

**Univerzita Karlova v Praze**

**Filozofická fakulta**

**Katedra Sociologie**

# **DIPLOMOVÁ PRÁCE**

Antonín Shejbal

**K otázce diversity hodnotových orientací aktérů**

On the diversity of value orientations in actors' life

**Praha 2012**

**Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Buriánek Csc.**

**Prohlášení:**

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 17. srpna 2012

Antonín Shejbal .....

**Poděkování:**

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu doc. PhDr. Jiřímu Buriánkovi Csc. za nasměrování správným směrem, za cenné rady a inspiraci, již mi při vedení práce poskytl. Také bych rád poděkoval Mgr. Zuzaně Podané, Ph.D. za cenné připomínky k empirické části práce.

## **Abstrakt**

Tato diplomová práce se zabývá tématem hodnot a hodnotových orientací ve společnosti. První část práce slouží jako uvedení do problematiky hodnot v sociologické perspektivě, a také do problematiky empirického měření hodnot. Jádrem práce je potom vlastní empirická analýza dat z výzkumů Aktér 2005, Aktér 2007 a Aktér 2012, provedených v České republice. Záměrem bylo vytvořit typologii respondentů na základě jejich různých hodnotových orientací. K tomu účelu byla využita baterie otázek, opakující se v těchto třech výzkumech, měřící na pětibodové škále hodnoty a životní strategie respondentů. K tvorbě typologie byly využity vícerozměrné statistické techniky, explorativní faktorová a shluková analýza. Výsledkem práce je představení vzniklých typů (shluků), jejich identifikace na základě sociodemografických údajů a naznačení proměny těchto typů v čase.

*Klíčová slova:* hodnoty, hodnotová orientace, faktorová analýza, shluková analýza, Aktér, typologie

## **Abstract**

This thesis deals with the topic of value and value orientations in the society. The first part of the thesis is the introduction to the issue of values from sociological perspective, and to issue of empirical measurement of values as well. Subsequently the thesis core is own empirical analysis of the data from Aktér surveys, which were carried out in the Czech Republic in 2005, 2007 and 2012. The research intention was to create typology of respondents on the basis of their various value orientations. For this purpose, a battery of questions was used, which was repeatedly asked in the questionnaires in the Aktér surveys. This set of items measured values and life strategies of respondents on the five-point scales. Multidimensional statistical techniques, such as explorative factor analysis and cluster analysis, were employed to the typology-making process. The outcome of this thesis is the presentation of created respondent types (clusters), their identification on the basis of sociodemographic variables and the indication of the typology transformation in the process of time.

*Key words:* values, value orientation, factor analysis, cluster analysis, Aktér, typology

## Obsah:

|   |    |
|---|----|
| Úvod.....   | 6  |
| 1. Definice, pojmosloví a sociologické pojetí hodnot.....         | 8  |
| 1.1. Definice hodnot.....   | 8  |
| 1.2. Pojmosloví.....  | 11 |
| 1.3. Specifikum sociologického pohledu na hodnoty.....            | 14 |
| 2. "Velké" empirické přístupy ke zkoumání hodnot.....             | 16 |
| 2.1. Přístup Milтона Rokeache.....                                | 16 |
| 2.2. Přístup Geerta Hofstedeho.....                               | 20 |
| 2.3. Přístup S. H. Schwartze.....                                 | 29 |
| 2.4. Přístup Ronalda Ingleharta.....                              | 35 |
| 3. Stav a vývoj hodnot v ČR podle výzkumů "ad-hoc".....           | 39 |
| 4. Data, záměr, metodologie.....                                  | 44 |
| 5. Komparace položek a výsledků faktorových analýz.....           | 48 |
| 5.1. Časové řady průměrů jednotlivých položek baterie.....        | 48 |
| 5.2. Faktorová analýza ve třech letech: tři rozdílné příběhy..... | 55 |
| 6. Typologie respondentů.....                                     | 59 |
| 6.1. Faktorová analýza.....                                       | 59 |
| 6.2. Shluková analýza: tvorba typologie.....                      | 63 |
| 6.2.1. Typologie v roce 2005.....                                 | 69 |
| 6.2.2. Typologie v roce 2007.....                                 | 71 |
| 6.2.3. Typologie v roce 2012.....                                 | 74 |
| 6.3. Shrnutí typologie.....                                       | 77 |
| Závěr.....  | 80 |
| Seznam použité literatury.....                                    | 84 |

## Úvod

Bez nadsázky lze říci, že životy a životní způsoby lidí a společností stojí vždy na hodnotách. Hodnoty jsou tím, co podtrhuje rozdílné zájmy jednotlivců, skupin, společenských vrstev - tříd, ale i tím, co činí některé kulturní okruhy vzájemně kompatibilními a jiné ne. Společenské změny a posuny bývají také v zásadě neodmyslitelně spojeny s proměnou hodnot. Výzkumným problémem v předkládané diplomové práci jsou v nejobecnější rovině právě hodnoty.

Jelikož je tato práce orientovaná teoreticko-empiricky, s důrazem spíše na rovinu empirie - sociologické výzkumy hodnot, specifitějším výzkumným problémem (v závislosti na zpracovávaných datech) je pak vývoj hodnotových orientací a jejich strukturace v české společnosti od roku 2000 do současnosti.

Hlavním cílem práce tak je dílčím způsobem přispět explorativní analýzou dat k porozumění strukturaci hodnot a vývoji hodnotových orientací v české společnosti poslední doby. Specifitějším cílem je potom vytvoření typologie respondentů, založené na zpracování baterie otázek měřících hodnoty a životní strategie aktérů. Jelikož se jedná o explorativní přístup k analýze dat, nebudou předem formulovány žádné hypotézy, které by bylo potřeba testovat a ověřovat, zdůraznit lze oproti tomu heuristický ráz analýzy.

Použitá metodologie v empirické části práce je zvolena tak, aby korespondovala s explorativním charakterem práce a využívá tedy postupy, jež bývají v takových případech aplikovány často - a sice explorativní faktorovou a shlukovou analýzu.

Struktura práce se snaží dodržet podobu předepsanou pro diplomovou práci. Nezbytná teoretická část práce slouží především jako uvedení jednak do problematiky hodnot v sociologické perspektivě, a také do problematiky výzkumů hodnot. Konkrétně jsou v teoretické části práce uvedeny základní nezbytné definice, pojmosloví a specifikace sociologického pohledu na hodnoty (kapitola první). Kapitola druhá potom přibližuje nejznámější teoreticko-empirické přístupy k hodnotám v současné sociologii (nebo spíše sociálněvědní oblasti). V kapitole třetí, jež slouží jako přechod mezi částí teoretickou a empirickou potom bude čtenář stručně seznámen s výsledky empirických výzkumů hodnot založených "ad-hoc", provedených na území naší země od 70. let do současnosti.

V empirické části práce potom bude čtenář blíže seznámen s daty, se kterými se v této části pracuje, a také s detailnějším rozbohem cílů práce a způsoby jejich dosažení (kapitola čtvrtá).

V kapitole páté bude potom přistoupeno jednak k samotné analýze uvedením poměrně dlouhých časových řad položek, později použitých k sofistikovanějším analýzám. Prezentovány budou také výsledky faktorových analýz, provedených na datových souborech ze tří sledovaných let, a tím bude čtenář vtažen do problematiky strukturace hodnotových orientací v české společnosti. V kapitole šesté, která je v zásadě těžištěm celé této práce, bude postupně přistoupeno k tvorbě typologie, jež je dalším způsobem prezentace strukturace hodnotových orientací. Postupně bude sledován vývoj a proměny této typologie v letech 2005, 2007 a 2012. Ve shrnutí kapitoly šesté pak budou zmíněna některá obecná zjištění plynoucí z provedených analýz. V samotném závěru pak budou uvedena některá specifitější zjištění a zhodnocen bude výsledek celé práce a okomentováno dosažení jejích cílů.

## **1. Definice, pojmosloví a sociologické pojetí hodnot**

V každém rozsáhlejšímu textu vědeckého charakteru je nezbytně nutné se ihned v úvodu seznámit s nejdůležitějšími definicemi a významem pojmů, kterých se potom v celém dalším textu hojně využívá. Nejinak tomu bude i v první kapitole teoretické části této práce.

Samotný pojem "hodnota" je z mnoha pohledů mnohoznačný a bývá používán a vykládán jinak na různých úrovních a v odlišných odvětvích lidského poznání. V různých významech bývá používán a chápán jednak v běžném jazyce při každodenní komunikaci, odlišné je potom jeho užití v rozličných sociálněvědních oblastech. Odlišně je tedy pojímán ve filosofii, etice, ekonomii, psychologii a sociologii. Jelikož záměrem této práce je především zkoumání hodnot v rámci sociologického poznání<sup>1</sup>, vynechám na tomto místě textu potenciálně pravděpodobně dosti obšírné pojednání o specifikách sociologického pohledu na hodnoty a přistoupím bez dlouhého zdržování k definicím hodnot tak, jak byly formulovány samotnými sociology, jež se tématem hlouběji zabývali. To ostatně poskytne, spolu se seznámením se s nejdůležitějšími termíny týkajícími se tématu, poměrně dobrý základ pro alespoň částečné vyložení specifik sociologického chápání hodnot, k němuž se dostaneme na konci této kapitoly.

### 1.1. Definice hodnot

Nejrůznějších obecných i specifických definic hodnot existuje velké množství, jen R. Lautman v roce 1981 stanovil pravděpodobný počet definic hodnot na 180 [Velký Sociologický Slovník, 1996: 375]. Uvedeme zde jednak ty nejdůležitější a ty, které nám pomohou s uchopením hodnot především v praktické části této práce.

Podle W. I. Thomase a F. Znanieckého je "hodnota jakýkoli údaj s empirickým obsahem přístupným členům skupiny a s významem, vzhledem k němuž tento údaj je nebo může být předmětem jednání" [tamtéž].

---

<sup>1</sup> Nutno podotknout, že snaha o striktně sociologické vymezení hodnot by mohla být místy prací přímo sisyfovskou. Důvodem je především pověstná multidisciplinarita sociologie. V této práci se tak možná místy nevyhneme komentářům, které budou mít příchuť i jiného než čistě sociologického pohledu. Myslím však, že nás to nemusí příliš znepokojovat. Jak ostatně píše M. Rokeach: "koncept hodnot, víc než každý jiný, by mohl obsadit centrální pozici...mezi možnostmi sjednocení zdánlivě rozdílných zájmů všech věd zabývajících se lidským chováním" [Rokeach, 1973: 3]



M. Weber říká, že "hodnota je to, co je schopno stát se obsahem postoje vyjádřeného ve vědomě členěném pozitivním nebo negativním soudu, něco, co se u nás uchází o platnost a čehož platnost jako hodnoty uznáváme, odmítáme, nebo hodnotově posuzujeme v nejrozmanitějších spletených souvislostech" [tamtéž].

C. Kluckhohn píše, že "hodnota je explicitní nebo implicitní pojetí o tom, co je žádoucí, pojetí příznačné pro jednotlivce i skupinu, ovlivňující výběr prostředků a cílů k nimž vedou" [tamtéž].

Podle M. Rokeache pak hodnota znamená "...trvalé přesvědčení o tom, že specifický způsob jednání nebo cílového stavu existence je osobně i společensky výhodnější než opačný či protilehlý způsob jednání nebo cílový stav existence" [Rokeach 1973:5]

A konečně G. Hofstede v zásadě zjednodušuje Rokeachovu a Kluckhohnovu definici a praví, že "hodnota je široká tendence dávat přednost určitým stavům věcí před jinými" [Hofstede, 2001: 5].

V uvedených definicích se objevuje několik podstatných momentů, jež by se daly vyextrahovat a u nichž má smysl se zastavit, byť samozřejmě nepůjde o nějaký vyčerpávající výčet.

Prvním a zásadním poznáním je fakt, že za hodnotu lze považovat téměř cokoli (v sociologii obzvlášť), o co stojí za to usilovat, co má podstatný význam pro lidský život, ať už se jedná o "stav věcí", "způsob jednání" nebo "pojetí o tom, co je žádoucí". Takové hodnoty mohou být chápány pozitivně, nebo negativně, lze tedy říci, že jsou do jisté míry polární. Polarita hodnot jako taková se samozřejmě váže k jejich realizaci na stupnicích dobra a zla, řádu a chaosu, krásy a ošklivosti, pravdy a lži atd. Nicméně polarita hodnot může být vnímána i z hlediska jejich dobové a společenské platnosti. Jednak tím, že určité hodnoty mohou být v některých dobách společností považovány za pozitivní, naopak v dobách jiných, například po změně společenského uspořádání, mohou být tytéž hodnoty vnímány negativně. Stejně tak se může pojetí určité hodnoty lišit v odlišných společnostech, v jiných kulturních okruzích. Jako příklad takové hodnoty může dobře posloužit "kritické a svobodné myšlení". Zatímco v našem euroamerickém kulturním okruhu je chápáno spíše jako pozitivní hodnota, v zemích s autoritářskými režimy je tomu naopak. Stejně tak bylo spíše negativně vnímáno v socialistickém Československu, v období od roku 1989 až po současnost je hodnoceno spíše pozitivně.

Vidíme, že hodnoty jsou do velké míry sociálně, kulturně a dobově podmíněné. V zásadě vyjadřují to, jakým způsobem je přijatelné a prospěšné se chovat a jednat v sociálním prostoru, a stejně tak vyjadřují to, jaké chování a jednání je nepřijatelné. Jako takové tedy do velké míry slouží coby návod k jednání, k určitému způsobu života.

Hodnoty celých společností i jednotlivých sociálních skupin jsou známé v zásadě všem členům společenství. Jako takové jsou v dané společnosti spíše více než méně závazné ve vztahu k realizaci určitého životního způsobu.

Hodnoty lze rozdělit na cílové, týkající se celkového a konečného stavu věcí, o který je usilováno, a instrumentální, jež se vztahují k prostředkům, které aktéři volí na cestě k hodnotám cílovým. Za příklad může posloužit "bohatství" jako cílová proměnná. Hodnot instrumentálních, které k bohatství vedou, může být určitě mnoho, lze uvést například "píli a pracovitost"<sup>2</sup>.

V souladu s Rokeachovou definicí lze konstatovat, že hodnoty mají "dlouhý život". Jedincem nebo společenstvím jednou přijaté hodnoty mají opravdu tendenci působit trvale, vykazují velmi vysokou rezistenci ke změně<sup>3</sup> a ač (jak bylo řečeno výše) mohou být dobově podmíněné, jejich změna si většinou žádá období v řádu minimálně několika let, většinou se však významné hodnotové posuny ve společnosti odehrávají v horizontu několika generací. Vezměme kupříkladu přerod společnosti tradiční ve společnost moderní. Samotná sekularizace, postupné upouštění od náboženských hodnotových rámců reglementujících každodenní život, se odehrávala právě v horizontu mnoha generací.

Dále v této práci, především v její praktické části, budou hodnoty pojímány ponejvíce v souladu s Hofstedeho lakonickou definicí. Zkoumat budeme zkrátka to, proč lidé zahrnutí ve výzkumných souborech použitých k analýzám, preferují právě takový stav věcí, proč mají právě takovou hodnotovou orientaci.

---

<sup>2</sup> Pracovitost a píle coby hodnoty instrumentální mohou směřovat i k jiným hodnotám, než je bohatství. Ve svém díle to ukázal například klasik sociologie Max Weber textem *Protestantská etika a Duch kapitalismu* [Weber, 2003: 239-267]. Protestanté nejenže svou píli hromadili bohatství, ale tato píle byla také oslavou boha. Cílovou hodnotou tak bylo boží spasení a píle byla tím, co mělo toto spasení - respektive boží přízeň - zajistit.

<sup>3</sup> Názor o persistenci hodnot je rozšířen i ve všeobecném povědomí. Příkladem z odborných kruhů nám potom může být tzv. hypotéza socializace, jež hraje klíčovou roli v teoreticko-empirickém díle R. Ingleharta. Tato hypotéza říká, že podmínky jež panovaly v období socializace vytvořily hodnotovou strukturu, jež se později již mění velmi málo. Tuto hypotézu poprvé zmínil ve své knize *Silent Revolution* z roku 1977 [Inglehart, 1977]. K detailnějšímu rozboru Inglehartova přístupu se dostaneme ve třetí kapitole této části práce.

## 1.2. Pojmosloví

Podkapitola ve které byly rozebrány některé definice přinesla snad alespoň potřebnou základní orientaci v problematice hodnot. V názvu této práce se však objevuje sousloví "hodnotová orientace". Sousloví, jež bývá často používáno jak v rámci sociologie, tak i běžného jazyka. Můžeme se s ním setkat také v médiích, které na základě nejrůznějších výzkumů veřejného mínění informují o určitém posunu v hodnotových orientacích společnosti. Avšak často je toto sousloví nahrazováno i jinými pojmy, jako hodnotové žebříčky, hodnotové preference atd. Nemluvě o frekventovaném, víceméně synonymním zaměňování jednotlivých pojmů. Aby se předešlo pojmovému zmatení v dalších částech textu, bude myslím dobré si jednotlivé pojmy a jejich význam a obsah lépe vyložit. Uvidíme, že se nejedná pouze o slovíčkaření, ale že každý z pojmů má svůj přesný význam, se kterým je dobré se seznámit jak ve vztahu k teorii, tak i k empirickému zkoumání hodnot. Problematiku terminologie velmi dobře zpracoval L. Prudký ve své knize *Inventura hodnot* [Prudký, 2009: 30-38]. Zde tento text poslouží jako hlavní východisko.

### Hodnotové preference

V sociologické literatuře bývají "hodnotové preference" používány velmi často a ve srovnání s ostatními pojmy mají nejjednoznačnější význam. Vyjadřují skutečnost, že některé z hodnot mají pro subjekt (jedince, společnost) větší význam než jiné. Logicky tak vzniká jakýsi hodnotový žebříček. Ve výsledcích výzkumů se na vrcholu hodnotového žebříčku s železnou pravidelností objevují tzv. životní hodnoty, tedy takové, jimž připisují respondenti ve výzkumech zpravidla největší důležitost nebo je při srovnávání s jinými řadí nejvýše<sup>4</sup>. Tyto hodnoty označují pro život subjektu zcela zásadní a neodmyslitelné skutečnosti.

Prudký zdůrazňuje výraznou tendenci životních hodnot k neměnnosti, trvanlivosti. Především touto vlastností se nejvýrazněji odlišují od hodnot "ostatních". Jde o hodnoty týkající se okolí subjektu, přesahující rovinu jeho života, hodnoty pojící se s určitým životním obdobím nebo

---

<sup>4</sup> Tento fakt lze doložit třeba na výzkumech hodnot realizovaných Centrem pro výzkum veřejného mínění (CVVM), např. v textech N. Horákové [Horáková: 2005] a M. Tučka [Tuček: 2011]. Ať už měření probíhá metodou rankingu, tedy řazením položek do žebříčku podle subjektivní důležitosti, nebo metodou ratingu - hodnocením jednotlivých položek na několikabodových škálách, na špičce hodnotových žebříčků se objevuje nejvýše potřeba spokojené rodiny, potřeba žít ve spokojeném partnerském vztahu, potřeba mít děti, dobré přátele, mít úspěch v zaměstnání, tedy zmíněné životní hodnoty.

hodnoty týkající se určité specifické skupiny, jíž je členem, např. subkultury, jejíž hodnotové preference se mohou od těch "populačních" velmi lišit.

### Hodnotové orientace

Lze konstatovat rovněž poměrně hojný výskyt tohoto termínu v odborné literatuře, nicméně jeho použití není až tak jednoznačné, jako u termínu předchozího. Samotné slovo orientace dává tušit, že nejde o statické zachycení hodnot daného nositele jako v případě hodnotových preferencí, ale spíše o vystižení směru hodnot, jejich zacílení, a o postavení tendencí k vyznávání určitých specifických hodnot jejich nositeli. Jako takové je lze chápat jako určité specifikace hodnotových preferencí<sup>5</sup>. Někdy jsou hodnotové orientace chápány dynamicky, jako termín označující utváření hodnot v čase, v souvislosti se zacílením nositele hodnot na určitou specifickou oblast hodnot.

V kontextu této práce lze hodnotové orientace chápat vcelku jednoduše a jednoznačně: Vyjadřují zaměřenost člověka určitým směrem, na určitou oblast hodnot, jež je pro jeho život určující. V tomto smyslu lze pak při explorativní práci s daty nalézat rozdíly mezi hodnotovými orientacemi určitých uskupení respondentů a nacházet tak jakési typy.

"Na základě hodnotových orientací je možné konstruovat převažující zaměření hodnot u určitého subjektu, a to až do krajního tvaru vůči ostatním, tedy do typu. Otázky spojené s poznáváním hodnotových orientací se týkají jednak převahy podob těchto orientací a také charakteristik jejich nositelů" [Prudký, 2009: 34-35].

### Hodnotový rámec

"Jestliže hodnotové preference představují spíše statický (byť třeba i dlouhodobě působící) pohled na uspořádanost hodnot a hodnotové orientace upozorňují na zaměřenost těchto preferencí a vypovídají spíše o způsobech jejich uskutečňování, hodnotový rámec představuje zvláštní ohraničení těchto procesů. [...] Hodnotový rámec představuje meze vyznávaných

---

<sup>5</sup> Příkladem takové specifikace v rovině empirie může být aplikace explorativní faktorové analýzy na baterii otázek týkajících se hodnot. Vzniklé faktory slouží ke zřehlednění výsledků výzkumu a svou povahou bývají velmi blízko určitým hodnotovým orientacím. V již zmíněných textech aplikovali faktorovou analýzu Horáková [Horáková: 2005] i Tuček [Tuček: 2011]. Vydělené faktory se opravdu blíží tomu, co lze nazvat určitou hodnotovou orientací. Jde například o orientace na náboženské hodnoty, soukromý život, požitkářský život atd. Pomocí dalších statistických procedur je pak pochopitelně možné identifikovat, kdo jsou ti, kteří tíhnou k té které hodnotové orientaci.

a přijatých hodnot jejich daného nositele. V konkrétní podobě se jedná o dimenzi, která se často prolíná s pojetím toho, co chápe subjekt jako zdroj smysluplnosti své existence. [...] Podoba rámce je v případě stabilizace interiorizovaných hodnotových preferencí a orientací určením (vymezením), z něhož je daný nositel jen výjimečně ochoten vystoupit. Protože by tak musel změnit své hodnotové preference a přijaté hodnotové orientace" [Prudký, 2009: 34-36].

Těžko vyjádřit obsah pojmu "hodnotový rámec" lépe, než to udělal autor citovaného textu. Autor dále ve své knize [Prudký, 2009: 109-111, 249-257 a 297-299] zmiňuje typy hodnotových rámců, které identifikoval ve společnosti České republiky. Konkretizuje tak tezi o prolínání hodnotových rámců se zdrojem smysluplnosti existence subjektu. Jednotlivé rámce pak označuje jako "fatalistický", "náboženský", "aktivní", "nihilistický" apod.<sup>6</sup>

### Hodnotová struktura

"Navrhujeme užití sousloví hodnotová struktura jako termín, jehož prostřednictvím lze zachytit celek vzájemně provázaných atributů hodnot daného nositele. Tento celek znamená provázání jeho hodnotových preferencí (s rozhodující vahou životních hodnot), hodnotových orientací a hodnotového rámce. [...] Hodnotová struktura je proto termín, který můžeme užívat jako střešní pro charakteristiku hodnot tak, jak v daném nositeli hodnot (osobnosti, skupině, instituci, společenství) vyskytují" [Prudký, 2009: 36-37].

Díky tomuto zastřešujícímu momentu je možné zkoumat hodnoty a jejich nositele celistvým způsobem. Jednak pojetí hodnotové struktury poskytuje celkový obraz hodnot u daného nositele, jednak je možné rozkrývat například případné nesrovnalosti nebo spíše nesoulad mezi některými úrovněmi hodnot. Je také možné se zamýšlet nad důvody inkonzistence mezi hodnotovým rámcem a hodnotovými preferencemi, resp. hodnotovými orientacemi. Tím se otevírá prostor pro interpretaci a vytváření plastičtějšího obrazu společnosti.

Kromě již uvedených pojmů (které lze označit za klíčové z hlediska sociologického zkoumání hodnot) uvádí Prudký také pojmy jiné, v celkové terminologii ne příliš usazené

---

<sup>6</sup> Empirické postižení hodnotových rámců probíhá velmi podobně jako u hodnotových orientací. Jedná se zpravidla o baterie výroků, které jsou hodnoceny na škálách označujících míru souhlasu či nesouhlasu s výrokem. Od měření hodnotových orientací je odlišuje v zásadě jen obsah jednotlivých položek, který bývá značně abstraktní a táže se spíše po pojmech smyslu života a existence, celkového stavu světa a vztahu k duchovnímu rozměru života. Pro sublimaci hodnotových rámců z jednotlivých baterií pak bývá (jako v případě hodnotových orientací) využívána aplikace explorativní faktorové analýzy.

pojmy "hodnotové vidění" a "hodnotové poselství". Ačkoli není záměrem této práce se dále těmito pojmy příliš zabývat, bude užitečné si je uvést.

Hodnotové vidění je termínem označujícím reakci aktéra na nabízené spektrum hodnot, jeho zaměřenost a vztahování se ke světu, které je vždy hodnotově zbarvené. Tento pojem je v zásadě doplněním termínu hodnotové poselství, na něž je reakcí. Hodnotovým poselstvím se potom rozumí proud informací, mající nějaký hodnotový obsah, směrem k aktérovi. Ten si z daných poselství vybírá ta, jež nějakým způsobem rezonují s jeho hodnotovým viděním, ačkoli takový výběr nezřídka může probíhat v nevědomé rovině. Za hodnotové poselství lze považovat jakékoli hodnotově zbarvené sdělení, nicméně pro lepší představu si lze vzít jako exemplární příklad působení médií, které bez ustání vysílají směrem k aktérům hodnotová poselství. Tyto dva pojmy a jejich význam lze tedy nejlépe pochopit na základě jejich vzájemného působení.

### 1.3. Specifikum sociologického pohledu na hodnoty

Jelikož obsáhla a opravdu pečlivá specifikace sociologického pohledu na hodnoty, a jeho odlišení od perspektivy jiných sociálněvědních oborů by zabrala minimálně několik stran (spíše však celou knihu), zvolím specifikaci spíše telegrafickou a cílenou především na záměry této práce.

Zprv je nutné zdůraznit, že hodnoty jsou v sociologii pojímány jako atributy společnosti. Nikoli jako atributy osobnosti nebo individua, jak je tomu především u psychologie a částečně i u sociální psychologie. Takto chápané hodnoty lze považovat za sociální fakta, do velké míry naindiviální skutečnosti<sup>7</sup> přesahující svým významem a působností jednotlivce i pojetí společnosti jako prostého součtu individuí. Ne snad, že by bylo potřeba vymezovat se striktně

---

<sup>7</sup> Tuto problematiku lze dobře ilustrovat na pozadí "věčného sociologického dilematu" odlišností strukturalistického a akcionistického přístupu k sociální realitě. Hodnoty nelze pojímat striktně a pouze jako věci a blížit se takovým přístupem holému sociologismu. Je totiž jasné, že hodnoty jako takové se ke slovu dostávají v konkrétních životních situacích aktérů, nabývají účinnosti v konkrétním sociálním jednání atp. To ovšem na druhou stranu nemusí nutně znamenat, že hodnoty nejsou v nositeli hodnot obsaženy dříve, než nastane nějaká konkrétní situace, kde se jejich působení projeví. Jde zkrátka o dvě strany jedné mince. Na tomto místě můžeme ocitovat z knihy Sociální konstrukce reality [Berger, Luckmann, 1999]. Ačkoli v podání autorů je řeč o sociologii samotné, takové konstatování lze aplikovat i na sociologický přístup k hodnotám. "Předmětem jejího [sociologie] zájmu je společnost jako součást lidského světa, vytvořeného lidmi, obývaného lidmi a zpětně na lidi působícího v neustálém historickém procesu" [Berger, Luckmann, 1999: 185]. Hodnoty tak můžeme analogicky považovat za vytvořené lidmi, lidmi uváděné do praxe a zpětně na lidi působící v neustálém historickém procesu.

vůči jiným oborům v "durkheimovském" duchu, sociologie je již dlouhou dobu zavedenou vědou, nicméně tato nadosobní rovina je poměrně důležitým momentem. V sociologickém pohledu jsou hodnoty předešlým faktorem, jež činí společnosti tím, čím jsou<sup>8</sup>. Některé hodnoty sdílí naprostá většina společnosti, hodnotové diference pak lze najít u nejrůznějších subkultur, tříd, socioprofesionálních, vzdělanostních a jiných skupin, jež se uvnitř společnosti vyskytují. Ostatně právě nalezení diferencí mezi hodnotovými orientacemi určitých společenských skupin je cílem této práce. Tyto skupiny budou specifikované právě a především odlišnou hodnotovou orientací. Nepůjde tedy o zkoumání hodnotových orientací nějakých specifických a předem definovaných tříd.

Druhý bod, jež stojí v souvislosti se sociologickým pohledem na hodnoty za to zmínit, souvisí s určitou hodnotovou neutralitou sociologie jako vědy. Vzhledem k povaze tématu se tak dostáváme do lehce absurdní situace, jelikož hodnoty jsou vždy produktem hodnocení, nicméně zde lze pojímat hodnotovou neutralitu tak, že sociolog by neměl příliš mluvit o tom, zda určité hodnoty jsou či nejsou dobré, o tom jaké by měly být, ale spíše o tom, jaké jsou, a případně hledat důvody proč tomu tak je. V pohledu na hodnoty tak má sociologie především deskriptivní a explanační funkci<sup>9</sup>. Nejinak tomu bude v empirické části této práce. Pojetí hodnot jako jakýchsi korelátů morálky je oblastí zájmu spíše filosofie, případně etiky.

---

<sup>8</sup> Připomenout si můžeme třeba práci a přístup Geerta Hofstedeho, na jehož přístup lze specifikum sociologického pohledu na hodnoty ukázat, byť v jeho díle nehraje nutnost specifikace sociologického pohledu velkou roli a není pro něj příliš podstatná. Hofstede (např. [Hofstede, 2001]) klade kulturu a hodnoty vedle sebe, tvrdí že hodnoty vlastně kulturu podmiňují a tvoří společně jakési "mentální operační systémy". Tyto operační systémy mají v zásadě tři složky. Některé složky systému lze brát jako univerzální pro všechny lidi bez výjimky, některé jsou pak specifické pro různé společnosti, ty lze brát jako tzv. kolektivní složky. Třetí úroveň je potom logicky individuální. Pro sociologii (a sociální psychologii) je typická zaměřenost na druhou, kolektivní úroveň, mentálních programů neboli, řečeno jinou terminologií - společenskou úroveň sdílených hodnot. Univerzální složka bude oproti tomu centrálním bodem zájmu etologů, vývojových biologů a antropologů, individuální rovina pak nejlépe odpovídá zájmu psychologie.

<sup>9</sup> I v sociologii samozřejmě existují výjimky, kdy se autoři některých knih mohou dopouštět určitých hodnotících soudů a závěrů, nicméně děje se tak často v určitém rámci, jenž takové hodnocení dovoluje. Jako příklad si lze uvést knihu Zygmunta Baumana "Umění života" [Bauman: 2010]. Bauman v knize zaujímá kritický postoj k v západních společnostech široce (jak mezi běžnou populací, tak i mezi politickými elitami) rozšířenému názoru na pozitivní korelaci mezi hospodářským růstem a pocitem životního štěstí tak, jak ho respondenti deklarují ve výzkumech veřejného mínění. Bauman upozorňuje, s odkazem na empirická šetření, že taková pozitivní korelace funguje pouze do určitého stupně hospodářského rozvoje, pak už deklarovaný pocit štěstí neroste, nýbrž mnohde i klesá. V takovémto rámci je pak možné prohlásit, že zvolená, na peníze a růst zaměřená hodnotová orientace není pro realizaci šťastného života nejlepší, alepoň ne beze zbytku.

## **2. "Velké" empirické přístupy ke zkoumání hodnot**

Cílem této kapitoly bude přehled těch nejdůležitějších sociologických přístupů k hodnotám. Jelikož charakter této práce je laděn především empiricky, půjde o přístupy, které chápou hodnoty jako přístupné empirickému měření v kvantitativních dotazníkových šetřeních. V první části této kapitoly půjde o představení "velkých" teoreticko-empirických přístupů ke zkoumání hodnot. Tedy koncepcí, které mají empirické zkoumání hodnot zasazené do promyšleného teoretického rámce. Půjde o představení jednotlivých koncepcí, jejich teoretického rámce a především způsobů měření hodnot tak, jak k němu jednotliví autoři přistupují. V rámci možností a dostupnosti budou u každého z konceptů prezentovány i výsledky empirických šetření využívajících specifických přístupů jednotlivých autorů, přičemž důraz bude kladen zejména na výsledky výzkumů prováděných v České republice (pokud jsou takové výsledky k dispozici). Vzhledem k explorativně empirickému charakteru celé této práce budou jednotlivé koncepty prezentovány spíše telegraficky. Nepůjde tak o pečlivé detailní zhodnocení jednotlivých koncepcí, ale spíše o základní přehled přístupů M. Rokeache, R. Ingleharta, S.H. Schwartze a G. Hofstedeho. Tedy autorů, které by žádná sociologická práce zabývající se hodnotami a jejich empirickým měřením neměla opomenout. Řazení autorů v této části práce nesleduje žádnou zvláštní logiku, krom skutečnosti, že M. Rokeach je uveden jako první, lze ho totiž považovat za průkopníka moderního přístupu k měření hodnot.

### **2.1. Přístup Milтона Rokeache**

Přístup významného amerického sociálního psychologa Milтона Rokeache bude v této kapitole probrán jako první. Jednak proto, že je ze všech uvedených konceptů nejstarší, jednak proto, že z něj vycházejí i další autoři, jedná se totiž o první systematictější pokus přistupovat k hodnotám z empirické roviny<sup>10</sup>, byť dnes již jeho přístup není k měření hodnot příliš užívaný.

---

<sup>10</sup> Měření hodnot před Rokeachem se zabýval krom jiných autorů např. filosof E. Spranger. Lze o něm mluvit jako o průkopníkovi empirického měření hodnot. V této práci nicméně nebude jemu a jiným autorům z období "před Rokeachem" věnována větší pozornost, jelikož v tomto textu nejde o historický přehled všech přístupů k měření hodnot, ale spíše o prezentaci těch nejdůležitějších, které mají vliv na soudobé měření hodnot.



Východisky pro jeho pojetí hodnot byl Parsonsův přístup k výstavbě obecných systémových konstrukcí společnosti, Maslowova teorie o hierarchizaci potřeb a Mertonův strukturálně funkcionalistický přístup spjatý s empirickým ověřováním na základě teorií středního dosahu [Prudký, 2009: 74].

Rokeach pojímá hodnoty, v souladu s výše uvedenou definicí, jako "trvalé přesvědčení o tom, že specifický způsob jednání nebo cílového stavu existence je osobně i společensky výhodnější než opačný či protilehlý způsob jednání nebo cílový stav existence" [Rokeach, 1973: 5]. Dále říká, že "toto přesvědčení převyšuje postoje k objektům a postoje k situacím, ideologii, prezentaci sebe vůči druhým, hodnocení, ospravedlňování, srovnání sebe s ostatními a pokouší se ovlivňovat druhé." [Rokeach, 1973: 25]. Hodnoty jsou pro něj centrálním prvkem určujícím jednání člověka. Jsou postavené výše než normy a postoje, jelikož na rozdíl od nich nereglementují jen určitou oblast jednání, ale určují život člověka, jeho směřování a jednání v celku. Rokeach zdůrazňoval sociální rozměr hodnot: "Hodnoty jsou standardy, které jsou ve velké míře získané, naučené a internalizované od společnosti a jejích institucí" [Rokeach, 1979: 6].

Rokeach chápe hodnoty jako složené ze tří vzájemně provázaných složek [Prudký, 2009:75]:

- kognitivní, jež vyjadřuje vědomí toho, co je žádoucí, o co se má usilovat a jakými způsoby toho dosahovat;
- afektivní či emocionální, vyjadřující citový postoj k objektu, odmítavý nebo přijímající postoj, postoj souhlasný či nesouhlasný apod.;
- behaviorální, která vyjadřuje aktivační schopnost hodnot, jako zdroj motivace.

Pro tuto práci je nejpodstatnější způsob, jakým Rokeach hodnoty měřil. Jeho dělení na hodnoty instrumentální a cílové je dnes již téměř notoricky známé. Rokeach říká: "Pokud řekneme, že osoba má hodnotu, měli bychom zvážit, zda se jeho přesvědčení týká způsobu chování nebo konečných stavů existence. Na základě toho pak můžeme říci, zda se jedná o hodnoty instrumentální nebo cílové" [Rokeach, 1976: 347]. Cílové hodnoty jsou tak něčím, o co má smysl celkově v životě usilovat, ať už na úrovni osobní nebo společenské (jak uvidíme níže). Instrumentální hodnoty pak definují způsoby dosahování těchto cílů. "I tady tušíme návaznost na Parsonsovo pojetí kulturního systému jako souhrnu toho, o co jde, a toho, jak je toho možné dosáhnout" [Prudký, 2009: 76]. Z pohledu potenciální explorativní analýzy jde o poměrně zajímavé a přínosné členění. Je možné sledovat očekávanou shodu nebo naopak nesrovnalosti mezi "naměřenými" cílovými a instrumentálními hodnotami v dané společnosti.

Na základě tohoto rozdělení hodnot založil Rokeach svůj přístup k měření hodnotových preferencí, který je znám jako RVS (Rokeach Value Survey). Zvolil celkem 36 hodnot, 18 cílových hodnot a 18 hodnot instrumentálních. Tyto dvě skupiny hodnot pak byly respondenty hodnoceny odděleně metodou rankingu<sup>11</sup>, tedy přiřazování pořadí jednotlivým hodnotám podle preferencí každého respondenta. Rokeach vybral právě 36 hodnot po pečlivém uvážení [Bearden, Haws, Netemeyer, 2011: 155]. Původní počet byl 24, ale kvůli nízké reliabilitě se rozhodl celkový počet rozšířit. Hodnoty cílové nakonec vybíral na základě empirických testů a svého uvážení z celkového počtu asi dvou stovek, k nimž dospěl na základě rozhovorů s lidmi z běžné populace a se studenty. Hodnoty instrumentální vybíral ze souboru slov označujících charakterové vlastnosti, který čítal 555 položek. Celkový počet zredukoval na 18 jednak redukcí synonym, výběráním položek, které vykazovaly nejnižší vzájemné korelace, výběrem hodnot, které jsou srozumitelné co nejširšímu okruhu kultur a těch, jež dobře diferencují mezi respondenty na základě sociodemografických údajů.

### **Cílové hodnoty:**

- 1) A Comfortable Life (Pohodlný život)** - a prosperous life
- 2) Equality (Rovnost)** - brotherhood and equal opportunity for all
- 3) An Exciting Life (Vzrušující život)** - a stimulating, active life
- 4) Family Security (Bezpečnost rodiny)** - taking care of loved ones
- 5) Freedom (Svoboda)** - independence and free choice
- 6) Health (Zdraví)** - physical and mental well-being
- 7) Inner Harmony (Vnitřní Harmonie)** freedom from inner conflict
- 8) Mature Love (Zralá Láska)** - sexual and spiritual intimacy
- 9) National Security (Národní Bezpečnost)** - protection from attack
- 10) Pleasure (Spokojenost)** - an enjoyable, leisurely life
- 11) Salvation (Spása duše)** - saved; eternal life
- 12) Self-Respect (Sebeúcta)** - self-esteem
- 13) A Sense of Accomplishment (Úspěch)** - a lasting contribution
- 14) Social Recognition (Uznání)** - respect and admiration
- 15) True Friendship (Upřímné přátelství)** - close companionship

---

<sup>11</sup> K měření těchto hodnot lze použít samozřejmě i jiné metody, např. klasickou Rickertovu škálu, nebo jiné několika bodové škály. Respondenti tam mají možnost adekvátně ohodnotit položky, které pro ně mají stejný význam.

- 16) **Wisdom (Moudrost)** - a mature understanding of life
- 17) **A World at Peace (Mír)** - a world free of war and conflict
- 18) **A World of Beauty (Krása)** - beauty of nature and the arts

**Instrumentální Hodnoty:**

- 19) **Ambitious (Ctižádostivý)** - hardworking and aspiring
- 20) **Broad-minded (Svobodomyšlný)** - open-minded
- 21) **Capable (Schopný)** - competent; effective
- 22) **Clean (Čistý)** - neat and tidy
- 23) **Courageous (Odvážný)** - standing up for your beliefs
- 24) **Forgiving (Smířlivý)** - willing to pardon others
- 25) **Helpful (Nápomocný)** - working for the welfare of others
- 26) **Honest (Upřímný)** - sincere and truthful
- 27) **Imaginative (Nápaditý)** - daring and creative
- 28) **Independent (Nezávislý)** - self-reliant; self-sufficient
- 29) **Intellectual (Přemýšlivý)** - intelligent and reflective
- 30) **Logical (Logický)** - consistent; rational
- 31) **Loving (Milující)** - affectionate and tender
- 32) **Loyal (Věrný)** - faithful to friends or the group
- 33) **Obedient (Poslušný)** - dutiful; respectful
- 34) **Polite (Slušný)** - courteous and well-mannered
- 35) **Responsible (Zodpovědný)** - dependable and reliable
- 36) **Self-controlled (Sebekontrolující)** - restrained; self-disciplined

Na Rokeachově přístupu je znát jeho sociálně-psychologické zaměření. Cílové a instrumentální hodnoty tvoří preferenční žebříčky a je tak možné zkoumat interakci a vzájemnou provázanost kultury (cílové hodnoty) a osobnosti (instrumentální hodnoty). Sám Rokeach neměl vytvořenou obecnou teorii strukturace hodnot a jím vymyšlený měřicí nástroj vedoucí k pouze hierarchickému zobrazení hodnot<sup>12</sup> tomu odpovídá. Jeho přístup je

---

<sup>12</sup> Ačkoli jiní autoři, např. [Debats, Bartelds: 1996] a [Braithwaith, Law: 1985] aplikovali na Rokeachovu baterii faktorovou analýzu a našli v ní skryté dimenze, svým způsobem hodnotové orientace (prosociální, konformní...), sám Rokeach se soustředil jen na model hodnot určený jejich hierarchizací.

sympatický především svou úsporností a jednoduchostí. Přes tyto klady se nevyhnul kritice ze strany některých pozdějších autorů. Kritizován byl určitý nesoulad mezi teoretickými východisky a empirickým měřením hodnot. Stejně tak lze zpochybnit členění hodnot na cílové a instrumentální, které je sice zajímavé z heuristického hlediska, nicméně z empirického hlediska není pro takové rozdělení pádný důvod [Schwartz, Bilsky, 1987]. Pádný důvod pro takové rozdělení hodnot nemusí být ani z teoretického hlediska, jak upozorňují Debats a Bartelds [Debats, Bartelds, 1996]; minimálně nemusí platit absolutně. Některé z instrumentálních hodnot lze vnímat jako cílové (smířlivý a nápomocný) a naopak některé cílové lze pojímat jako instrumentální (spokojenost).

Další problematickou oblastí je samotný počet hodnot zahrnutý do Rokeachova měřicího nástroje a také samotný způsob (ranking) hodnocení jednotlivých položek. Tuto problematiku zkoumali např. Braithwaith a Law [Braithwaith, Law, 1985]. Respondenti, kteří vyplňovali originální Rokeachův dotazník, měli ve velké míře problém s vzájemnou provázaností některých položek nebo s vnímáním některých položek jako stejně důležitých a bylo tak pro ně neskutečně těžké je hierarchicky seřadit. Autoři se tak rozhodli pro využití sedmibodové asymetrické škály k hodnocení jednotlivých položek, čímž tento problém odstranili. Dále identifikovali některé hodnotové oblasti, jež ve výčtu hodnot chyběly. Jako takové označily hodnoty vlastního fyzického rozvoje (dobrá kondice), osobních práv (důležitost soukromí, osobní důstojnost), bezstarostnost (oblast spojená se spontaneitou) a šetrnost (opatrnost v utrácení peněz, využívání příležitostí). Celkově pak navrhli rozšířit počet položek sytících hodnotové dimenze odhalené faktorovou analýzou.

Zásluhu Milтона Rokeache lze spatřovat především v obrácení pozornosti odborné veřejnosti směrem k problematice hodnot, ať už se jednalo či jedná o sociology, psychology nebo jiné sociální vědce. Svou tezí o hodnotách jako sjednocujícím tématu všech věd zabývajících se člověkem to jen potvrzuje.

## 2.2. Přístup Geerta Hofstedeho

Geert Hofstede je nizozemský badatel v oblasti kultury, dalo by se říci, že dnes je již žijící legendou. Sám se označuje za sociálního psychologa, nicméně vzhledem k šířce záběru jeho díla, a významem, které jeho dílo má pro mnoho sociálněvědních oborů (psychologii, sociologii, antropologii, management) není nutné ho přesně zařazovat. On sám ostatně

zdůrazňuje nutnost multidisciplinárního přístupu ke zkoumání tak komplexního tématu jako je kultura, jednotlivé obory se pak zabývají různými úrovněmi a aspekty téže problematiky. Aby Hofstede tento fakt ilustroval, zvolil pro objekt zkoumání sociálních věd metaforu. Celá oblast lidského světa se dá přirovnat k zahradě. Antropologie zkoumá celou zahradu, sociologie a sociální psychologie jednotlivé shluky květin a psychologie pak jednotlivé květiny o sobě [Hofstede, 2001: 19; detailněji Hofstede, 1995].

Hofstede vyslovuje předpoklad, že existence sociálních systémů je možná pouze tehdy, když se lidské chování realizuje v mezích očekávatelného, že lidské jednání je předvídatelné [Hofstede, 2001: 2]. Předvídatelné je proto, že lidé jsou svým způsobem naprogramováni, mají určitý software svých myslí. Programy lze pojímat v zásadě ve třech rovinách. Rovně univerzální, jež je společná všem lidem na světě, a je v největší míře vrozená. Za druhé v rovině kolektivní, společenstevní, která je naučená. Třetí rovinou programů lidských myslí je rovina individuální, která je specifická pro každého člověka zvlášť.

K těmto softwarům lidských myslí přistupuje Hofstede z behaviorálních pozic. Zmiňuje etology K. Lorenze a D. Morrise a říká, že software lidských myslí nelze poznat přímo, ale pouze skrze chování a slova lidí [tamtéž]. Klíčovým přístupem k popsání softwaru lidských myslí je zkoumání kultury a hodnot [Hofstede, 2001: 5].

Hodnoty a kulturu získává člověk prostřednictvím socializace, která trvá obvykle po celý lidský život, v nejvyšší míře a intenzitě však v období do deseti let věku. "Právě proto děti, které byly v dětství znevýhodněny, nesou si následky celý svůj život" [Hofstede, 2001: 4]. Přenos kolektivní úrovně softwaru lidských myslí je klíčovým prvkem pro pochopení přechodu mezi individuální a kolektivní rovinou. Hofstede odkazuje na Durkheima a konstatuje, že socializaci jako sociální fenomén lze vysvětlit sociálně. "Společnosti, organizace a skupiny znají velmi dobře způsoby konzervace a přenosu mentálních programů z generace na generaci s úporností, jež je mnohdy podceňována" [Hofstede, 2001: 3].

Hodnoty Hofstede pojímá na základě zjednodušené Kluckhohnovy definice jako "širokou tendenci dávat přednost určitým stavům věcí před ostatními" [Hofstede, 2001: 5]. Díky faktu, že hodnoty jsou získávány prostřednictvím socializace, bývá podle Hofstedeho jejich zastávání a vyznávání mnohdy vcelku iracionální povahy - to i tehdy, když jsou lidé přesvědčeni o naprosto racionálním zdůvodnění svého vyznávání té které hodnoty. Říká, že hodnoty jsou "cíle, ke kterým se vztahujeme, nikoli způsoby, a jejich vhodnost (desirability) je buď nevědomě považována za samozřejmost, nebo jsou vnímány jako přímo odvozené (direct derivation) z vlastní zkušenosti nebo nějaké vnější autority" [Hofstede, 2001: 6].

"Hodnoty jsou vzájemně provázané a tvoří systémy a hierarchie, ale často nebývají vztahy mezi hodnotami harmonické, často jeden člověk vyznává dvě odporující si hodnoty, např. svobodu a rovnost zároveň" [tamtéž].

Hofstede zmiňuje některé další vlastnosti hodnot. Jednak poukazuje na polaritu hodnot, jejich realizaci na stupnici dobra a zla, ošklivosti a krásy... Dále říká, že u každé hodnoty lze identifikovat intenzitu a směr. Uvádí to na příkladu peněz. Mít peníze je pro většinu lidí důležité (intenzita). V závislosti na specifickém chápání a situaci však může být vlastnění peněz chápáno jako špatné nebo dobré (směr). Pro různé společnosti nabývají různé hodnoty odlišné intenzity a směru. V primitivních společnostech je čarodějnictví vnímané jako významné a dobré. Ve středověké Evropě bylo považované za významné, ale výrazně špatné. V dnešní euroamerické civilizaci je pro většinu lidí bezvýznamné [tamtéž].

Neopominutelné je také Hofstedeho rozdělení hodnot na chtěné (desired) a ty, o kterých si lidé (pod tlakem společnosti) myslí, že by je měli chtít (desirable). Hofstede tvrdí, že se jedná o dva druhy hodnot, jejichž vzájemné napětí vytváří "empirický šum" ve výzkumech hodnot. Upozorňuje, že bychom tyto dvě dimenze hodnot neměli ztotožňovat a být si při výzkumu hodnot této diference vědomi [tamtéž].

Jelikož Hofstedeho zajímají celé kulturní celky, jeho výzkumy jsou zaměřeny na komparaci jednotlivých kulturních okruhů, specifičtěji - národních kultur. Výzkum, který realizoval koncem 70. let pro firmu IBM je dnes již notoricky znám. Ve výsledcích z tohoto prvního kola výzkumu, ve kterém bylo zahrnuto 40 zemí<sup>13</sup>, identifikoval Hofstede čtyři hodnotové dimenze, díky kterým je možné srovnávat jednotlivé země. V dalších letech (i ve spolupráci s dalšími autory) a výzkumech čítající i mnohem větší počet zemí potom ve svých datových souborech identifikoval další tři dimenze. Jednotlivé kroky, potřebné pro nalezení dimenzí a jednotlivé výzkumy zde nebudou podrobně rozebírány, není to účelem této práce. Bude zde stručně vymezen význam jednotlivých hodnotových dimenzí a přístup k jejich měření. Vyjdu přitom z informací získaných přímo z webové stránky Geerta Hofstedeho<sup>14</sup>, z dotazníku VSM08 (Value survey module) a pokynů k němu. Získáme tím aktuální informace a také informace o šesté a sedmé hodnotové dimenzi, které nejsou zahrnuty do knihy "Culture's consequences" [Hofstede, 2001]

---

<sup>13</sup> Z tohoto důvodu autor nedoporučuje používání dotazníku na zkoumání mezi jednotlivci ani organizací [Hofstede et al., 2008]

<sup>14</sup> <http://geerthofstede.nl/vsm-08>

Jednotlivé dimenze, které Hofstede identifikuje, jsou v podstatě spojnicemi mezi dvěma protikladnými póly, z nichž každý je reprezentován jinou hodnotou. Právě lokalizace na daných spojnicích mezi dvěma póly definuje národní kulturu té které země. Každý z pólů je svým způsobem "ideálním typem", čistou esencí určité hodnoty, jež není v žádné společnosti zastoupena stoprocentně, byť se některé společnosti podle výsledků řadí téměř na jeden, či druhý pól. Ve výzkumu hodnot lze vlastně mluvit o "dimenzionálním paradigmatu", jak svůj přístup nazval sám Hofstede. O zdrojích inspirace, východiscích tohoto paradigmatu, jeho problematických aspektech, souvislostech s podobnými koncepty a specifikaci jednotlivých dimenzí (některé ze specifikací budou použity níže u popisu jednotlivých dimenzí) píše Hofstede přehledně v článku z loňského roku [Hofstede, 2011].

### **1) Vzdálenost moci - PDI (Power distance index)**

Vzdálenost moci Hofstede definuje jako "rozsah, v němž méně mocní členové institucí a organizací v dané zemi předpokládají a přijímají skutečnost, že moc je rozdělována nerovně". Přičemž jako instituce označuje základní jednotky společnosti - rodina, škola a obec, organizace jsou pak místa, kde jsou lidé zaměstnáni [Hofstede, 1999: 45]. Na stejném místě autor podotýká, že míru vzdálenosti moci je lépe získávat od těch, kteří mají moci méně, než od těch, kteří vládou. Ovládaní jsou prý lepší pozorovatelé chování lidí na řídicích pozicích, než tito řídicí pracovníci sami.

Určitá míra nerovnosti panuje ve všech společnostech bez výjimky, jednotlivé společnosti a "národní kultury" se vzájemně liší mírou její intenzity.

Společnosti s nízkou mírou vzdálenosti moci většinou pohlížejí na všechny své členy jako na sobě rovné a jakékoli velké rozdíly mezi členy společnosti se snaží odstranit. V takových společnostech musí být moc legitimizována a její užití podléhá hodnocení na škále dobra a zla. Hierarchie zde znamená rozdělení rolí, jež je nezbytné pro fungování celku. Vlády bývají v takových společnostech pluralitní a změny ve vládě probíhají demokraticky a nenásilně. Korupce nebývá tak běžná a pokud se na ni přijde, většinou toto zjištění ukončí politickou kariéru politika.

Naopak ve společnostech s velkou vzdáleností moci je nerovnost považována za víceméně přirozený stav. Moc je v takových společnostech užívána bez ohledu na rozlišování mezi dobrem a zlem, její legitimita není nutná. Hierarchie znamená v zásadě existenční nerovnost.



Vlády bývají velmi autokratické a vládou svévolně, změny probíhají nezřídka revolučně. Korupce je běžným jevem a pokud dojde k jejímu odhalení, je "zametena pod koberec".

Obecně lze říci, že země s vysokou vzdáleností moci jsou země Asijské, Latinsko-americké, Africké, Arabské a Východoevropské. Nejnižší míru vzdálenosti moci vykazují země Germánské a Anglicky mluvící svět Západu.

Jmenovitě pak nejvyšší míru vzdálenosti moci vykazují např. Malajsie, Guatemala, Rusko a Rumunsko. Nejnižší míru vzdálenosti moci vykazují potom Rakousko, Dánsko, Izrael a Švýcarsko. Česká republika se potom umístila na 46. místě ze 74 srovnávaných zemí, tedy blíže k pólu s nižší vzdáleností moci [Hofstede, 1999: 43].

Pro data z Velké Británie, Francie a Německa<sup>15</sup> uvádí Hofstede rozdíly v PDI mezi socioekonomickými třídami respondentů. Obecně lze říci, že čím vyšší kvalifikace, tím nižší vzdálenost moci a naopak [Hofstede, 1999: 48].

## **2) Kolektivismus vs. Individualismus (IDV - Individualism index)**

Tuto dimenzi autor definuje takto: "Individualismus přísluší společnostem, v nichž jsou svazky mezi jedinci volné: předpokládá se, že každý se stará sám o sebe a svou nejbližší rodinu. Kolektivismus, jako jeho opak, přináleží společnostem, ve kterých jsou lidé od narození po celý život integrováni do silných a soudržných skupin, které je v průběhu jejich životů chrání výměnou za jejich věrnost" [Hofstede, 1999: 66].

V individualistických společnostech je běžné (a je to považované za žádoucí) vyjadřování vlastního kritického názoru v diskuzi. Každý má právo na svůj hlas. Použití slova "já" v jazyce je nevyhnutelné a běžné. Účelem vzdělání v takových společnostech je "naučit se učit se".

Naopak v kolektivistických společnostech je vlastní kritický názor potlačován (a jeho vyjádření je považované za nemístné) ve prospěch "hlasu skupiny". V jazyce je běžné se slovu "já" vyhýbat. Účelem vzdělání je naučit se "jak něco udělat".

Nejbliže k pólu individualismu mají rozvinuté země Západu (USA, Austrálie, Británie), kolektivismus oproti tomu dominuje v Asii a Latinské americe (Kolumbie, Ekvádor, Korea..). Česká republika se umístila na 26. místě ze 74 zemí, blíže k individualistickému pólu [Hofstede, 1999: 68]

---

<sup>15</sup> V datových souborech z těchto zemí jsou zastoupeni pracovníci de facto všech kategorií povolání (firma IBM zde má velmi široké spektrum působnosti), od nekvalifikovaných manuálních pracovníků až po vysoce vzdělané odborníky.



### **3) Maskulinita vs. Femininita (MAS - Masculinity index)**

"Jako maskulinní lze označit společnosti ve kterých jsou sociální role vázící se k pohlaví jasně rozlišené: od mužů se očekává asertivita, tvrdost a zaměřenost na materiální úspěch; u žen se předpokládá skromnost a zdrženlivost, něha a zaměřenost na kvalitu života. Ve femininích společnostech se naopak sociální role spjaté s pohlavím překrývají: u mužů i žen se očekává skromnost a zdrženlivost, něha a zaměřenost na kvalitu života" [Hofstede et al., 2008]. Vysoká maskulinita byla naměřena v Japonsku, německy mluvících zemích, některých latinských zemích jako je Itálie a Mexiko. V anglicky mluvících zemích je tento index průměrný. Nízký index, tedy spíše příklon k femininitě, vykazují severské země (Švédsko, Finsko, Dánsko) a Holandsko. Středně nízký potom u některých latinských a asijských zemích (Francie, Španělsko, Chile, Korea, Thajsko) [Hofstede, 2011: 13]. Česká republika se umístila opět zhruba v polovině, mírně směrem k pólu maskulinity [Hofstede, 1999: 98].

### **4) Vyhýbání se nejistotě (UAI - Uncertainty avoidance index)**

O této polaritě Hofstede říká: "je to stupeň, v němž se příslušníci dané kultury cítí ohroženi nejistotou nebo neznámými situacemi. Tento pocit je, krom jiného, vyjadřován nervovým napětím a potřebou předvídatelnosti, a tedy také potřebou psaných i nepsaných pravidel" [Hofstede, 1999: 131].

V zemích s nízkou úrovní UAI panuje uvolněnější atmosféra, vyšší míra sebekontroly, hladina stresu je nižší, společnost vykazuje nízkou míru anxiety. Takové společnosti nemají problém s ambivalencí v postojích, co se týče vědy a náboženství, panuje zde relativismus.

Naopak v zemích s vysokou mírou UAI panuje vysoká míra stresu, neurotismu a hladina anxiety je obecně mnohem vyšší. Lidé se bojí odlišných názorů a postojů, v náboženstvích a vědě panují striktní pravidla a je zde znatelná výrazná adorace "ultimátních" pravd a velkých teorií [Hofstede, 2011: 10].

UAI je vyšší v zemích východní a střední Evropy, v Latinské Americe, Japonsku a německy mluvících zemích. Nízký je potom zpravidla v anglicky mluvících zemích a severských zemích. Česká republika se umístila na 34. místě ze 74 zemí, svým UAI (který se pohybuje od 0 do 110) 74 se řadí spíše k zemím s vyšší úrovní vyhýbání se nejistotě [Hofstede, 1999: 132]

## **5) Krátkodobá orientace vs. dlouhodobá orientace (LTO - Long term orientation index)**

"Dlouhodobá orientace spočívá v pěstování ctností zaměřených na budoucí odměny: zejména vytrvalosti a šetrnosti. Na opačném pólu krátkodobá orientace spočívá v pěstování ctností týkajících se minulosti a současnosti, zejména úcty k tradicím, zachovávání tváře a plnění společenských závazků" [Hofstede, 1999: 162].

Společnosti s dlouhodobou orientací oceňují flexibilitu v postojích, přizpůsobení se situacím, stejně tak tradice se mění podle stávající situace. Naopak společnosti s krátkodobou orientací oceňují stabilitu v postojích i za měnících se situací, tradice bývají v takových společnostech nedotknutelné.

Dlouhodobě orientované jsou společnosti východoasijské, země východní a střední Evropy. Zhruba na půli cesty mezi dvěma póly se nacházejí země jižní a severní Evropy a jihoasijské země. Krátkodobě orientované jsou Spojené státy a Austrálie, Česká republika (téměř úplně na krátkodobém pólu), latinskoamerické země a Africké a muslimské země [Hofstede, 1999: 163].

## **6) Požitek vs. Umírněnost (omezení) (IVR - Indulgence vs. Restraint index)**

Jako požitkářské lze označit společnosti, které umožňují volné a svobodné uspokojování základních a přirozených lidských potřeb a tužeb spojených s užíváním si života. Naopak společnosti umírněné jsou ty, které prostřednictvím striktních sociálních norem uspokojování takových potřeb a tužeb omezují [Hofstede: 2011: 15].

Společnosti požitku převládají v jižní a severní Americe, západní Evropě a části subsaharské Afriky. Umírněnost lze najít v muslimských zemích, zemích východní Evropy a Asie. Mediteránní Evropa se nachází zhruba v polovině žebříčku. Česká republika se nachází zhruba ve dvou třetinách žebříčku, blíže k umírněnému pólu.

## **7) Skromnost vs. Monumentalismus (MON - Monumentalism index)**

Tato dimenze vyjadřuje míru a způsob s jakými lidé přistupují ke své sebe prezentaci. Monumentalismus je typický pro společnosti oceňující hrdé a sebevědomé vystupování. Naopak společnosti na druhém pólu oceňují skromnost a mírnost ve vystupování, preferují flexibilitu [Hofstede et al., 2008: 11]

Velice blízko pólu monumentalismu se objevují země latinskoamerické a země blízkovýchodní. Na opačném konci spektra se umísťují země východní Evropy (Rusko,



Vzorec pro výpočet indexu je potom:

$$\text{PDI} = 35(m07 - m02) + 25(m23 - m26) + C(\text{pd})$$

Čísla v závorkách jsou průměry jednotlivých otázek za celou populaci. C je konstanta, kterou stanoví výzkumník tak, aby výsledný index nabýval hodnoty v rozmezí 0 -100. Použitá konstanta musí být samozřejmě totožná při výpočtu indexu u všech srovnávaných populací. Hodnota indexu tak nemá sama o sobě žádný nominální smysl, jedná se o číslo, jež nabývá smyslu až při komparaci s indexy jiných populací.

Jak zdůrazňuje například Prudký [Prudký, 2009: 87], Hofstede se poměrně výrazně věnuje i problematice sběru dat, jak v rovině vyvíjení měřících nástrojů a jejich odlišení pro potřeby zkoumání různých úrovní hodnot, tak v rovině přístupu k respondentům a zajištění způsobu odstínění vlivu tazatele tak, aby nedocházelo ke zkreslení výsledků vzhledem k vysoké sociální desirabilitě některých hodnot. Hofstede neopomíná ani problematiku jazyka a rozličných kultur ve kterých je výzkum prováděn - v jeho díle je patrná snaha o ekvivalenci měřících nástrojů napříč kulturami.

Hofstede bývá za svůj přístup také kritizován. K nejčastějším kritickým poznámkám se vyjadřuje i sám ve své knize [Hofstede, 2001: 73].

Poměrně často bývá napadán za zobecňování výzkumů pracovníků IBM na celé společnosti. K tomu Hofstede říká, že jeho záměrem nebylo popsat charakter jednotlivých společností, ale postihnout rozdíly mezi národními kulturami a k tomu výběrové soubory z jedné firmy postačují a že výsledky z reprezentativních výzkumů z některých států jsou v těsném souladu s výsledky výzkumů firmy IBM.

Za druhou nejvážnější výtku lze považovat tu, týkající se nedostatečného počtu dimenzí. Hofstede poukazuje na nutnost nezkorelovanosti jednotlivých dimenzí - není tak snadné nalézt dimenze nové, které se nebudou prolínat s těmi již existujícími.

K povaze samotných dimenzí se Hofstede vyjadřuje i na své webové stránce, v zásadě říká že dimenze neexistují (nejsou k nalezení v nějaké hmatatelné formě), ale mohou dobře posloužit porozumnění kulturním rozdílům. "Kultura sama o sobě je konstruktem, stejně tak hodnoty. Nemá tedy smysl se ptát, kolik dimenzí kultura má. To by bylo stejné jako ptát se, kolik typů mraků existuje - je to jenom otázka definice, určujícím hlediskem by mělo být praktické využití (dimenzí)" [Hofstede et al., 2008].

### 2.3. Přístup S. H. Schwartze

Profesor psychologie Hebrejské university v Jeruzalémě Shalom H. Schwartz, zasvětil, stejně jako dva předešlí autoři (i jako autor následující), výzkumu hodnot v zásadě celý svůj život. Mohlo by se zdát, že koncept výzkumu hodnot, jehož autorem je profesor psychologie, do této práce nepatří. Nicméně pro svou propracovanost (v rovině teorie i empirie) a časté použití i v celkově spíše sociologicky zaměřených výzkumech<sup>16</sup> (a je využíván především pro mezikulturní srovnání, spíše než pro tvorbu hodnotových osobnostních medailonků) zde má své neopominutelné místo. Mimo jiné i proto, že i on sám v úvodech svých textů, např. [Schwartz, 1992: 1 ; Schwartz, 2006: 1] často cituje Rokeachovu tezi o hodnotách jako centrálním konceptu spojujícím zdánlivě odlišné přístupy nejrůznějších věd zabývajících se člověkem.

Unikátnost Schwartzova přístupu spočívá v chápání hodnot nikoli v hierarchické podobě, ale v podobě strukturální, resp. kruhové, kde jednotlivé hodnoty na sebe navazují a mají mezi sebou vztahy buď slučitelnosti, či naopak protikladnosti. Svůj přístup k měření hodnot Schwartz vyvíjel od 80. let minulého století a tudíž prošel celou řadou změn, než získal svou finální podobu, v jaké je dnes široce využíván. Ač by to jistě bylo zajímavé, na tomto místě vynecháme obšírné pojednání o vývoji Schwartzovy teorie a měřicího nástroje a stručně si probereme teoretický základ, předpoklady a způsob měření tak, jak se používá dnes ve své (zatím) finální podobě. Pro detailnější informace o vývoji Schwartzovy teorie a jeho měřicího nástroje můžeme čtenáře odkázat na výše citované texty nebo na článek od B. Řehákové [Řeháková, 2006].

Jak Schwartz k hodnotám přistupuje ? V začátku jeho textu z roku 1992 [Schwartz, 1992: 1-2] uvádí tři základní okruhy (otázky, které je nutné zodpovědět), které jsou pro něj v souvislosti s poznáním hodnot nejpodstatnější.

Zprv ho zajímá jak jsou hodnotové orientace a priority lidí ovlivňovány jejich sociální zkušeností, jak jsou tyto hodnotové priority determinovány sociálním postavením, společnými (hodnototvornými) zážitky.

Za druhé Schwartze zajímá, jakým způsobem hodnotové priority individuí ovlivňují jejich chování a životní volby, respektive jakým způsobem ovlivňují vyznávané ideologie, postoje a činy na úrovních politiky, náboženství atd.

---

<sup>16</sup> Např. ESS (European social survey).

Za třetí potom od zkoumání hodnot očekává možnosti hlubšího zkoumání rozdílů mezi národními společenskými celky a kulturami.

Aby mohl na tyto zeširoka položené otázky odpovědět, je podle něj nutné neprve vyřešit čtyři základní sporné body, které tvoří v zásadě východisko pro jeho práci a empirické zkoumání:

- zjistit, jaký je obsah hodnot a zda existuje nějaká obecná sada typů hodnot
- nutnost identifikovat pokud možno úplný seznam typů
- zjistit, zda jsou tyto typy, byť v odlišných proporcích, přítomny u různých osobností a v různých kulturách
- zjistit, zda existuje nějaká struktura mezi hodnotovými typy, základní vztahy (např. základní protiklad mezi nezávislostí a konformitou nebo shoda mezi rovností a vstřícností)

Pro jednodušší řešení těchto sporných bodů uvádí Schwartz [Schwartz, 2006: 1] pět základních znaků hodnot, které lze najít v "klasické literatuře o hodnotách", odkazuje přitom na Rokeache, Ingleharta, Kluckhohna a jiné. Tyto základní, definiční znaky (Řeháková [Řeháková, 2006] o nich mluví jako o formálních vlastnostech hodnot) hodnot jsou:

- + Hodnoty jsou koncepty, víry a přesvědčení
- + Hodnoty jsou značně motivační, vztahují se k cílovému stavu věcí i ke způsobům dosažení těchto stavů
- + Hodnoty přesahují specifické situace, jsou to abstraktní konstrukty, to je odlišuje od norem a postojů, které bývají spojovány s určitými situacemi, činy a objekty
- + Hodnoty jsou určujícím hlediskem pro výběr nějakého chování nebo ocenění chování či věcí
- + Hodnoty jsou seřazeny podle relativní důležitosti, tato hierarchizace je dalším prvkem, který hodnoty odlišuje od postojů a norem

Pro Schwartz je dosti podstatný motivační moment hodnot, v čemž lze spatřovat následek jeho spíše psychologického založení. Motivace slouží jako motor dosahování cílů a v této souvislosti hodnoty působí. Autor formuluje [Schwartz, 1992: 4] tři základní požadavky lidské existence vycházející ze samotné její podstaty. Jsou to: A. požadavky člověka jako biologického organismu; B. potřeba koordinace aktivit s cílem rovnováhy sociálních interakcí; C. potřeba zajistit přežití a zajištění. Z těchto tří požadavků vyrůstá deset základních motivačních typů hodnot, které lze považovat za klíčové. Schwartz tvrdí, že těchto deset

hodnotových typů je úplným seznamem, všechny ostatní myslitelné hodnoty by měly spadat do jednoho z těchto typů. Empirická šetření to potvrzují. Následující výčet těchto deseti hodnot je uveden i s jejich centrálními motivačními cíly, tak jak je uvádí Schwartz [Schwartz, 2006:2].

1. Samostatnost: Nezávislé myšlení a jednání, směřování k vlastním svobodným rozhodnutím, kreativita, prozkoumávání
2. Stimulace: Touha po vzrušení, novinkách a výzvách v životě
3. Hédonismus (požitkářství): Potěšení a smyslové uspokojení
4. Úspěch: Osobní úspěch dosažený v rámci obecných sociálních standardů
5. Moc: Touha po vyšším sociálním statusu a prestiži, kontrola nebo dominance nad lidmi, ovládání materiálních zdrojů
6. Bezpečnost: Touha po bezpečí, harmonii, stabilní společnosti, stabilní identitě a vztazích
7. Konformita: Umírněnost v jednání, poslušnost, zdvořilost, vyhýbání se překračování norem
8. Tradice: Věrnost, loajalita, přijetí zvyků a myšlenek, které jsou jádrem existence společenství
9. Benevolence: Ochrana a rozvíjení prospěchu těch, se kterými se jedinec v osobním kontaktu
10. Univerzalismus: Porozumění, ocenění významu života, orientace na krásu, ochrana blaha pro všechny lidi, ochrana přírody

Těchto deset uvedených hodnot je ve vzájemných vztazích. Hodnoty, které jsou si nejbližší (1. a 2.; 2 a 3...) <sup>17</sup> jsou si vždy poměrně blízké svými motivačními náplněmi, ty, jejichž vzájemná vzdálenost je největší mají naopak motivace, jež stojí v konfliktu <sup>18</sup>. Na další vzájemné vztahy jednotlivých hodnot pohlíží Schwartz v zásadě ve dvou rovinách, a sice v rovině slučitelnosti (kompatibility) a protikladnosti (konfliktu) buď mezi dvojicemi hodnot, nebo jejich uskupeními. Vznikají dva velké bloky hodnot (souvislé oblasti) stojících proti sobě. Jeden blok vyjadřuje primárně individuální zájmy (moc, požitkářství, úspěch, stimulace a samostatnost) a stojí v zásadě v protikladu k druhému uskupení, které je syceno především

---

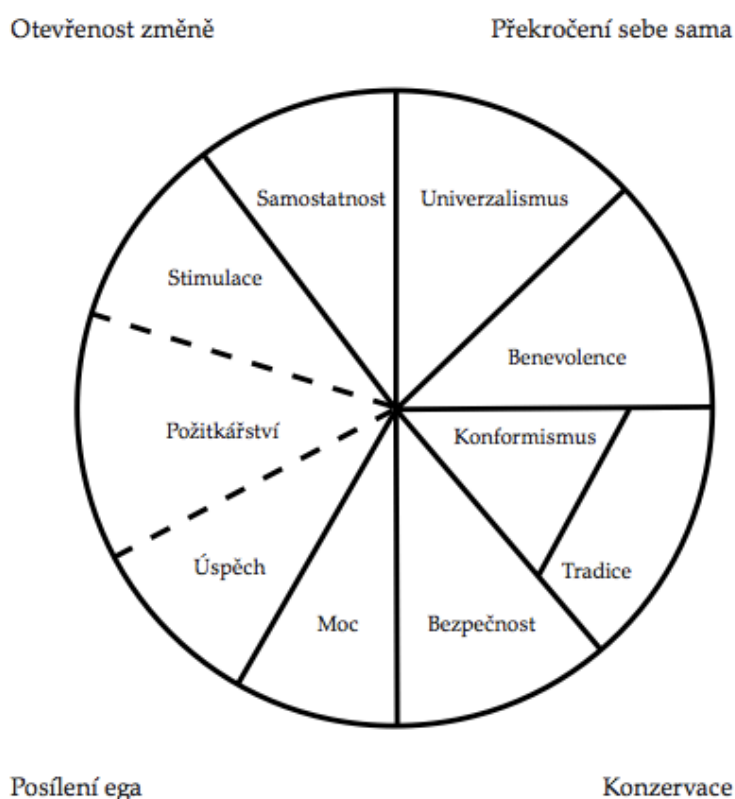
<sup>17</sup> Např. moc a úspěch jsou hodnoty, jež se obě vztahují k sociální dominanci a respektu; hédonismus a stimulace obě směřují ke smyslovému potěšení; samostatnost a univerzalismus se obě orientují na vlastní zodpovědnost a ocenění celkového bohatství životních možností.

<sup>18</sup> Univerzalismus a benevolence stojí proti úspěchu a moci, hédonismus proti konformitě a tradici, konformita a tradice je pak v motivačním protikladu k samostatnost a stimulaci.

kolektivními motivacemi a zájmy (benevolence, tradice a konformismus). Univerzalismus a bezpečnost oddělují tyto dvě oblasti a mohou sloužit jak kolektivním, tak i individuálním cílům.

Celé kontinuum hodnot může být zobrazeno v rámci dvou osových kontinuí. Jedno kontinuum spojuje protiklady posílení ega a transcendenci ega. Druhé kontinuum proti sobě staví protiklady otevřenosti ke změnám a konzervace (udržení statu quo). Celá tato desetipoložková hodnotová struktura nabývá v empirických testech (více méně) kruhového tvaru.

**Obr. 1. Teoretický model vztahů mezi deseti motivačními typy hodnot**



*Převzato z [Řeháková, 2006]*

Hodnoty stimulace, hédonismu a úspěchu se v motivacích prolínají do té míry, že v uvedeném grafu jsou jejich hranice vyznačeny přerušovaně. Tradice a konformismus se v mnohorozměrném prostoru objevují ve stejné výseči, jen tradice se objevuje blíže vnější části kruhu. Celkem tedy těchto deset hodnot tvoří devět výsečí, které na sebe navazují. Schwartz [Schwartz, 1992: 37-38] poukazuje na fakt, že empirická měření ve 20 zemích v zásadě potvrzují úplnost tohoto modelu a současně také silně hovoří pro univerzalitu těchto hodnot.



Schwartz vyvinul dva způsoby měření těchto hodnotových priorit [Schwartz, 2006: 11-12]. Prvním z nich je tzv. SVS (Schwartz value survey), tento dotazník byl přeložen do 47 jazyků. Respondentům je předložen seznam 57 hodnot, z nichž 30 označuje potenciálně konečné stavy, o které stojí za to usilovat, zbývajících 27 jsou adjektiva označující způsoby jednání, které k těmto žádoucím konečným stavům věcí vedou. Každou z položek má respondent ohodnotit jako "řídící princip ve svém životě" na asymetrické devítibodové škále<sup>19</sup>. Každá z těchto 57 položek přináší některé z deseti základních hodnotových orientací uvedených v kruhovém diagramu. Např. položka "potěšení" náleží hodnotové orientaci Hedonismus apod. Podle konceptuální hloubky každé z deseti hodnot je k jejich měření použito od tří (u hedonismu) do osmi položek (u univerzalizmu). Výsledný skóre každé z deseti základních hodnot je pak průměrem skóre položek, které je měří. Schwartz upozorňuje, že k tvorbě indexů jsou použity pouze položky, které prokázaly víceméně ekvivalenci významu (při měření v různých kulturních okruzích) při aplikaci multi-dimenzionálního škálování a konfirmační faktorové analýzy.

Druhá metoda měření je známá jako PVQ (Portrait Value Questionnaire). Byla vyvinuta pro potřeby měření v oblastech, kde nelze použít SVS, která je poměrně náročná na abstraktní myšlení respondentů a jejich vzdělanostní úroveň, lze ji tedy s obtížemi použít v oblastech s nižší vzdělaností nebo u mladších respondentů. Druhým záměrem bylo otestování platnosti "kruhové teorie hodnot" za použití jiného měřicího instrumentu.

V této metodě je respondentům předložen seznam 40 výroků (specifických pro muže i pro ženy) o fiktivních osobách, pro potřeby ESS byl počet výroků zredukován na 21. U každého z výroků má respondent sdělit, nakolik<sup>20</sup> je tato osoba svým výrokem podobná jemu samému/ jí samotné. Například výrok měřící Samostatnost: "Přicházení s novými nápady a kreativita je pro něj velmi důležitá. rád dělá věci originálně a po svém." Jiný výrok: "Je pro něj důležité být bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci." měří Moc. Takový způsob může napovědět mnoho o hodnotách respondenta bez toho, aniž by dotázaný musel zdlouhavě přemýšlet o každé z hodnot zvlášť. Skóre pro každou z deseti "vyšších hodnot" se opět počítají jako průměr hodnocení výroků spjatých s každou z těchto deseti hodnot.

---

<sup>19</sup> Rozsah škály je od (-1) do 7, kde (-1)= naprosto neslučitelné s mými hodnotami, 0= pro mě nedůležité, 1 a 2 jsou neoznačeny, 3= důležité, 4 a 5 jsou opět neoznačeny, 6= pro mě velmi důležité, 7= jedna ze zásadních hodnot v mém životě.

<sup>20</sup> Škála je šestibodová a všechny její body jsou slovně označeny: (tato osoba je) úplně jako já, jako já, trochu jako já, podobá se mi jen málo, nepodobá se mi, vůbec se mi nepodobá.

Schwartz prokázal ekvivalenci SVS i PVQ pro měření deseti výše uvedených hodnot. Jak upozorňuje Řeháková [2006], PVQ má jen o něco nižší míru vnitřní variability položek měřících jednotlivé "vyšší hodnoty". "To má dvě příčiny: součtové indexy zahrnují málo položek a mnoho hodnotových typů má konceptuálně široké definice, které zahrnují více složek." [Řeháková, 2006: 114] To mimo jiné umožňuje soustředit se na proměnné "vyššího řádu", tedy hodnoty nalézající se na opačných koncích os protínajících kruhové kontinuum, které Řeháková konstruuje na datovém souboru ESS 2002. Výsledky této analýzy částečně zmíníme i na tomto místě, pro detailnější informace o stavu "Schwartzových" hodnotových orientací v ČR odkážeme čtenáře na citovaný text Řehákové a také na text Prudkého [Prudký, 2009: 88-98, 216-224 a 276-281].

Čtyřmi hodnotami "vyššího řádu" jsou tedy Konzervace, Otevřenost změně, Překročení sebe sama a Posílení ega. Řeháková provedla nejprve analýzu proporcionálního zastoupení těchto typů v rámci vybraných evropských zemí. Poté se soustředila na vztah těchto hodnotových typů se sociodemografickými údaji v rámci ČR.

Nejvíce zastoupeným typem ve všech sledovaných zemích je Překročení sebe sama, ten je nejméně zastoupený v Polsku, nejvíce ve Švýcarsku; Česká republika je v tomto případě blíže Polsku. Hodnotový typ Konzervace je zřetelně více zastoupen v zemích východní Evropy, mnohem méně potom v zemích západní Evropy.

V otázce souvislosti se sociodemografickými údaji se v ČR objevují víceméně očekávatelné souvislosti.

Z hlediska rozdělení hodnot podle pohlaví není významný rozdíl u hodnoty Konzervace, u Otevřenosti změnám se objevuje významnější zastoupení mužů, stejně jako u Posílení ega. U Překročení sebe sama je naopak výraznější zastoupení žen.

V souvislostech s věkovými skupinami respondentů se v ČR ukazují tyto souvislosti: příklon ke Konzervaci roste víceméně přímo úměrně s věkem a naopak se zvyšujícím se věkem výrazně ubývá Otevřenosti změnám. Posílení ega s přibývajícím věkem klesá. U Překročení sebe sama již neplatí přímá úměra, nejvyšší je zastoupení této hodnoty u věkové kategorie 45-64 let, u mladších věkových kategorií je, stejně jako u kategorií starších, významně nižší.

Ukazuje se, že i dosažené vzdělání má na strukturaci hodnot podstatný vliv. Čím vyšší vzdělání, tím nižší míra Konzervace, naopak vyšší Otevřenost změně, vyšší orientace na Překročení sebe sama a nižší orientace na Posílení ega.

Celý Schwartzův koncept hodnot a jejich zkoumání (přesto, že zde bylo možné podat informace pouze o základech obojího) působí poměrně impozantně a v řadě ohledů je velmi inspirativní a přínosný. Při redukci deseti hodnot do čtyř typů "vyššího řádu" je velice podobný Hofstedeho dimenzionálnímu chápání hodnot. Ocenit lze především Schwartzovu snahu o vytvoření stabilního modelu lidských hodnot, které jsou v různých proporcích zastoupeny ve všech kulturách, čímž umožňuje důležitá srovnávání mezi kulturami.

#### 2.4. Přístup Ronalda Ingleharta

Posledním "velkým přestupem" ke kvantitativnímu zkoumání hodnotových orientací, který bude v této kapitole zmíněn, je přístup Ronalda Ingleharta.

Inglehart v 70. letech minulého století vyslovil hypotézu o tzv. "tiché revoluci" (ve stejnojmenné knize). Vychází z podobného předpokladu jako Maslowova teorie potřeb. Jsou-li naplněny základní lidské potřeby, objeví se v životě člověka prostor pro naplnění potřeb duchovních, pro seberealizaci apod. Analogicky k tomu Inglehart tvrdí, že jsou-li u populací zemí západního civilizačního okruhu naplněny základní materiální potřeby a ekonomický rozvoj země dosáhne určité úrovně, lidé se začnou zajímat o jiné než materiální záležitosti a přirozeně také inklinovat k jiným než materialistickým hodnotám. Toto tvrzení dokládá na svých výzkumech, v nichž pro tento účel používá svůj měřicí nástroj, jenž se díky své úspornosti a jednoduchosti těší zájmu i jiných výzkumníků a byl mnohokrát a opakovaně použit pro měření dimenze materialismus-postmaterialismus například v mezinárodních srovnávacích výzkumech EVS a WVS<sup>21</sup>.

Tento měřicí nástroj sestává ze čtveřice výroků<sup>22</sup>, z nichž dva indikují materialistickou hodnotovou orientaci (Udržet pořádek ve státě & Bojovat proti růstu cen) a zbylé dva naopak orientaci postmaterialistickou (Dát lidem větší možnost hovořit do důležitých vládních rozhodnutí & Bránit svobodu projevu). Respondenti mají instrukci vybrat z nabízených výroků dva, které podle nich nejlépe vyjadřují jejich představu o žádoucím směřování vývoje

---

<sup>21</sup> European Value Study a World Value Survey

<sup>22</sup> V průběhu vývoje měřicího nástroje Inglehart přidal Inglehart ještě dalších osm položek, respektive dvakrát čtyři položky. První čtveřice zjišťuje zaměření respondentů ve vztahu k žádoucímu vývoji v zemi v boučích deseti letech, čtveřice druhá pak zjišťuje jejich zaměření ve vztahu ke způsobům dosahování hodnot. Ať už se použije čtyřpoložková, nebo dvanáctipolžková baterie, v obou případech aplikace faktorové analýzy odhaluje dimenzi materialismus-postmaterialismus.

jejich země, především s ohledem na příjemný život v ní. Pokud vyberou dva první výroky, jsou označeni jako materialisté, naopak jako postmaterialisté ti, kteří vyberou dva další výroky. Respondenti vybírající výroky kombinovaně tvoří potom tzv. smíšený typ. Při prezentaci výsledků se pak sleduje buď jen procentuální zastoupení jednotlivých typů, nebo se používá tzv. PDI (Percentage difference index), který je rozdílem mezi procentuálním podílem postmaterialistů a materialistů. Je-li tedy tento index kladný, je mezi respondenty vyšší procento postmaterialistů, dosahuje-li hodnot záporných, je vyšší procento materialistů.

Samotný Inglehartův měřicí nástroj a především prezentace výsledků bývají některými sociology kritizovány. Problém nastává u zmíněného PDI. Ačkoli tento index může v dlouhodobém hledisku a při prezentaci časových řad indikovat nárůst počtu postmaterialistů v daných zemích, ve skutečnosti může jít pouze o úbytek počtu materialistů (nebo též postmaterialistů), ve prospěch třetího, smíšeného typu. K takovému zkreslení výsledků dochází až ve 26 % případů. Nicméně zbylých 74 % nelze ignorovat. Měřicí nástroj v sociálních vědách nikdy není stoprocentní a je nutné to brát při interpretaci výsledků v potaz. Rabušic [2000: 19] k tomu říká: "Z tohoto důvodu je třeba všechny výsledky o postmaterialismu chápat jako užitečné indikátory určité hodnotové orientace, avšak ne pouze v jejich nominální hodnotě, tedy sociologicky nereflektovaně."

Další připomínky se objevují v souvislosti se samotným označením skupin obyvatel jako materialistů a postmaterialistů. Vzhledem k samotným indikátorům těchto vyhraněných hodnotových orientací bychom mohli za vhodnější považovat jiné označení. Nicméně v sociologických kruzích se už toto označení vžilo a bez ohledu na vhodnost nebo nevhodnost těchto označení přinášejí výsledky měření touto baterií zajímavé výsledky, především v dlouhodobém hledisku, při opakování výzkumů.

Podívejme se na výsledky výzkumů v České republice (resp. také Československé), ve kterých byla Inglehartova baterie použita. Jde o výzkumy EVS 1991 a 1999 a také o výzkum "Veřejnost jako aktér modernizace" z roku 2005. Vycházíme přitom z přehledné kapitoly o této problematice v knize *Inventura Hodnot* [Prudký a kol. 2009: 201-216].

Pokud jde o celkové výsledky těchto výzkumů za celou populaci, samotný index PDI vzrostl v letech 1999 a 2005 na -15, oproti hodnotě -26 v roce 1991. Nejde ovšem o masivní nárůst postmaterialistů, těch za období mezi lety 1991 až 1999 přibyla pouze 4 %, celkový počet se tak změnil ze 6% v r. 1991 na 10 % v r. 1999. Výrazněji ovšem v dané době ubylo "čistých" materialistů. Počátkem devadesátých let jich byla celá třetina populace, ve výzkumech z let 1999 a 2005 už jich byla pouze čtvrtina. Největší podíl ve všech sledovaných

obdobích tak patří tzv. smíšenému typu. K určitému posunu hodnotové orientace ve společnosti naší země za toto období tedy došlo, nicméně nejde o nijak dramatický nárůst počtu postmaterialistů, nýbrž spíše o úbytek "čistých" materialistů. Tento fakt pravděpodobně nemusí indikovat nějakou reálnou změnu osobních postojů obyvatel, nýbrž spíše změnu celkového klimatu ve společnosti.

Zajímavější výsledky a vhled do situace ovšem přináší až pohled na výsledky třídění druhého stupně. Inglehart předpokládá (a na mnoha mezinárodních výzkumech dokládá), že nositeli postmaterialistických hodnot jsou především lidé mladí, vzdělaní a bohatí. V prostředí naší země se potvrdily víceméně všechny tyto předpoklady.

Data ze všech tří zmíněných výzkumů ukazují závislost hodnotové orientace na věku. Mladí lidé do 29 let věku vykazují zdaleka největší tendenci k výběru položek indikujících postmaterialistické hodnoty. V dalších věkových skupinách pak příklon k postmaterialismu lineárně klesá, ačkoli rozdíly mezi věkovými kategoriemi nejsou ve výzkumech z let 1999 a 2005 tak dramatické jako v roce 1991. Je tedy možné, že postmaterialisté stárnou nebo se mění celkové klima ve společnosti, pravděpodobně však půjde o souhru více faktorů. Nejvyšší podíl materialistů v nejstarší věkové skupině je patrný u dat ze všech tří výzkumů. Jde o poměrně logický důsledek vlivu této životní etapy na hodnotové priority. Lidé v důchodovém věku mívají nižší příjem než měli celý svůj produktivní život. Z toho důvodu je pro ně samozřejmě důležitější "bojovat proti růstu cen" než "bránit svobodu projevu".

Stejně tak se prokázala souvislost daných orientací s délkou vzdělávání se, respektive s nejvyšším dosaženým vzděláním. PDI ve všech třech výzkumech s délkou vzdělání silně koreluje a ukazuje se zde přímá úměra - čím vyšší vzdělání, tím větší příklon k postmaterialismu. U vysokoškolsky vzdělaných dosahuje PDI v roce 1999 dokonce kladných hodnot (8,4) - podíl postmaterialistů tedy v této vzdělanostní kategorii převyšuje podíl materialistů. Inglehart tuto souvislost vysvětluje tzv. hypotézou socializace. Ta tvrdí, že lidé z bohatších rodin později v životě přirozeně inklunují k postmaterialistickým hodnotám, jelikož již v dětství a mládí měli pocit ekonomické jistoty. A právě rodiny s vyššími příjmy mají větší možnost poslat své děti na vysoké školy. Podle Řehákové [2001: 50] ovšem nelze toto vysvětlení aplikovat bezesbytku v českém prostředí. V období před rokem 1989 nebyly mezi vzdělanostními skupinami obyvatel takové rozdíly v příjmech, a tudíž se spíše ukazuje souvislost mezi celkovou vzdělaností v rodině a úrovní dosaženého vzdělání. Ve volbě postmaterialistických hodnot u vzdělaných vrstev tedy zřejmě hraje největší roli celkový kulturní kapitál rodiny.

Další předpoklad, který se v souladu s Inglehartovým očekáváním potvrzuje i v našem prostředí, je souvislost postmaterialismu a výše příjmu. V zásadě bez výjimky vždy platí - čím vyšší příjem (nebo subjektivní ohodnocení vlastního příjmu jako vyššího), tím vyšší pravděpodobnost postmaterialistické orientace respondenta. U výzkumu z roku 2005 se v souvislosti s výší příjmu objevily dvě zajímavé skutečnosti. Příjem respondentů byl měřen ordinální proměnnou o šesti kategoriích. Nejvyšší PDI (-9,5) se objevil u respondentů s příjmem 10.000 - 15.000 Kč. To znamená, že ačkoli se nejedná o výjimečně vysoký příjem, u této platové kategorie je nejmenší rozdíl mezi postmaterialisty a materialisty ze všech platových kategorií. Další pozoruhodnou skutečností je nalezení nejen nejvyššího počtu postmaterialistů (zhruba 22 %) v nejvyšší platové kategorii (40.000+) - což je předpokladatelné a vzhledem k Inglehartově teorii i pravděpodobné, ale i velký podíl (32 %) materialistů, což je srovnatelné s podílem (34 %) materialistů v nejnižší platové kategorii (do 6.000). S roustoucí výší příjmu tedy dochází nejen k nárůstu postmaterialistů, ale i k nárůstu materialistů, a v nejvyšší platové kategorii pak dochází k opravdu značnému vyhranění. Naplnění všech materiálních potřeb tedy nemusí vést jen a pouze k postmaterialismu, jak by se mohlo při prvním pohledu na Inglehartovu teorii zdát.

Pro další rozebírání výsledků výzkumů využívajících Inglehartova přístupu zde není již místo, stejně tak ani pro důsledné rozebírání kladů a záporů jeho měřicího nástroje, takové zkoumání by jistě vydalo na samostatnou práci. Ve zkratce lze říci, že ačkoli je jeho přístup podnětný a zejména při opakovaných výzkumech přináší zajímavé vhledy do měnících se postojů společnosti, měřicí nástroj je příliš náchylný na drobné změny v ekonomické situaci země. Je dokonce možné, že místo aby měřil celkové postoje respondentů, měří spíše stav ekonomiky a převládající (a žádoucí) společenské klima.

### **3. Stav a vývoj hodnot v ČR podle výzkumů "ad-hoc"**

Po kapitole druhé, shrnující nejdůležitější a neznámější teoreticko-empirické přístupy ke zkoumání hodnot musí logicky přijít na řadu kapitola o výzkumech<sup>23</sup> "ad-hoc". Tedy těch, které nemají pevné ukotvení v teoretickém rámci, k hodnotám tedy přistupují bez pečlivé specifikace toho, co hodnoty jsou, co označují, jaká je jejich genealogie a případně jakým způsobem se odlišují od postojů, norem atd. Hodnoty jsou v nich tak většinou pojímány v souladu s tím, co lze označit jako "common sense". Měřené hodnoty tak nabývají slovních označení tak, jak se hodnoty objevují v obecném povědomí. Hlavní výhodou takových výzkumů je možnost srovnávat vývoj hodnot v dlouhém časovém období, byť mnohdy pouze s obtížemi, především z důvodu nižší vzájemné kompatibility jednotlivých výzkumů.

Tato třetí kapitola má vytvořit přechod mezi teoretickou a empirickou částí této diplomové práce. Pro tento účel volím spíše volný přehled vývoje hodnot v naší zemi od 70. let minulého století do současnosti, spíše než detailní přehled výzkumů a jejich výsledků. Pro velmi dobře zpracovaný detailnější přehled o vývoji hodnot v tomto období v naší zemi, stejně jako pro podrobnější a dobře strukturovaný přehled realizovaných výzkumů "ad-hoc" v tomto období odkazujeme čtenáře na vybrané kapitoly z publikace *Inventura hodnot* [Prudký, 2009: 67-70, 173-200 a 281-287]. Pro níže uvedený stručný přehled je na tomto místě využito právě tohoto zdroje. Abychom text příliš nenarušovali, nebudeme tedy soustavně citovat.

V 70. a 80. letech<sup>24</sup> vykazovala hodnotová struktura společnosti tehdejší ČSSR poměrně vysokou stabilitu pětice hodnot, umístujících se na špicích hodnotových žebříčků. Šlo o hodnoty rodiny, zdraví, stálého živobytí, přátelství a míru. Celkově by v charakteristice tohoto období bylo možné mluvit o celkové preferenci klidného života v rodinném prostředí, příklonu ke konformitě a snaze vyhnout se konfliktům. Na opačném pólu hodnotových žebříčků se potom pravidelně objevovaly hodnoty zapojení se do veřejného života, ochoty ke změnám a inovativnosti, což vcelku dobře koresponduje s celkovou socio-politickou situací naší země té doby, která neumožňovala přílišné zapojení do veřejného života a spíše lidi

---

<sup>23</sup> Celá tato práce je orientovaná na výzkumy, jež ke zjišťování stavu hodnot ve společnosti využívají metody kvantitativních dotazníkových šetření. Zpracování dat kvantitativního charakteru se věnuje i empirická část této práce. To je důvodem, proč zde nejsou zmíněny kvalitativní přístupy ke zkoumání hodnot.

<sup>24</sup> Výzkum hodnot v předlistopadovém období byl z důvodu omezování režimem spojen s obtížemi, výzkumníci se nemohli na některé věci ptát zcela otevřeně.

konzervovala v jejich domovech a rodinném prostředí. Analýza dat z roku 1984<sup>25</sup> ukázala hlubší strukturaci hodnot. Faktorová analýza odhalila poměrně nesourodý první faktor zahrnující oblasti rodiny, práce a volného času. Druhý faktor, tvořící v tehdejší Československu velmi rozšířenou hodnotovou orientaci, spojil touhu po soukromí, vyhýbání se konfliktům a skromnost. Třetí faktor zahrnoval tendenci k individualizaci a sebeprosazení spojeného s pragmatismem. Snaha o sebeprosazení byla silně zastoupena i v dalším faktoru, kde se významně propojovala s touhou vydělat co největší množství peněz. Stejně tak se objevila i ve faktoru posledním, kde došlo k jejímu propojení se spoléháním se na sebe. Prudký poznamenává, že hodnoty shrnuté v těchto třech faktorech, tvořily jakési podhoubí pro hodnotovou orientaci vrstvy soukromých podnikatelů, vynořivších se posléze v začátku 90. let. Další dva faktory, které se v tomto výzkumu vydělily, byla náboženská orientace (nebyla silně zastoupena, avšak byla poměrně jasně patrná) spojená s tendencí uzavřít se oproti veřejnému životu. Poslední faktor ukázal orientaci na rodinu jako takovou.

Při srovnání výzkumů z předlistopadového období, s těmi, jež byly realizovány počátkem devadesátých let<sup>26</sup>, se ukazuje jak nárůst některých hodnot, tak také úpadek jiných. Patrný byl nárůst hodnot spojených s novými možnostmi, které se před společností otevřely, jmenovitě to byla orientace na soukromé podnikání, na osobní prospěch, nárůst hodnot participace na veřejném životě a všeobecně vyšší ocenění hodnot vzdělání a profesionalizace. Další nárůst byl spojen s hodnotovou orientací hédonistickou, orientací na moc, ale v neposlední řadě i nárůst hodnot svobody a kvality života všeobecně. Naopak pokles byl ihned v roce 1990 zaznamenán u hodnot směřujících k vyhýbání se konfliktu, klesla také orientace na rodinu a uzavřený život, poklesla hodnota skromnosti a šetrného života. V roce 1993 se hodnoty skromnosti a šetrnosti vracejí, byť se jedná pouze o velmi malou část populace. Celkově by se o vývoji hodnot v devadesátých letech dalo mluvit v termínech jejich rostoucí diferenciaci a inkonzistence.

Z hlediska vztahu hodnotových orientací a sociodemografických údajů v devadesátých letech (a v zásadě i později), jako proměnná nejsilněji ovlivňující hodnotové orientace a jejich strukturaci zde figuruje věk. Ten silně ovlivňuje hodnoty šetrnosti a skromnosti, které s věkem rostou, stejně jako s přibývajícím věkem roste tendence ke stabilitě (oproti flexibilitě), míra

---

<sup>25</sup> Šlo o výzkum "Czechoslovak Social Structure and Mobility Survey" realizovaný Federálním statistickým úřadem.

<sup>26</sup> Jmenovitě se jednalo mimo jiné o výzkumy: "Evropské hodnoty - Hodnotové struktury v zemích Evropy a Severní Ameriky" (realizováno v roce 1991 společností AISA); "Názory na společenské změny" (realizováno v roce 1993 firmou Universitas); "Strategie a aktéři sociální transformace a modernizace" (realizováno v roce 1995 společností STEM).



zodpovědnosti, ocenění významu vzdělání, rodiny a altruismu. Naopak mladší populace silněji vyznává hodnoty hédonismu a nestřídmosti, kvalitu života (význam této hodnoty s věkem klesá) a hodnoty kariérní.

Z hlediska vlivu pohlaví se dlouhodobě ukazují odlišnosti: pro muže platí spíše než pro ženy příklon k hodnotám práce, kariéry a flexibility, oproti tomu ženy převažují v preferenci hodnot rodiny, stability a altruismu.

Vzdělání také hraje ve strukturaci hodnot ve společnosti poměrně podstatnou roli. Nižší vzdělanostní kategorie obyvatelstva jsou orientované spíše na okamžité uspokojování potřeb, hédonismus, okamžitý zisk a volný čas. U vzdělanější populace se objevuje vyšší zastoupení hodnot vzdělání, orientace na práci, řízení a politiku.

Z hlediska rozdílů v příjmech jsou vyšší příjmové kategorie populace orientované spíše na flexibilitu, práci, podnikání a hodnoty participace na veřejném životě a politickém rozhodování. Nižší příjmové kategorie oproti tomu silněji preferují rodinu, altruismus a skromnost.

Za velice dobrý zdroj informací o stavu hodnot v naší zemi od roku 1990 do současnosti lze bezpochyby považovat "ad-hoc" výzkumy prováděné IVVM (později CVVM)<sup>27</sup>, které používají v celém sledovaném období víceméně stejnou metodiku výzkumu<sup>28</sup>. Z časové řady vyplývá vysoká stabilita hodnot umístujících se na špici žebříčků. Mezi prvními deseti nejvýše hodnocenými položkami se objevuje spokojená rodina, přátelé, zajímavá a smysluplná práce, zdravý život a život ve zdravém prostředí. Položky na konci žebříčků mají také vysokou tendenci ke stabilitě tohoto svého postavení. Jde o hodnoty prosazování politiky své strany (odmítání participace na politickém životě je charakteristické vůbec pro všechny výzkumy, ve kterých byl tento dotaz zařazen), život podle zásad náboženství, snaha o dosažení vysokého společenského postavení, potřeba vlastnit luxusní statky a snaha o dosažení řídicího postavení v zaměstnání. Tyto položky, ač se v žebříčcích umístují "na chvostu" zaznamenaly za dvacet let určitý vzestup, a ačkoli nepostoupily v žebříčcích výše, způsobil tento posun snížení numerických distancí mezi hodnotami. Prudký upozorňuje na dva zajímavé trendy v časových řadách CVVM. Období devadesátých let bylo charakteristické celkovým poklesem váhy sledovaných hodnot, kromě tří hodnot (pomáhat především své rodině a přátelům, mít čas hlavně na své koníčky a zájmy, být dobře

---

<sup>27</sup> Výsledky výzkumů jsou snadno dohledatelné přímo na webových stránkách [www.cvvm.cz](http://www.cvvm.cz)

<sup>28</sup> Měřeno bylo 34 položek označujících nejrůznější hodnoty, nebo skutečnosti, jež by bylo možné za hodnoty považovat. Měření probíhalo metodou ratingu (hodnocení každé položky zvlášť) na škále: 1=zcela nedůležité, 2=spíše nedůležité, 3=spíše důležité, 4=velmi důležité.

informován o dění u nás i ve světě) průměr jejich hodnocení poklesl. Otázkou je zda to neukazuje na jakousi "transformační anomii" v naší zemi v polistopadovém období, v každém případě šlo o snížení váhy hodnot v české společnosti v průběhu 90.let. Od roku 2000 však došlo ke změně tohoto trendu a opět můžeme sledovat nárůst váhy hodnot ve společnosti, a také snížení rozptylu u jednotlivých položek. Prudký poznamenává, že nemusí jít o snižující se hodnotovou diferenciaci, ale spíše o její nárůst z důvodu vydělování se hodnot důležitějších oproti hodnotám méně důležitým. Aplikace faktorové analýzy na data z jednotlivých let potvrzuje v každém případě určitou nestálost ve struktuře hodnotových a jejich neustálý vývoj v průběhu času. Položky označující hodnoty, jejichž počet byl ve všech případech stejný, se rozpadaly ve čtyřech případech do osmi faktorů, jednou do sedmi, jednou do šesti a jednou dokonce do pěti faktorů. Nejsilnějším z faktorů se jeví ten, jež sdružuje hodnoty spojené s pracovním životem, který se objevuje v celém sledovaném období. Jeho síla ale v posledních letech ze sledovaného období klesá a mění se poněkud jeho obsah, kdy položkou, jež ho sytí stále ve větší míře, je hodnota "vydělávat hodně peněz", která se prosazuje na úkor položek zajímavosti a užitečnosti práce a také práce v dobrém kolektivu. Od roku 2000 se také v hodnotové struktuře pevněji usadil faktor spojeného života (položky zdravé a hezké prostředí, zdravý život, spokojená rodina a dobří přátelé). Hédonismus je další dimenzí, která se vydělila ve všech výzkumech CVVM, které Prudký podrobil faktorové analýze a jeho postavení (hédonismu) v hodnotové struktuře zůstává poměrně silné, zahrnuje položky příjemného života, užívání si, touhu po zajímavém a vzrušujícím životě, po čase na své koníčky a záliby. Po roce 2000 došlo také k vydělení dalšího samostatného faktoru, zahrnujícího hodnoty moci a kariéry a vlastního prospěchu ve spojení s orientací na vlastnění luxusních věcí, "které jiní nemají". Dalším zajímavou dimenzí, která se při analýzách objevila, je faktor participace, jenž v sobě zahrnuje hodnoty podílení se na životě obce, podporu politiky své strany, prosazování a rozvoj demokracie, ale i ochranu přírody. Zahrnoval i hodnoty informovanosti a všeobecného přehledu, které se ale v průběhu sledovaného období z faktoru vytratily a stali se součástí faktorů kariéry a sebeprosazení.

Pro další popsání vývoje hodnotových orientací v naší zemi již zde nezbývá mnoho prostoru. Proměnlivost hodnot a jejich neustálá re-strukturace je samotným, natolik rozsáhlým tématem, pro jehož vyčerpávající probrání by byla zapotřebí samostatná práce. Mimo to lze prohlásit, že takovou práci již odvedli a odvádějí jiní - viz kupříkladu výše citovaný text.

V další, empirické části diplomové práce bude také přistoupeno k datům z výzkumů hodnot založených "ad-hoc", nicméně půjde spíše o individuální příspěvek k poznání a pochopení

strukturace hodnotových orientací, než o prohloubení výsledků dosavadních výzkumů tohoto typu. V některých obecných momentech bude poukázáno na zjištění podobných souvislostí, ale vzhledem k podstatě "ad-hoc" výzkumů hodnot nepůjde o přímé srovnání.

## **4. Data, záměr, metodologie**

Záměrem této části práce je využít data získaná od Katedry sociologie FF UK a pomocí explorativních technik analýzy dat přispět k pochopení diferencí mezi hodnotovými orientacemi populace České republiky. Využita budou data ze tří výzkumů<sup>29</sup>.

Sociologické výzkumy „Aktér a rizika 2005“, „Aktér 2007“ a „Aktér 12 – 2011“ vznikly v rámci výzkumného záměru „Rozvoj české společnosti v Evropské unii: výzvy a rizika (2005 - 2011) pod dílčím úkolem zmíněného výzkumného záměru „Aktéři, rizika a důvěra ve společnosti“, zaštiťovaném Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy (Katedrou sociologie a Katedrou kulturologie). Cílem výzkumu bylo podle plného znění dílčího úkolu výzkumného záměru [<http://www.fsv.cuni.cz/FSVTEMP-420.html>] „vytvoření relativně komplexního pohledu na rizika společenského vývoje v první dekádě nového století, kdy se důležitými stanou otázky začleňování občanů do nových soustav sociálních vztahů“. Současně je cílem výzkumu sledování paralelně probíhajících procesů souvisejících se socializací a tvorbou hodnot v prostředí rodiny, školy a jiných institucí, z tohoto důvodu jsou v šetřeních mapována i tzv. mikroklimata interpersonálních vztahů v komunitě i na pracovišti.

Předmětem projektu je pak výzkum „bezpečnostních a podnikatelských rizik a důvěry, organizačního chování a kulturní diverzity na podkladě teorií rizikové společnosti a modernizace, a to v souvislosti se vstupem ČR do EU a s reakcí české společnosti na tuto skutečnost“ [tamtéž]. Podle stanovené strategie výzkumu by měl přibližně každoročně proběhnout alespoň jeden větší empirický reprezentativní výzkum. Hlavní horizonty videl řešitel v letech 2005 (při sledování reakce na vstup do EU) a 2008 (další sledování změn a snaha o opětovný sběr dat), čemuž také odpovídají realizované výzkumy Aktér a rizika 2005 a Aktér 2008.

### **Aktér a rizika 2005:**

Toto sociologické šetření bylo realizováno v únoru 2006. Zčásti bylo pojato jako replikace zkoumání bezpečnostních rizik, ale zahrnuje také řadu dalších témat včetně důvěry v instituce, participace, komunikace, vstupu ČR do EU atp. Výzkum proběhl jako reprezentativní šetření formou kvótního výběru (populace ČR nad 15 let), a to technikou

---

<sup>29</sup> Tři datové soubory budou využity k samotné explorativní analýze a konstrukci typologie respondentů. V komparativní části bude využit ještě jeden datový soubor (Aktér 2003) a informace z literatury, využívající výsledky výzkumů, ve kterých byly zahrnuty stejné nebo podobné položky.

rozhovorů prostřednictvím tazatelské sítě. Konečná velikost souboru činila 1939 respondentů. Sběr dat provedla firma UNIVERZITAS ve spolupráci s Filozofickou fakultou UK.

#### Aktér 2007:

Tento sociologický výzkum proběhl v lednu 2008. Sběr dat provedla společnost STEM na základě dotazníku dodaného zadavatelem (Katedra sociologie FF UK). Počet rozeslaných dotazníků byl 1250, počet provedených rozhovorů 1081, počet nasazených tazatelů 339. Jedná se o reprezentativní šetření na počet obyvatel starších 18-ti let v krajích a velikostních pásmech podle klasifikace územích celků NUTS 3. Výběr byl realizován formou kvótního výběru podle pohlaví, vzdělání a věku. Návratnost dotazníků činila 87 %. Šetření bylo koncipováno jako sledování spokojenosti se životem a prací, zvládání nároků současného světa, pracovní flexibility, interpersonálních vztahů na úrovni rodiny až pracoviště, osobnostních charakteristik, problematiky narcismu a názorů na vstup ČR do EU.

#### Aktér 12 - 2011:

Sociologické šetření Aktér 12 – 2011 proběhlo v prosinci 2011. Sběr dat opět provedla společnost STEM na základě dotazníku dodaného Katedrou sociologie FF UK a upraveného dle potřeb tazatelské práce. Jedná se podle technické zprávy společnosti STEM o reprezentativní kvantitativní šetření na populaci ČR starší 18-ti let realizované kvótním výběrem podle pohlaví, vzdělání, věku, kraje a velikosti obce. Technikou dotazování byly osobní standardizované rozhovory. Počet rozeslaných dotazníků činil 1200, velikost výběrového souboru byla 1109, počet nasazených tazatelů 352. Návratnost dotazníků dosáhla 92 %. Tematicky se výzkum zaměřuje na bezpečnost, zdraví, sport a životní styl, dalšími tématy jsou posouzení současného vývoje ČR v rámci integrace EU a celkového stavu společnosti, životní strategie, výchova dětí, občanská iniciativa a oblast bydlení.

V centru zájmu této analýzy bude následující baterie otázek, kterou uvádím i se zněním otázky z dotazníku z výzkumu Aktér 2007, a která se opakuje ve všech třech zmíněných výzkumech. Tučně zvýrazněné položky jsou ty, jež budou později - v šesté kapitole - využity pro konstrukci typologie respondentů. Položka P se objevuje ve výzkumu Aktér 2003. V komparativní páté kapitole budou využity všechny položky.

**Znění otázky: Nyní Vám předložím dotazník s dvojicemi protikladných názorů. Každý z nás se ve svém životě orientuje podle určitých zásad. Když uvážíte svou životní zkušenost, kterému z uvedených přístupů k řešení své životní situace dnes dáváte přednost? Jednička znamená, že se jednoznačně přikláníte k názoru nalevo, pětka že Vám naopak zcela vyhovuje názor uvedený napravo. Trojka je neutrální názor (ani tak, ani tak). Pro přesné odlišení svého názoru používejte všechna čísla od jedničky do pětky.**

|   |           |  |
|---|-----------|--|
| <b>A. Věnovat se hlavně práci</b>                 | 1 2 3 4 5 | <b>Nebát se třeba na čas nepracovat</b>  |
| <b>B. Vstoupit do politiky</b>                    | 1 2 3 4 5 | <b>Držet se od politiky co nejdál</b>    |
| <b>C. Žít skromně a šetrně</b>                    | 1 2 3 4 5 | <b>Dopřát si příjemný život, luxus</b>   |
| <b>D. Žít pokud možno na jednom místě</b>         | 1 2 3 4 5 | <b>Měnit bydliště podle potřeby</b>      |
| <b>E. Obětovat volný čas na sebevzdělávání</b>    | 1 2 3 4 5 | <b>Ve volném čase se hlavně bavit</b>    |
| <b>F. Trvat vždy na svém</b>                      | 1 2 3 4 5 | <b>Přizpůsobit se ostatním</b>           |
| <b>G. Spoléhat se hlavně na sebe</b>              | 1 2 3 4 5 | <b>Využívat kontakty a známosti</b>      |
| <b>H. Nezakládat rodinu za každou cenu</b>        | 1 2 3 4 5 | <b>Věnovat se především rodině</b>       |
| <b>I. Vychovávat děti přísně</b>                  | 1 2 3 4 5 | <b>Vychovávat děti tolerantně</b>        |
| <b>J. Snažit se být známý, být lidem na očích</b> | 1 2 3 4 5 | <b>Snažit se být nenápadný</b>           |
| <b>K. Usilovat o řídicí postavení, funkci</b>     | 1 2 3 4 5 | <b>Vyhýbat se jakékoli řídicí funkci</b> |
| <b>L. Osamostatnit se, podnikat</b>               | 1 2 3 4 5 | <b>Nechat se zaměstnat</b>               |
| <b>M. Být věrný své firmě</b>                     | 1 2 3 4 5 | <b>Zkusit pracovat ve více firmách</b>   |
| <b>N. Trvat na pravidlech a mravních zásadách</b> | 1 2 3 4 5 | <b>Řešit věci dle situace a potřeby</b>  |
| <b>O. Neříkat pravdu za každou cenu</b>           | 1 2 3 4 5 | <b>Pro pravdu se třeba i obětovat</b>    |
| <b>P. Věnovat se hlavně práci</b>                 | 1 2 3 4 5 | <b>Věnovat se hlavně rodině</b>          |

Původním záměrem práce byla komparace založená na faktorových analýzách výše uvedené baterie otázek<sup>30</sup> provedených v jednotlivých datových souborech a následné shlukové analýze faktorových skóru. Shluky respondentů měly představovat jakési hodnotové typy. Tento záměr však byl založen na (jak se záhy ukázalo) lichém předpokladu, že se baterie otázek rozpadne ve všech letech do stejných faktorů nebo do faktorů pouze minimálně rozdílných, ve kterých by se lišila faktorová příslušnost nanejvýše jedné či dvou položek (ačkoli i to by pro realizaci původního záměru představovalo problém). Tyto typy respondentů měly být v jednotlivých letech následně identifikovány na základě sociodemografických údajů.

<sup>30</sup> Záměrem bylo mimo jiné i využití čtyř datových souborů. Krom tří zmíněných na začátku této kapitoly to měla být ještě data z výzkumu Aktér 2003, nicméně rozdílnost baterie otázek měřících hodnoty je u výzkumu z roku 2003 natolik vysoká (položku P. obsahuje jen výzkum Aktér 2003 a v dalších výzkumech již není zahrnuta, a naopak položky A., H., N. a O nejsou ve výzkumu Aktér 2003 zahrnuty), že se pozornost zúžila pouze na výzkumy uvedené v začátku této kapitoly.

Byla by však škoda na tento dvojí záměr (komparace mezi jednotlivými výzkumy a definování hodnotových typů) resignovat. Bylo nicméně zapotřebí zaujmout poněkud odlišný přístup. Komparaci bude věnována pátá kapitola a pozornost bude zaměřena jednak na průměrné hodnoty jednotlivých položek baterie a změnám těchto hodnot v čase, zadruhé potom výsledkům faktorové analýzy uvedené baterie otázek v jednotlivých letech. Okrajově budou řešeny i důvody rozdílnosti výsledků faktorové analýzy.

V kapitole šesté poté dojde k představení zmíněné typologie respondentů. K její konstrukci však již nelze využít reálné faktorové skóry. K vytvoření představy o "ideální" faktorové analýze položek obsažených v baterii bude využit spojený datový soubor (Aktér 2005+2007+2012). Bude tak možné provést faktorovou analýzu na více než třech tisícovkách respondentů. Jak bude patrné, výsledek této faktorové analýzy bude přesvědčivější (logickou strukturou) než výsledky v jednotlivých letech. Faktorové skóry budou použity jako vstupní proměnné shlukové analýzy a vytvořené shluky budou interpretovány a definovány základními sociodemografiky, jež umožňovalo spojení souborů do analýzy zahrnout.

Krom toho bude výsledek faktorové analýzy na spojeném souboru moci posloužit jako jakási "šablona" pro konstrukci "kvazifaktorových" skórů (jejich tvorba bude podrobněji popsána v kapitole šesté) v datových souborech z jednotlivých let. To umožní v každém datovém souboru použití shlukové analýzy a konstrukci typologie respondentů, jež jak se dále ukáže bude v zásadě velmi málo odlišná od výsledků shlukové analýzy provedené na spojeném datovém souboru. Na základě použité baterie tak dostaneme typologickou strukturu respondentů, jež bude velmi podobná ve všech třech zkoumaných datových souborech. Neumožní to sice absolutně čistou komparaci - shluky se budou mírně lišit, nicméně základní typologická charakteristika jednotlivých shluků zůstane zachována. Hlavním cílem potom bude identifikace jednotlivých shluků v každém z použitých datových souborů, tzn. především analýza souvislosti "shlukové struktury" s ostatními sociodemografickými údaji.

## **5. Komparace položek a výsledků faktorových analýz**

### *5.1. Časové řady průměrů jednotlivých položek baterie*

Srovnání průměrů stejných položek z výzkumů z různých let, časové řady procentuálního zastoupení určitého názoru, změny preferenčního pořadí určitých položek v čase patří mezi nejčastější způsoby prezentace posunu (nebo stability) nejrůznějších sledovaných položek ve výzkumech hodnot, jež jsou založeny "ad-hoc", tedy takových, jež nemají pevnou oporu v teoretickém rámci. Příkladem takových "ad-hoc" šetření mohou být výzkumy CVVM (dříve IVVM). Jak bylo ukázáno ve třetí kapitole, to, že tyto výzkumy nejsou pevně ukotveny v teorii, na jejich výpovědní hodnotě rozhodně neubírá. Jejich nespornou výhodou je časté opakování výzkumů při stejném znění otázek. Časové řady jsou pak svým způsobem sice nejjednodušším zobrazením vývoje hodnot ve společnosti, ale svému účelu slouží dobře a věrně. K porovnání průměrů položek mezi jednotlivými roky, kdy byly výzkumy realizovány, přistoupíme i zde.

Nutno poukázat na odlišnost "naší" baterie otázek od výše zmíněných. Zpravidla bývají jednotlivé položky (hodnoty) ve výzkumech měřeny metodou ratingu, či rankingu<sup>31</sup>. U této baterie však jde o příklon k jedné z protikladných položek, který se realizuje na pětibodové škále. Nespornou výhodou tohoto přístupu je de facto simulace situací v reálném životě, kde se také hodnotová nebo "životně-strategická" rozhodnutí odehrávají výběrem jedné, nebo druhé varianty. Některé položky (žít na jednom místě X stěhovat se podle potřeby), odpovídající svou povahou právě spíše životním strategiím než hodnotám, by samozřejmě nemělo valný smysl měřit samo o sobě na škále "velmi důležité-rozhodně nedůležité", u některých jiných by to sice možné bylo, ale ztratila by se právě ona dimenze krajní volby, před kterou lidé ve svých životech mnohokrát stojí. Následující tabulka<sup>32</sup> porovnávající průměry položek ukazuje některé zajímavé skutečnosti.

---

<sup>31</sup> Rankingem se rozumí seřazení položek podle jejich relativní důležitosti pro respondenta. Oproti tomu rating znamená ohodnocení z každé z hodnot na škále nejrůznějších rozsahů a nebo slovních označení.

<sup>32</sup> Průměrné hodnoty položek z let 1995 (výzkum "Strategie a aktéři sociální transformace a modernizace"), 1999 (výzkum "10 let společenské transformace v ČR a SR") a 2006 (z výzkumu "Sociální soudržnost v diferencované společnosti") jsou převzaty z knihy Inventura Hodnot [Prudký, 2009: 182]. Hodnoty za rok 2001 (z výzkumu "Aktér 2001") jsou pak převzata z textu M. Tučka [Tuček, 2004: 67]



Tab. 1<sup>33</sup>: Časové řady průměrů jednotlivých položek

| 1  | Rok výzkumu / průměr ze škály 1-5 |             |             |      |             |      |             |             | 5                                     |
|--|-----------------------------------|-------------|-------------|------|-------------|------|-------------|-------------|---------------------------------------|
|  | 1995                              | 1999        | 2001        | 2003 | 2005        | 2006 | 2007        | 2012        |                                       |
| A. Věnovat se hlavně práci                 | -                                 | -           | -           | -    | <b>2,67</b> | -    | 2,54        | <b>2,28</b> | Nebát se třeba na čas nepracovat      |
| B. Vstoupit do politiky                    | -                                 | 4,15        | <b>4,17</b> | 4,04 | 3,94        | 3,97 | <b>3,83</b> | 4,15        | Držet se od politiky co nejdál        |
| C. Žít skromně a šetrně                    | 3,18                              | 3,29        | <b>3,43</b> | 3,39 | 3,28        | -    | <b>2,85</b> | 2,91        | Dopřát si příjemný život              |
| D. Žít pokud možno na jednom místě         | <b>2,00</b>                       | 2,07        | 2,30        | 2,36 | <b>2,58</b> | 2,29 | 2,43        | 2,20        | Měnit bydliště podle potřeby          |
| E. Obětovat volný čas na sebevzdělávání    | 2,83                              | 3,20        | <b>3,24</b> | 3,17 | <b>2,79</b> | 2,95 | 2,84        | 2,87        | Ve volném čase se hlavně pobavit      |
| F. Trvat vždy na svém                      | -                                 | -           | 2,88        | 2,86 | 2,92        | -    | 2,92        | 2,81        | Přizpůsobit se ostatním               |
| G. Spoléhat se hlavně na sebe              | -                                 | -           | 2,47        | 2,51 | 2,40        | -    | 2,47        | 2,29        | Využívat kontakty a známosti          |
| H. Nezakládat rodinu za každou cenu        | -                                 | -           | -           | -    | 3,27        | -    | 3,43        | 3,38        | Věnovat se především rodině           |
| I. Vychovávat děti přísně                  | -                                 | -           | 3,39        | 3,28 | 3,29        | -    | 3,16        | 3,17        | Vést děti demokraticky, tolerantně    |
| J. Snažit se být známý, být lidem na očích | -                                 | -           | 3,27        | 3,23 | 3,21        | -    | 3,13        | 3,31        | Snažit se být nenápadný               |
| K. Usilovat o řídící postavení, funkci     | <b>2,73</b>                       | 2,97        | 3,13        | 2,97 | 2,90        | -    | 2,99        | <b>3,16</b> | Vyhýbat se jakékoli řídící funkci     |
| L. Osamostatnit se, podnikat               | <b>2,86</b>                       | 2,91        | 3,16        | 3,12 | 3,17        | -    | 3,00        | <b>3,27</b> | Být zaměstnancem                      |
| M. Být věrný své firmě                     | 3,12                              | <b>3,32</b> | 2,87        | 2,83 | 2,92        | -    | 2,80        | <b>2,69</b> | Zkusit pracovat ve více firmách       |
| N. Trvat na pravidlech a mravních zásadách | -                                 | -           | -           | -    | 2,91        | -    | 2,74        | 2,72        | Řešit věci pragmaticky, podle situace |
| O. Neříkat pravdu za každou cenu           | -                                 | -           | -           | -    | 2,98        | -    | 2,96        | 3,01        | Pro pravdu se třeba i obětovat        |
| P. Věnovat se hlavně práci                 | 3,20                              | 3,19        | 3,22        | 3,29 | -           | 3,36 | -           | -           | Věnovat se hlavně rodině              |

O jednotlivých položkách lze prohlásit, ač to není z tabulky samozřejmě patrné, že všechny (alespoň ty, které jsou zpracovány z datových souborů - u ostatních to lze předpokládat) mají jeden vrchol. To znamená, že v žádné z otázek není česká společnost (bi)polarizovaná a v průměru se přiklání buď k jednomu z pólů, nebo má tendenci oscilovat okolo střední, neutrální hodnoty, označené ve škále číslem tři.

<sup>33</sup> Nemá smysl uvádět intervaly spolehlivosti pro každý průměr. U víceméně všech položek se interval spolehlivosti pohybuje v rozmezí 0,26-0,36 (tzn. 0,13-0,18 na každou stranu od příslušného průměru). Nejnižší hodnoty pro položky, které v rámci časové řady vykazují statisticky významné rozdíly minimálně mezi hodnotami z dvou let, jsou zobrazeny tučně, položky nejvyšší jsou pak zobrazeny červeně. Položky, u nichž nelze s jistotou prohlásit, že rozdíly jsou způsobeny něčím jiným, než chybou měření, jsou ponechány bez zvýraznění.

Nejprve analyzujeme položky, které v průběhu času nevykazují statisticky významné odchylky. Na základě položek F<sup>34</sup> a G<sup>35</sup> lze vyslovit domněnku o sice mírné, ale přesto patrné převaze individualismu. Bohužel nemáme data z let před rokem 1989, srovnání by to jistě bylo zajímavé a lze se právem domnívat, že příklon k položce "trvat vždy na svém" by v tomto období nemusel být tolik patrný. Je to však pouze domněnka, kterou nelze ověřit. Ve sledovaném období nedošlo k žádné výraznější odchylce a položka F je značně stabilní, značí sice mírnou, ale patrnou tendenci stát si za svým názorem oproti přizpůsobování se ostatním. U položky G se ukazuje silnější příklon ke "spoléhání se na sebe". Může to být i tím, že protikladná položka zní "využívat kontakty a známosti", jež může být ve společnosti do jisté míry vnímána i negativně - s ohledem na všeobecné povědomí o provázání korupce s neformálními kontakty a známostmi v kruzích, ve kterých se rozhoduje o přidělení veřejných zakázek. Na druhou stranu mohou hodnoty naměřené u této položky ukazovat na poměrně pozitivní tendenci aktérů k samostatnosti.

Položka H<sup>36</sup> ukazuje mírný příklon společnosti k důležitosti rodiny. Právě na této položce může být dobře ilustrován rozdíl ve způsobu měření. Ve výzkumech veřejného mínění obsazuje rodina v hodnotovém žebříčku tradičně přední pozice. Při "polárním měření" jako zde však převaha není obzvláště silná. Pozoruhodná je podobnost této položky s položkou P,<sup>37</sup> kde volí respondenti mezi prací a rodinou, průměr obou položek dosahuje téměř stejných hodnot a položka P ukazuje mírnou převahu rodiny nad prací. Obě položky jsou v čase stabilní (v tomto ohledu vykazují položky podobnou stabilitu jako jiné výzkumy hodnot využívající standardní měření metodou rankingu či ratingu) a lze soudit, že tomu tak bude i do budoucna.

Položka I<sup>38</sup> ukazuje mírný příklon společnosti k demokratické výchově dětí oproti výchově přísné. Ačkoli u hodnot z jednotlivých let nedošlo ke statisticky významné odchylce, v klesajícím průměru bychom mohli spatřovat mírný trend k návratu (?) k přísnější výchově dětí. Tento trend by se možná dal vysvětlit nynějším rozmachem informačních technologií a všudypřítomným přístupem k internetu, kdy i velmi malé děti, snad ještě předtím než umí mluvit, už ovládají "chytré telefony" apod. Určitá obava o rozvoj dětí a jakési jejich možné

---

<sup>34</sup> Položka F: Trvat vždy na svém x přizpůsobit se ostatním

<sup>35</sup> Položka G: Spoléhat se hlavně na sebe x využívat kontakty a známosti

<sup>36</sup> Položka H: Nezakládat rodinu za každou cenu x věnovat se především rodině

<sup>37</sup> Položka P: Věnovat se hlavně práci x věnovat se hlavně rodině

<sup>38</sup> Položka I: Vychovávat děti přísně x vést děti demokraticky, tolerantně

"zvlčení" před monitorem počítače, na sociálních sítích atd. pravděpodobně vede rodiče k deklarování nutnosti vychovávat děti přísněji. Zřejmě půjde o souhrn více faktorů a toto by mohl být jeden z nich. Zda však tento trend bude pokračovat či nikoliv, ukáží až výsledky výzkumů v dalších letech.

Položka J<sup>39</sup> měří jakousi míru "společenské extraverze", to, do jaké míry lidé usilují o to, aby se o nich vědělo. Ukazuje se, že z tohoto pohledu je česká společnost spíše lehce "introvertní", o popularitu neusilující. Tento postoj se také ukazuje v námi zkoumaném časovém rozsahu jako poměrně stabilní.

U položek H<sup>40</sup>, N<sup>41</sup> a O<sup>42</sup> bude patrně potřeba ještě několik dalších výzkumů v příštích letech, abychom mohli s jistotou prohlásit, že jejich hodnocení je ve společnosti stabilní a odolné běhu času. U položky N se objevuje mírný posun, nicméně není statisticky významný. I přesto lze možná uvažovat o mírném trendu zvýšení váhy mravních zásad a závazných pravidel ve společnosti. Položky N a O tvoří jakýsi pár měřící stav morálních hodnot ve společnosti. Lze konstatovat, že ani v jednom případě se nedá mluvit o zásadním a silném příklonu k morálním hodnotám, ať už se jedná o pravdu či mravní zásady, společnost je v těchto otázkách jaksi nerozhodná. I když u pravdy lze samozřejmě polemizovat o její ambivalenci, kdy v některých případech nemusí být sdělování pravdy "natvrdo" považováno za dobré či vhodné.

Další položky již ukazují v časovém srovnání statisticky významné rozdíly. Vesměs u všech těchto položek se dají tyto posuny podle mého názoru vysvětlit s odkazem na ekonomickou situaci země.

U položky A<sup>43</sup> se ukazuje středně silná tendence společnosti preferovat práci před zahálkou a jakýmsi luxusem nemít práci. Byť také u této položky máme k dispozici pouze data ze tří let, ukázal se celkem zřetelný posun. Pravděpodobně půjde především o vliv ekonomické situace. Zatímco v roce 2005 a 2007 byla ekonomická situace (i situace na trhu práce) v ČR velice dobrá a pokud někdo neměl práci, stát se o něj postaral, v letošním roce již situace není tak příznivá, nemluvě o změně legislativy, která oproti roku 2007 zpřísnila vyplácení sociálních dávek a znevýhodnila ty, kteří nemají práci. Povědomí o důležitosti aktivního

---

<sup>39</sup> Položka J: Snažit se být známý, být lidem na očích x snažit se být nenápadný

<sup>40</sup> Položka H: Nezakládat rodinu za každou cenu x věnovat se především rodině

<sup>41</sup> Položka N: Trvat na pravidlech a mravních zásadách x řešit věci pragmaticky, podle situace

<sup>42</sup> Položka O: Neříkat pravdu za každou cenu x pro pravdu se třeba i obětovat

<sup>43</sup> Položka A: Věnovat se hlavně práci x nebát se třeba na čas nepracovat

zapojení se do pracovního procesu tak logicky ve společnosti vzrostlo. Dokud se nezlepší ekonomická situace, bude tento stav pravděpodobně trvat.

Položky C<sup>44</sup> a E<sup>45</sup> spolu pozitivně korelují (Spearman 0,27). Položka C měří spotřební chování aktérů, položka E potom ochotu vzdát se zábavy a zahálky ve volném čase ve prospěch vlastního sebezdokonalení.

Položka C měří hedonismus na jedné straně, a jeho protipól, materiální skromnost a střídmost na straně druhé. Je otázkou zda není tato položka náchylná na politické klima, nejvyšších hodnot dosahovala v době, kdy v naší zemi vládly sociálnědemokratické vlády. Možná jde i o vliv ekonomické situace, nicméně proti tomuto předpokladu mluví nejnižší naměřená hodnota ve sledovaném období - a sice z roku 2007, kdy byla ekonomická situace výrazně příznivější než kupříkladu dnes. Možná půjde o širší souvislosti a levý pól škály - "žít skromně a šetrně" - může být respondenty (alespoň určitou částí) vnímán v konotacích environmentální šetrnosti k životnímu prostředí. V každém případě došlo v průběhu posledních deseti let k výraznému posunu (alespoň v rámci měřitelnosti touto položkou) společnosti od preferování hedonistického přístupu k životu k přístupu spíše skromnějšímu.

Vývoj měnících se hodnot položky E možná indikuje jakési "transformační vlny". V roce 1995, ve stále ještě doznívajících ozvěnách počátku socioekonomické transformace naší země, si lidé uvědomovali nutnost se do vzdělávat ve volném čase, aby stačily novým požadavkům trhu práce - mnoho lidí opouštělo svá původní zaměstnání, začínalo podnikat a v takovém ovzduší je sebezvzdělávání nezbytností. O půl dekády později, kolem roku 2000, ukazují čísla jiný příběh. Nejdůležitější část transformace již proběhla, tržní hospodářství se stalo pevně etablovaným způsobem ekonomického běhu republiky a potřeba sebezvzdělání nebyla tak akutní. V dalším desetiletí se však prudce rozšiřuje potřeba umět cizí jazyky (příchod nových zahraničních subjektů na trh práce), a především potřeba se do vzdělávat v souvislosti s dynamickým rozvojem informačních technologií a rozšiřujícím se využíváním PC na pracovištích. Dnes by se dalo hovořit o potřebě sebezvzdělávání v souvislosti s rostoucí kompetitivností na pracovním trhu.

Položka D<sup>46</sup> ukazuje spíše na celkovou neochotu české společnosti se stěhovat. Pravděpodobně však nejde o nějaké české specifikum. Říká se, že "stěhovat se je horší než vyhořet" a platí to zřejmě naprosto univerzálně. Ve vývoji dané položky lze však

---

<sup>44</sup> Položka C: Žít skromně a šetrně x dopřát si příjemný život

<sup>45</sup> Položka E: Obětovat volný čas na sebezvzdělávání x ve volném čase se hlavně pobavit

<sup>46</sup> Položka D: Žít pokud možno na jednom místě x měnit bydliště podle potřeby

pravděpodobně spatřovat postupnou rostoucí prostorovou mobilitu české společnosti na pozadí celkového ekonomického růstu. Od roku 2005 však dochází k opětovnému poklesu v průměru této položky. Je otázkou, zda jde o výraz zhoršující se ekonomické situace, nebo spíše o důsledek rozšiřující se škály možností (a zlepšováním služeb veřejné dopravy), jak se dopravovat do zaměstnání, byť by to byly i desítky kilometrů, které vedou respondenty v průměru zpět k silnějšímu příklonu k možnosti "žít na jednom místě".

Položky K<sup>47</sup> a L<sup>48</sup> spolu silně korelují (Spearmanův korelační koeficient 0,45), což není velkým překvapením - lidé vyhýbající se řídicím funkcím chtějí být spíše zaměstnanci, než podnikateli. Ve sledovaném období obě položky numericky víceméně lineárně rostly, tedy česká společnost postupem času vykazovala vyšší averzi ke snaze zastávat řídicí funkce v zaměstnání, stejně tak ve sledovaném období klesají ambice na založení vlastního podnikání, živnosti. U položky K jde možná o důsledek zvyšující se míry neodmyslitelného stresu v řídicích pozicích a tedy vyšší riziko ztráty zaměstnání v důsledku chybných rozhodnutí, jež mají na vyšších pozicích vždy fatálnější důsledky, než chyby na pozicích nižších. Bylo by tak možné mluvit o reakci na zvýšené riziko ztráty zaměstnání, kdy aktéři volí raději nižší pracovní pozice, kde "mají své jisté".

Položka L dobře ilustruje nadšení z možnosti podnikat v devadesátých letech, kdy se chtěl osamostatnit a podnikat téměř každý. V průběhu následujících sedmnácti let však toto nadšení pokleslo. Zřejmě půjde jednak o výraz uvědomnění si faktu, že s podnikáním je spojena celá škála obtíží, pravděpodobně však také o výraz zhoršujících se podmínek pro začínající podnikatele, které v naší zemi v současné době panují.

Na samotný závěr zbyla položka B<sup>49</sup>, jež mezi ostatními vyčnívá jednoznačností, s jakou je respondenty hodnocena. V zásadě lze mluvit o naprosté averzi k angažovanosti v politice v české společnosti. O změně, jež je vidět v časové řadě, tak nelze smýšlet jako o příklonu k angažovanosti v politice, ale spíše o drobném snížení v její averzi. Je otázkou zda toto snížení averze po roce 2000 značí mírné zlepšení mínění české veřejnosti o politice, v kontrastu k nechuti přetrvávající v devadesátých letech, jakožto následku negativního vnímání politiky doby před rokem 1989. Může jít také o jistou změnu pohledu, kdy část veřejnosti vnímala vstup do politiky jako krok, z něž může do budoucna plynout řada výhod. V každém případě, pokud se v roce 2007 ukázalo mírné oslabení averze k politické

---

<sup>47</sup> Položka K: Usilovat o řídicí postavení, funkci x vyhýbat se jakékoli řídicí funkci

<sup>48</sup> Položka L: Osamostatnit se, podnikat x být zaměstnancem

<sup>49</sup> Položka B: Vstoupit do politiky x držet se od politiky co nejdál

angožovanosti, rok 2012 ukazuje návrat zpět k averzi vysoké, jaká panovala v naší zemi koncem 90. let a začátkem třetího tisíciletí. Ve světle korupčních kauz, odhalených (a někdy velice neprůhledně zametených pod koberec) ve vládních řadách v posledních letech se nelze české veřejnosti divit, že politiku považuje spíše za "věc špinavou" a tím pádem se k jakékoli participaci na politické moci v této zemi staví spíše odmítavě.

Celkově lze konstatovat, že stabilní položky, tedy ty, jejichž hodnocení respondenty se v průběhu času příliš neliší, spadají spíše do sféry hodnot, tedy do sféry, kterou je běžné jako hodnotovou označovat. Naopak položky vykazující změnu v hodnocení v průběhu času lze označit jako životní strategie, přístupy k řešení životních situací, spíše než jako hodnoty. Samozřejmě záleží pouze na úhlu pohledu a na tom, co za hodnoty označíme. Pokud budeme dávat přednost pojetí hodnot v souladu s výše uvedenou Hofstedeho definicí ("široká tendence dávat přednost určitým stavům před jinými"), potom není důvod rozlišovat položky na hodnoty a strategie. Zde lze mluvit o některých položkách spíše jako o hodnotách (spíše než jako o strategiích) právě v souvislosti s jejich stabilitou v čase. Hodnoty jako životní a univerzální imperativy (položky H<sup>50</sup>, O, I nebo G) potřebují ke své změně (tak aby tato byla statisticky významná) pravděpodobně mnohem více času a případně i více dramatických historických událostí, než položky označující spíše strategie, které podléhají změně v kratším časovém horizontu a jsou (byť je to subjektivní názor autora této práce) ovlivnitelné změnou ekonomického prostředí a politickým ovzduším dané doby.

Tato část textu ukázala, že jednoduché srovnání časových řad průměrů jednotlivých položek může být přes svou jednoduchost (nebo právě proto) velkým přínosem. Jednak umožňuje v krátkém okamžiku přehlednout poměrně velký časový úsek a také otevírá dosti prostoru pro využití sociologické imaginace a následnou diskusi. V této souvislosti rozhodně nelze říci, že vysvětlení a interpretace poskytnuté ke změně nebo stabilitě jednotlivých položek jsou vyčerpávající. Naopak, jsou spíše střípkem z lupy, kterou se díváme jako sociologové na sociální realitu a otevírají prostor pro další zkoumání.

---

<sup>50</sup> Položka H: Nezakládat rodinu za každou cenu X Věnovat se především rodině; Položka O: Neříkat pravdu za každou cenu x pro pravdu se třeba i obětovat; Položka I: Vychovávat děti přísně x vést děti demokraticky, tolerantně; Položka G: Spoléhat se hlavně na sebe x využívat kontakty a známosti

## 5.2. Faktorová analýza ve třech letech: tři rozdílné příběhy

Jak již bylo zmíněno ve čtvrté kapitole, baterie otázek, která je v této práci využívána, se při aplikaci explorativní faktorové analýzy chová pokaždé trochu jinak, respektive, vzniklé faktory jsou v různých letech rozdílné. V této kapitole si tento fakt zdokumentujeme na výsledcích faktorové analýzy provedené na datových souborech z let 2005, 2007 a 2012. Do těchto faktorových analýz vstupují pokaždé stejné položky<sup>51</sup> a přesto jsou výsledky odlišné. Tento fakt si nejnázorněji můžeme ukázat na tabulkách faktorových zátěží z jednotlivých let<sup>52</sup>.

Tab. 2: Faktorové zátěže položek v roce 2005

| 2005               | Component |      |      |      |      |
|--------------------|-----------|------|------|------|------|
|                    | 1         | 2    | 3    | 4    | 5    |
| K-funkce           | ,784      |      |      |      |      |
| J-znamy            | ,706      |      |      |      |      |
| L-podnikat         | ,701      |      |      |      |      |
| B-politika         | ,675      |      |      |      |      |
| A-prace            |           | ,738 |      |      |      |
| M-vernost          |           | ,661 |      |      |      |
| D-na jednom miste  | -,336     | ,512 |      |      |      |
| E-volny cas        |           | ,454 | ,438 |      |      |
| H-rodina           |           | ,405 |      | ,366 |      |
| G-spolehat na sebe |           |      | ,734 |      |      |
| F-trvat na svem    |           |      | ,700 |      |      |
| O-pravda           |           |      |      | ,830 |      |
| N-pravidla         |           |      |      | ,596 | ,315 |
| I-deti             |           |      |      |      | ,805 |
| C-zit skrome       |           |      |      |      | ,586 |

Extraction Method: Principal Component Analysis.  
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

<sup>51</sup> Položky H a O z výše uvedené tabulky bylo nutné pro potřeby interpretace faktorové analýzy přeškálovat, respektive změnit jejich orientaci, aby tato byla v souladu s ostatními položkami baterie.

<sup>52</sup> Všechny faktorové analýzy byly prováděné ve statistickém softwaru SPSS. Zvolená metoda faktorové analýzy byla metoda hlavních komponent (PCA - Principal component analysis) a hranice pro přijetí faktoru byla vlastní číslo (eigenvalue) vyšší než jedna. Pro lepší srozumitelnost bylo zapotřebí faktory rotovat. Použitá metoda rotace byla ve všech třech letech stejná, pravoúhlá rotace faktorů Varimax.

Tab. 3: Faktorové zátěže položek v roce 2007

**Rotated Component Matrix<sup>a</sup>**

| 2007               | Component |      |       |      |
|--------------------|-----------|------|-------|------|
|                    | 1         | 2    | 3     | 4    |
| K-funkce           | ,807      |      |       |      |
| L-podnikat         | ,693      |      |       |      |
| J-znamy            | ,631      |      |       |      |
| B-politika         | ,535      |      | ,323  |      |
| C-zit skrome       |           | ,653 |       |      |
| N-pravidla         |           | ,617 |       |      |
| M-vernost          |           | ,559 |       |      |
| A-prace            |           | ,518 |       | ,319 |
| E-volny cas        | ,381      | ,513 |       |      |
| D-na jednom miste  | -,456     | ,494 |       |      |
| O-pravda           |           | ,431 |       |      |
| I-deti             |           |      | ,767  |      |
| H-rodina           |           |      | -,579 |      |
| G-spolehat na sebe |           |      |       | ,727 |
| F-trvat na svem    |           |      |       | ,693 |

Extraction Method: Principal Component Analysis.  
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Tab. 4: Faktorové zátěže položek v roce 2012

**Rotated Component Matrix<sup>a</sup>**

| 2012               | Component |      |       |      |      |
|--------------------|-----------|------|-------|------|------|
|                    | 1         | 2    | 3     | 4    | 5    |
| K-funkce           | ,799      |      |       |      |      |
| J-znamy            | ,674      |      | -,311 |      |      |
| L-podnikat         | ,639      |      |       |      |      |
| B-politika         | ,610      |      |       |      |      |
| D-na jednom miste  | -,318     | ,689 |       |      |      |
| A-prace            |           | ,658 | ,317  |      |      |
| M-vernost          |           | ,643 |       |      |      |
| H-rodina           |           | ,585 |       |      | ,489 |
| E-volny cas        | ,339      |      | ,665  |      |      |
| C-zit skrome       |           |      | ,599  |      |      |
| G-spolehat na sebe |           |      | ,542  | ,355 |      |
| N-pravidla         |           |      | ,516  |      | ,437 |
| F-trvat na svem    |           |      |       | ,791 |      |
| I-deti             |           |      |       | ,615 |      |
| O-pravda           |           |      |       |      | ,803 |

Extraction Method: Principal Component Analysis.  
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.



První faktor, označující kariérní polární dimenzi (dimenzi společenského sebeprosazení), lze považovat jako jediný za víceméně stabilní. Čtyři položky (K, L, J a B), které jej především sytí, se opakují ve všech třech provedených faktorových analýzách a pokaždé mají podobnou, velmi silnou hodnotu faktorových zátěží. Jelikož faktorové zátěže těchto položek nabývají kladných hodnot, je logické, že položka D<sup>53</sup> se v prvním faktoru objevuje se záporným znaménkem. Faktor druhý je již v čase stabilní méně, přesto však dává tušit, především díky opakujícím se položkám (N, M, D), jakousi dimenzi stability (nebo konzervatismu - záleží na směru pohledu). Další faktory jsou již v průběhu času více nesourodé. Jelikož ani jedné z těchto faktorových analýz nebude použito v další části analýzy, nemá smysl se třetímu, čtvrtému, a pátému faktoru více věnovat.

Další skutečností, jež zaujme, je neshoda v počtu faktorů. Zatímco řešení z roku 2005 a 2012 nabízí pětifaktorový model, v roce 2007 se vydělily pouze 4 faktory. Je otázkou, proč se počet faktorů liší a proč se liší jejich struktura. Lze uvažovat o několika důvodech, které zde budou uvedeny, nicméně vysvětlení inkonzistence faktorových analýz není cílem této práce, tudíž je nutno tato vysvětlení brát pouze jako dílčí a částečně i spekulativní.

Jedním důvodem může být názorová, nebo spíše hodnotová, životně-strategická krystalizace české společnosti. Případně neukotvenost hodnot ve společnosti České republiky. Dalším důvodem může být působení dalších skrytých momentů, jež nejsou v položkách vstupujících do faktorové analýzy obsaženy.

Nabízí se také jedno vysvětlení, jež se jeví jako nejpravděpodobnější, respektive by mohlo v inkonzistenci výsledků faktorových analýz hrát velkou roli. Jde o samotný způsob výběru respondentů do výběrového souboru. U všech třech uvedených výzkumů byl zvolenou metodou výběru kvótní výběr. Ačkoli ten má nesporné (finanční, organizační a další) výhody, může být sám o sobě proveden velmi pečlivě a datové soubory mohou být z hlediska jednotlivých kvót reprezentativní vzhledem k celé populaci ČR, lze si představit, že z hlediska kvót jiných být reprezentativní nemusí. Za takové kvóty by bylo možné považovat i hodnotové postoje respondentů nebo jejich preferované přístupy k řešení zásadních situací v životě. Je možné, že první dva faktory jsou obecnějšího rázu a jejich struktura bude velice podobná v různých datových souborech získaných kvotním výběrem. Další faktory však mohou být specifitější a na drobné rozdíly mezi různými kvótními výběry citlivější.

---

<sup>53</sup> Položka D: Žít pokud možno na jednom místě x měnit bydliště podle potřeby; položka D nebyla pro potřeby interpretace prvního faktoru logicky přeškálována, protože nabývá vyšší hodnoty až ve druhém faktoru, její orientace tedy v tomto případě není v kariérní dimenzi kladným směrem k pólu "měnit bydliště podle potřeby", ale záporným směrem k pólu "žít pokud možno na jednom místě".

Vzájemná provázanost a strukturace položek se tak může v jednotlivých letech lišit a ve faktorové analýze potom způsobovat těžko vysvětlitelné diference. Ať už má inkonzistence faktorových analýz jakékoli důvody, v následující kapitole se ji pokusíme překonat.

## 6. Typologie respondentů

V této kapitole bude představena konstrukce typologie respondentů za pomoci explorativních statistických metod, faktorové a shlukové analýzy. Jak bylo naznačeno výše, narazíme při tom na některé problémy, jež bude nutné vyřešit. Po jejich (alespoň částečně uspokojivém) vyřešení již nebude nic bránit tvorbě zmíněné typologie a definování těchto typů respondentů.

### 6.1. Faktorová analýza

Jak bylo uvedeno výše, v žádné ze tří faktorových analýz, provedených na datech ze tří let, se položky zkoumané baterie nerozpadly ideálně. Ideálně především v interpretačním smyslu, kdy ve více případech nebylo jasné, co některé faktory znamenají. Přičteme-li k tomu zmíněnou inkonsistenci výsledků faktorové analýzy stejných položek, je nasnadě, že pro záměry práce muselo být nalezeno nějaké řešení této situace. Takovým řešením se ukázalo být spojení datových souborů z let 2005, 2007 a 2012 do jednoho souboru<sup>54</sup> a následným provedením faktorové analýzy na tomto spojeném datovém souboru. Výsledek této faktorové analýzy je díky třem tisícovkám respondentů v datovém souboru o poznání přesvědčivější, vzniklé faktory mají mnohem logičtější strukturu, než ty předchozí, jež se vydělily při faktorových analýzách provedených pouze na datových souborech z jednotlivých let. Ačkoli výsledné řešení předkládá pět faktorů, vzhledem k marginalitě faktoru pátého, tvořeného v zásadě jedinou položkou I, jež se týká způsobu výchovy dětí (druhá položka H týkající se rodiny sytí mnohem přesvědčivěji faktor druhý), byla z analýzy tato položka vyřazena. Výsledné čtyřfaktorové řešení<sup>55</sup> lépe odpovídá i potřebám této analýzy, kdy k tvorbě typologie

---

<sup>54</sup> Soubory byly spojeny na základě proměnných vstupujících do faktorové analýzy a několika dalších proměnných (sociodemografik - pohlaví, věk, vzdělání + pravolevá politická orientace), které bylo možné díky jejich ekvivalentnímu znění využít. Data z jednotlivých let byla ve spojeném souboru převážena tak, aby měla stejnou váhu s přihlédnutím k jejich rozdílným počtům respondentů.

<sup>55</sup> Nutno poznamenat pár technických údajů o analýze. Použitou metodou faktorové analýzy byla metoda hlavních komponent, kritériem pro přijetí faktoru pak vlastní číslo (eigenvalue) větší než jedna. Míra KMO používaná k měření vhodnosti položek pro aplikaci faktorové analýzy přesahuje 0,7 (běžně užívaná hranice je alespoň 0,6). Procento vysvětlené variance je v tomto čtyřfaktorovém řešení 50 %. Bartlettův test vyšel signifikantní - zamítl tedy hypotézu o nezkorelovanosti dat.

Problematická je oblast reliability a konzistence položek, jež tvoří jednotlivé faktory. Cronbachovo alfa (jež by mělo dosahovat alespoň hodnoty 0,7) dosahuje u položek prvního faktoru hodnoty 0,69, u druhého 0,56, třetího 0,51 a u čtvrtého pak pouhých 0,36. Vzhledem k explorativnímu charakteru této práce nezbyvá však nic jiného, než se s nízkými hodnotami alfa smířit.

bohatě postačují faktory čtyři. Následující tabulka ukazuje faktorové zátěže položek v jednotlivých faktorech.

Tab. 5: Faktorové zátěže položek z faktorové analýzy provedené na spojených datech

**Rotated Component Matrix<sup>a</sup>**

| FA 2005+2007+2012  | Component |      |      |       |
|--------------------|-----------|------|------|-------|
|                    | 1         | 2    | 3    | 4     |
| K-funkce           | ,803      |      |      |       |
| J-znamy            | ,682      |      |      |       |
| L-podnikat         | ,677      |      |      |       |
| B-politika         | ,610      |      |      |       |
| A-prace            |           | ,711 |      |       |
| M-vernost          |           | ,680 |      |       |
| D-na jednom miste  |           | ,650 |      |       |
| H-rodina           |           | ,438 |      | -,436 |
| O-pravda           |           |      | ,725 |       |
| N-pravidla         |           |      | ,676 |       |
| C-zit skrome       |           |      | ,496 |       |
| E-volny cas        |           |      | ,445 |       |
| G-spolehat na sebe |           |      |      | ,701  |
| F-trvat na svem    |           |      |      | ,684  |

Extraction Method: Principal Component Analysis.  
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Vzniklé faktory je na tomto místě třeba pečlivěji interpretovat, především z důvodu dalšího využití pro tvorbu typologie. Obzvláště důležité je správné pochopení celých dimenzí faktorů, jako polárních proměnných, kontinuí. Právě umístěním v rámci těchto čtyř kontinuí, specifickou vzdáleností od obou pólů, budou definovány typy respondentů. Z tohoto důvodu u interpretace jednotlivých faktorů uvedeme i přesné znění položek, aby bylo zřejmé, jaká slovní hodnocení se pojí s oběma póly faktorových dimenzí. Ve vlastní interpretaci zmíněných kontinuí může potom v některých případech jít i o vědomou nadsázku, jejímž cílem je poukázání na důležité momenty jednotlivých faktorů.

**První faktor**, jež se při této "celkové" faktorové analýze vydělil, víceméně přesně odpovídá faktorům z analýz provedených na datových souborech z jednotlivých let. To potvrzuje domněnku o "síle" tohoto faktoru. Pokud bychom chtěli tento faktor pojmenovat jednoslovně, pak by ho asi nejlépe vystihovalo slovo **kariéra**. Celkový obsah faktoru je však mnohem širší.

Lze jej chápat jako kontinuum spojující protikladné strategie kariéerně-pracovní oblasti života. Na jedné straně se tak objevuje touha po úspěchu v zaměstnání, silné zaměření na budování kariéry, silné životně-profesní ambice a politicko-mocenské ambice. Obecně vidíme touhu po společenském vzestupu, zaměřenost na stoupaní na žebříčku socioekonomického postavení. S tím se může pojít i ochota riskovat, podstoupit zkoušky, které mohou, ale nemusí vyjít.

Na druhé straně dimenze se pak objevuje pravý opak, jakási kariéerní skromnost, v zásadě touha po klidném životě a jistotě, neochota riskovat, absence větších mocenských ambicí a ambicí na vzestup v rámci společenského socioekonomického žebříčku.

Tuto dimenzi lze také chápat jako protiklad dynamického přístupu k životu a přístupu směřujícího spíše k zachování statu quo. Heuristicky by také bylo možné uvažovat o protikladu jakési společenské extraverze a introverze.

**Faktor druhý**, sycený položkami z níže uvedené tabulky, by bylo možné pojmenovat "konformita", nicméně i zde, stejně jako u faktoru prvního, jde především o postižení a uvědomnění si významu polární dimenze, kterou tento faktor označuje.

|   |   |   |   |   |   |   |
|---|---|---|---|---|---|---|
| <b>A. Věnovat se hlavně práci</b>         | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Nebát se třeba na čas nepracovat</b> |
| <b>M. Být věrný své firmě</b>             | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Zkusit pracovat ve více firmách</b>  |
| <b>D. Žít pokud možno na jednom místě</b> | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Měnit bydliště podle potřeby</b>     |
| <b>H. Věnovat se především rodině</b>     | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Nezakládat rodinu za každou cenu</b> |

V zásadě lze tuto dimenzi chápat (krom protikladu konformity a nonkonformity) jako protiklad tradičních a moderních hodnot. Na tradičním pólu se objevuje silné vědomí důležitosti rodiny, stálého zaměstnání a stabilního příjmu (věrnost firmě). Tyto hodnoty se pojí i s neochotou se stěhovat, lze tedy také uvažovat o zakotvenosti. Na moderním pólu této dimenze vidíme spíše neukotvenost-flexibilitu spojenou s nižší vahou rodinných hodnot, menší důležitostí stabilního příjmu, řekli bychom, že jde o hodnoty lidí, žijících na "volné noze".

Ve **faktoru třetím** se snoubí dvě významové (nebo interpretační) roviny. Jednou z nich je oblast spotřebních hodnot, druhou potom morálně hodnotová dimenze.

|   |   |   |   |   |   |   |
|---|---|---|---|---|---|---|
| <b>O. Pro pravdu se třeba i obětovat</b>          | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Neříkat pravdu za každou cenu</b>    |
| <b>N. Trvat na pravidlech a mravních zásadách</b> | 2 | 3 | 4 | 5 |   | <b>Řešit věci dle situace a potřeby</b> |
| <b>C. Žít skromně a šetrně</b>                    | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Dopřát si příjemný život, luxus</b>  |
| <b>E. Obětovat volný čas na sebevzdělávání</b>    | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Ve volném čase se hlavně bavit</b>   |

Na jednom pólu kontinua se tak spojuje materiální skromnost a ochota na sobě pracovat na

úkor zábavy, s vytříbeným smyslem pro pravdu a uvědoměním si důležitosti mravních zásad a pravidel.

Na opačné straně kontinua se pak objevuje přitakání hedonistickému způsobu života, jak v rovině materiální, tak i duševní ("volnočasový hedonismus"), spolu s přijetím morální ambivalence a oportunistu. Lze tak tuto dimenzi nahlížet jako spojnicí mezi **zásadovostí a oportunismem**.

Poslední **čtvrtý faktor**, jež se vydělil při této "celkové" faktorové analýze, je kladně sycen pouze dvěma položkami. Podstatnou, byť zápornou zátěž vykazuje u tohoto faktoru i položka H<sup>56</sup>.

|                                      |   |   |   |   |   |                                     |
|--------------------------------------|---|---|---|---|---|-------------------------------------|
| <b>F. Trvat vždy na svém</b>         | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Přizpůsobit se ostatním</b>      |
| <b>G. Spoléhat se hlavně na sebe</b> | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | <b>Využívat kontakty a známosti</b> |

Na jednom pólu kontinua můžeme vidět tendenci k samostatnosti, individualismu, sebejistotě a sebedůvěře. Naopak na opačném konci kontinua faktorového skóru se objevuje tendence k submisivitě, nesamostatnosti a kolektivismu. V zásadě lze toto kontinuum chápat také jako spojnicí mezi dvěma druhy loajality, loajalitou k sobě samému (svým cílům a záměrům) a loajalitou ke skupině (rodině, pracovnímu kolektivu...). V tomto smyslu by bylo možné hovořit i o protikladech sobectví a altruismu, právě v konotacích dosahování životních a kariérních cílů.

Tato faktorová analýza provedená na spojeném datovém souboru je východiskem pro konstrukci typologie tak, jak bude uvedena v další části práce. Faktorových skóru bude využito jako vstupních proměnných pro shlukovou analýzu. Tím však tvorba typologií neskončí.

Záměrem je vytvořit alespoň přibližně stejné typy respondentů v datových souborech z let 2005, 2007 a 2012 a mít tak možnost plastičtěji definovat každý z typů. I v tomto ohledu nám faktorová analýza provedená na spojeném datovém souboru pomůže. Její výsledek lze pojmout jako šablonu, inspiraci pro tvorbu kvazi-faktorových skóru v datových souborech z jednotlivých let, než bude aplikována shluková analýza.

Samotná tvorba těchto kvazi-faktorových skóru je velice jednoduchá. V datových souborech z jednotlivých let sečteme ty položky, které silně spadají do svých faktorů (v "celkové" faktorové analýze), tzn. jejich faktorové zátěže přesahují hodnotu 0,4. Např. pro tvorbu kvazi-

<sup>56</sup> Položka H: Nezakládat rodinu za každou cenu x věnovat se především rodině

faktorového skóru jedna sečteme položky K, J, L a B. Výslednou proměnnou ještě standardizujeme a dostaneme tak proměnnou velice podobnou skutečnému faktorovému skóru pro faktor jedna. Ostatní kvazi-faktorové skóry se vypočítají analogickým způsobem. Vzniklé kvazi-faktorové skóry velmi silně korelují s odpovídajícími faktorovými skóry skutečnými (korelace se pohybují kolem hodnoty 0,9). Kvazi-faktorové skóry tak postrádají zbylou část informace, již tvoří ostatní položky baterie, jejichž variance se také podílí (byť méně) na hodnotách skutečných faktorových skóru. Lze to na jednu chápat jako ztrátu informace, na druhou stranu ovšem můžeme mluvit o možnosti čistší interpretace - díky tomu, že kvazi-faktorové skóry jsou tvořeny jen těmi položkami, které sytí dané faktory nejvíce. V další podkapitole bude uvedeno i srovnání výsledků klastrové analýzy provedené na skutečných faktorových skórech a klastrové analýzy provedené na skórech kvazi-faktorových. Jak bude patrné, výsledky jsou přes drobné rozdíly srovnatelné.

## 6.2. Shluková analýza - tvorba typologie

Kvazi-faktorových skóru vytvořených výše uvedeným způsobem lze velice dobře využít jako vstupních proměnných pro shlukovou analýzu. Do té by měly vstupovat proměnné, které vzájemně nekorelují. Tento požadavek splňují uložené faktorové skóry beze zbytku. V případě kvazi-faktorových skóru, jejichž tvorba byla popsána výše, již situace tak ideální není<sup>57</sup>. Dokonalý způsob jak eliminovat tuto skutečnost, pravděpodobně neexistuje. Nezbude než tento stav věci přijmout a zmíněné korelace vést v patrnosti při dalších analýzách.

K tvorbě typologie byla použita metoda shlukové analýzy K-means. Tato metoda nechává volbu počtu shluků na výzkumníkovi. Ideální počet shluků - a tedy i typů respondentů - v zásadě neexistuje. Při volbě nejvhodnějšího řešení je tak nutné postupovat metodou "pokus-omyl". V tomto případě byla vyzkoušena řešení v rozpětí čtyři až sedmi shluků. Tato řešení byla pokaždé analyzována ve vztahu k základním sociodemografickým údajům. Cílem bylo nalézt takový počet, kde si jednotlivé shluky nebudou příliš podobné (což by nastalo při větším počtu shluků), a zároveň budou interpretačně zajímavější, tak, aby byla zachována určitá pestrost oproti černobílému vidění (u řešení s menším počtem shluků). Z možných řešení bylo zvoleno šestishlukové. Opravdu nelze mluvit o volbě skvělého řešení mezi

---

<sup>57</sup> Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu mezi druhým a třetím kvazi-faktorovým skórem je dokonce 0,37 (v přírodních vědách hodnota zanedbatelná, v sociologii však již nepřehlédnutelná), u skóru ostatních již korelace tak dramaticky vysoká není.

špatnými. I řešení pětiklastrové a sedmiklastrové připadala v úvahu a byla interpretovatelná, ale nikdy úplně beze zbytku. Ostatně ani u zvoleného šestishlukového řešení nejsou všechny typy interpretovatelné zcela jednoznačně. Tento fakt jde na vrub samotnému explorativnímu přístupu k analýze, kdy nejde o testování hypotéz, ale hledání zajímavých souvislostí, byť by někdy nebyly jednoznačně interpretovatelné. Koneckonců, stejně jako v exploraci, ani v sociální realitě není vše jednoznačné a snadno uchopitelné, pokud by tomu tak bylo, sociologové by zřejmě byli bez práce.

Samotná interpretace jednotlivých shluků by se neobešla bez grafické podpory. Obzvláště v našem případě, kdy kromě zobrazení za účelem snadnější interpretace půjde i o srovnání výsledků klastrové analýzy provedené na skutečných faktorových skórech s řešením, ve kterém byly použité kvazi-faktorové skóry.

V tabulce je každý shluk definován čtyřmi čísly, příslušnými hodnotami čtyř faktorových skóřů, jež tvoří centrum každého shluku. Na obou stranách tabulky jsou kromě slovních označení faktorových skóřů (dimenzí) uvedeny i slovní označení obou pólů jednotlivých otázek z dotazníku. Byť se při interpretaci shluků již nevracíme k původním položkám baterie, usnadňuje to orientaci. Pro lepší přehlednost bylo nutné shluky seřadit. K tomu slouží označení znaménky. Nemá to žádnou souvislost se statistickou významností. Každý faktorový skóř nabývá v tabulce šesti hodnot, pro každý shluk jedné hodnoty. Má-li nejnižší hodnotu, pro shluk blížící se v daném faktoru nejvíce levé části dimenze, dostává třikrát mínus (- - -), má-li naopak hodnotu v řádku nejvyšší, tedy blíží-li se naopak daný shluk v odpovídajícím faktoru pravé (kladné) části dimenze, dostává třikrát plus (+ + +). Zbylé hodnoty jsou označeny odpovídajícím počtem znamének. Ke specifickému počtu znamének jsou ještě přiřazeny odpovídající barvy. Sytě modrá pro (- - -), sytě červená pro (+ + +) a další barvy odpovídající danému počtu znamének. Díky tomuto postupu je možné výsledky rychle přehlédnout a udělat si představu o tom, co který shluk vlastně znamená. Ve spodní části tabulky jsou pak uvedeny výsledky analýz shluků ve vztahu k sociodemografickým údajům. U věku, vzdělání a politické orientace jsou uvedeny průměry pro jednotlivé shluky. Vzdělání je v tomto spojeném souboru ordinální proměnnou o čtyřech kategoriích, vzestupně seřazených (základní vzdělání, vyučení, maturita, VŠ). Pravo-levá politická orientace je potom spojitou proměnnou s průměrem nula, kvůli rozdílnému měřítku škál v souborech z jednotlivých let ji bylo nutné standardizovat. K otestování rozdílů mezi klastry v souvislosti s těmito třemi proměnnými byl použit test o shodě rozptylů. Výsledky tohoto testu jsou v tabulce také uvedeny na příslušných místech. Co se rozdílů v zastoupení pohlaví



u jednotlivých klastrů týče, byla použita analýza závislosti dvou proměnných v kontingenční tabulce. Statistika Chí-kvadrát v obou případech ukazuje na souvislost mezi pohlavím a shluky, nicméně míry síly závislosti se pohybují kolem hodnoty 0,1, tedy velmi nízko. U některých klastrů však adjustovaná residua ukazují statisticky významné rozdíly mezi počtem mužů a žen. U těchto klastrů je poměr mezi muži a ženami vypsát tučně.

Ačkoli budou uvedena obě řešení (pro spojené datové soubory), shluky vzniklé ze skutečných faktorových skóru a ty, vzniklé ze skóru kvazi-faktorových, k interpretaci použijeme především řešení "kvazi-faktorové". Nikoli snad, že by vycházelo "lépe", ale z důvodu menších diferencí tohoto řešení a typologií ve výzkumech z jednotlivých let, k jejichž konstrukci byly také (a pouze) použity kvazi-faktorové skóry. Použit ke konstrukci typologií uměle spočtené faktorové skóry je sice metodologicky i statisticky problematické, pokud je ovšem takové řešení využito reflektovaně, a především stejně ve všech sledovaných datových souborech, explorativní a heuristické stránce věci to na síle neubírá.

Na první pohled si lze všimnout některých rozdílů mezi oběma řešeními (tabulky 6 a 7 na následující straně). Nejproblematictější shluky jsou první a pátý, ty mají k sobě z hlediska ekvivalence v rámci srovnání obou řešení nejdále. Na druhou stranu, pokud se zaměříme na výsledky obou analýz jako na celky, potom lze říci, že i přes některé numerické rozdíly je celková "shluková" struktura zachována. Odlišné charakteristiky jednotlivých shluků z hlediska sociodemografických údajů (a politické orientace) jsou potvrzením "disjunktnosti" nalezených typů a v zásadě i dílčím úspěchem analýzy, která mimo jiné potvrzuje schopnost použité baterie otázek mezi respondenty diferencovat.

Tímto konstatováním v zásadě končí tato, dalo by se říci "technická" část analýzy a začíná část interpretační, kde (jak již bylo řečeno výše) budeme přihlížet hlavně k řešení vzniklému z kvazi-faktorových skóru.

Tab. 6: Centra shluků - výsledek shlukové analýzy provedené na spojeném datovém souboru, vstupními proměnnými jsou reálné faktorové skóry

| Název faktoru        | minus                    | Centra shluků (z reálných FS) |       |       |       |       |       | plus                             | Název faktoru        |
|----------------------|--------------------------|-------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|----------------------------------|----------------------|
|                      |                          | 1                             | 2     | 3     | 4     | 5     | 6     |                                  |                      |
| <b>FS1</b>           | vstoupit do politiky     | 0,34                          | -0,6  | 1,11  | -0,82 | -0,3  | -0,02 | držet se od politiky co nejdál   |                      |
| <b>Kariéra</b>       | usilovat o řídicí funkci |                               |       |       |       |       |       | vyhýbat se řídicí funkci         | <b>"Ne-Kariéra"</b>  |
| <b>Ambice</b>        | podnikat                 | ++                            | --    | +++   | ---   | -     | +     | nechat se zaměstnat              | <b>Klidný život</b>  |
| <b>Ochota risk.</b>  | snažit se být známý      |                               |       |       |       |       |       | snažit se být nenápadný          | <b>Jistota</b>       |
| <b>FS2</b>           | věnovat se hlavně práci  | 0,76                          | -0,4  | -0,65 | -0,12 | -0,93 | 1,1   | nebát se na čas nepracovat       |                      |
| <b>Tradiční</b>      | být věrný své firmě      |                               |       |       |       |       |       | zkusit pracovat ve více firmách  | <b>Moderní</b>       |
| <b>Konformita</b>    | žít na jednom místě      | ++                            | -     | --    | +     | ---   | +++   | měnit bydliště podle potřeby     | <b>Nonkonformita</b> |
| <b>Ukotvenost</b>    | věnovat se rodině        |                               |       |       |       |       |       | ne rodina za každou cenu         | <b>Neukotvenost</b>  |
| <b>FS3</b>           | trvat na pravidlech      | -0,72                         | -0,96 | 0,07  | 0,6   | 0,9   | 0,41  | řešit věci dle situace a potřeby |                      |
| <b>Zásadovost</b>    | pro pravdu se i obětovat |                               |       |       |       |       |       | něříkat pravdu za každou cenu    | <b>Oportunismus</b>  |
| <b>Skromnost</b>     | žít skromně a šetrně     | --                            | ---   | -     | ++    | +++   | +     | dopřát si příjemný život, luxus  | <b>Hédonismus</b>    |
|                      | obětovat volný čas       |                               |       |       |       |       |       | ve volném čase se hlavně bavit   |                      |
| <b>FS4</b>           | trvat vždy na svém       | -0,8                          | 0,36  | -0,07 | -1,02 | 0,74  | 0,71  | přizpůsobit se ostatním          |                      |
| <b>Individualis.</b> | spoléhat se na sebe      | --                            | +     | -     | ---   | +++   | ++    | využívat kontakty a známosti     | <b>Kolektivismus</b> |
| <b>Věk</b>           | (mean) (Soubor 44)       | 44,4                          | 47,5  | 50,34 | 40,3  | 43    | 36,6  | ANOVA signifikantní              |                      |
| <b>Pohlaví</b>       | <b>Muž %</b>             | 49                            | 48    | 42    | 53    | 51    | 53    |                                  |                      |
|                      | <b>Žena %</b>            | 51                            | 52    | 58    | 47    | 49    | 47    |                                  |                      |
| <b>Vzdělání</b>      | (mean) (Soubor 2,49)     | 2,51                          | 2,64  | 2,30  | 2,59  | 2,64  | 2,37  | Anova signifikantní              |                      |
| <b>polit.orien.</b>  | (mean) (Soubor 0)        | -0,11                         | -0,04 | -0,24 | 0,15  | 0,14  | 0,16  | Anova signifikantní              |                      |

Tab. 7: Centra shluků - výsledek shlukové analýzy provedené na spojeném datovém souboru, vstupními proměnnými jsou kvazi-faktorové skóry

| Název faktoru        | minus                    | Centra shluků (kvaziFS) |       |       |       |       |       | plus                             | Název Faktoru        |
|----------------------|--------------------------|-------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|----------------------------------|----------------------|
|                      |                          | 1                       | 2     | 3     | 4     | 5     | 6     |                                  |                      |
| <b>QFS1</b>          | vstoupit do politiky     | -0,24                   | -0,9  | 0,97  | -0,44 | 0,79  | -0,21 | držet se od politiky co nejdál   |                      |
| <b>Kariéra</b>       | usilovat o řídicí funkci |                         |       |       |       |       |       | vyhýbat se řídicí funkci         | <b>"Ne-kariéra"</b>  |
| <b>Ambice</b>        | podnikat                 | -                       | ---   | +++   | --    | ++    | +     | nechat se zaměstnat              | <b>Klidný život</b>  |
| <b>Ochota risk.</b>  | snažit se být známý      |                         |       |       |       |       |       | snažit se být nenápadný          | <b>Jistota</b>       |
| <b>QFS2</b>          | věnovat se hlavně práci  | 0,13                    | -0,38 | -1,06 | 0,82  | -0,36 | 1,14  | nebát se na čas nepracovat       |                      |
| <b>Tradiční</b>      | být věrný své firmě      |                         |       |       |       |       |       | zkusit pracovat ve více firmách  | <b>Moderní</b>       |
| <b>Konformita</b>    | žít na jednom místě      | +                       | --    | ---   | ++    | -     | +++   | měnit bydliště podle potřeby     | <b>Nonkonformita</b> |
| <b>Ukotvenost</b>    | věnovat se rodině        |                         |       |       |       |       |       | ne rodina za každou cenu         | <b>Neukotvenost</b>  |
| <b>QFS3</b>          | trvat na pravidlech      | -0,9                    | -0,33 | -0,5  | 0,78  | 0,22  | 1,08  | řešit věci dle situace a potřeby |                      |
| <b>Zásadovost</b>    | pro pravdu se i obětovat |                         |       |       |       |       |       | něříkat pravdu za každou cenu    | <b>Oportunismus</b>  |
| <b>Skromnost</b>     | žít skromně a šetrně     | ---                     | -     | --    | ++    | +     | +++   | dopřát si příjemný život, luxus  | <b>Hédonismus</b>    |
|                      | obětovat volný čas       |                         |       |       |       |       |       | ve volném čase se hlavně bavit   |                      |
| <b>QFS4</b>          | trvat vždy na svém       | -0,79                   | 0,37  | -0,69 | -0,59 | 0,73  | 1,23  | přizpůsobit se ostatním          |                      |
| <b>Individualis.</b> | spoléhat se na sebe      | ---                     | +     | --    | -     | ++    | +++   | využívat kontakty a známosti     | <b>Kolektivismus</b> |
| <b>Věk</b>           | (mean)                   | 46,1                    | 44,4  | 52    | 37,2  | 45,4  | 35,3  | ANOVA signifikantní              |                      |
| <b>Pohlaví</b>       | <b>Muž %</b>             | 48                      | 52    | 42    | 56    | 41    | 54    |                                  |                      |
|                      | <b>Žena %</b>            | 52                      | 48    | 58    | 44    | 59    | 46    |                                  |                      |
| <b>Vzdělání</b>      | (mean)                   | 2,67                    | 2,72  | 2,37  | 2,42  | 2,39  | 2,35  | ANOVA signifikantní              |                      |
| <b>polit.orient.</b> | (mean)                   | -0,07                   | 0,18  | -0,3  | 0,12  | -0,09 | 0,18  | ANOVA signifikantní              |                      |

Kdo vlastně jsou lidé z jednotlivých shluků<sup>58</sup> ?

**Shluk první** na první pohled mezi ostatními vyniká nejvyšším příklonem k zásadovosti a individualismu (potažmo sebedůvěře). Kloní se mírně na stranu moderní flexibility a nonkonformity a stejně mírný je i příklon tohoto shluku ke kariéře a ochotě riskovat. Spolu s klastrem druhým vykazuje nejvyšší míru vzdělanosti a z hlediska pravo-levé politické orientace se kloní velmi mírně nalevo. Tento shluk - typ by se dal s nadsázkou nazvat jako "**zásadoví individualisté**".

**Druhý shluk**, s nejvyšším vzdělanostním průměrem, je charakteristický nejvýraznějším směřováním ke kariérním hodnotám ze všech shluků. Zároveň se v pozici na druhém faktoru posouvá oproti faktoru prvnímu mnohem více k tradičním hodnotám stability a ukotvenosti. Kloní se také spíše směrem ke skromnosti a zásadovosti. Oproti prvnímu, silně individualistickému klastru vykazuje shluk druhý příklon spíše ke kolektivistickému pojetí, byť ten není nikterak silný. Spolu se shlukem šestým vykazuje tento klastr nejvyšší příklon k pravici na pravo-levé škále politické orientace. Jako název tohoto typu lze navrhnout sousloví "**tradiční kariéristé**".

**Shluk třetí**, který má nejvyšší věkový průměr ze všech, vykazuje největší příklon ke klidnému životu a jistotě, odmítnutí kariéry a zároveň nejsilnější příklon k tradičním hodnotám a konformitě. V dalších dvou faktorech se potom umísťuje poměrně silně k pólu skromnosti a zásadovosti, ve faktoru třetím je pak charakteristický individualismem. Tento shluk také charakterizuje nejsilnější příklon k levici v rámci pravo-levé politické orientace. V souvislosti s nejvyšším průměrným věkem shluku je to spíše logické vyústění situace, kdy se stále se (legislativně) posouvající hranicí odchodu do důchodu vzniká obava lidí o zajištění ve stáří. Bez snahy hodnotit potenciální úspěšnost v řešení této otázky pravicovými či levicovými vládami je příklon k levici v tomto případě opravdu logický, alespoň v konotacích, v jakých je levice v naší zemi vnímána. Krom toho, fakt, že levicové strany mají podstatnou část elektorátu ve vyšších věkových skupinách, je známé. Jedná se možná o "**zakotvené vyznavače klidného života a jistoty**".

---

<sup>58</sup> Sluší se poznamenat, že řazení respondentů do sociology zkonstruovaných, na několika položkách z dotazníku založených dimenzí může někdy působit až bizarně. Zvláště s ohledem na skutečnost, že v reálném sociálním životě se s takovými dimenzemi těžko setkáme. Nicméně můžeme prohlásit (podobně jako Hofstede - viz výše), že ačkoli dimenze jako takové neexistují, mohou výrazně pomoci našemu porozumění sociální realitě. Dimenze (spojnice - kontinua mezi protikladnými póly), stejně jako jednotlivé klastry (typy - více či méně ideální) jsou mnohdy nadsázkou, která pomáhá všimnout si toho, co v sociální realitě existuje povětšinou rozmělněně a v nejrůznějších proporcích se objevuje jako projev nespočtu možností, které aktéři denně realizují ve svých životech.

**Shluk čtvrtý**, druhý "nejmladší" a druhý nejvíce zaměřený na kariéru, preferuje spíše moderní hodnoty a nonkonformitu, kloní se silněji k oportunistu a hédonismu a je spíše individualistický. Proto nepřekvapí, že v tomto shluku je mírná převaha mužů, u kterých bychom kariérní a moderní hodnoty očekávali spíše. V polických postojích je tento shluk spíše pravicový. S nadsázkou lze o tomto typu smýšlet jako o "**hédonistických kariéristech**".

**Pátý shluk**, charakteristický nejvyšším zastoupením žen ze všech shluků, vykazuje poměrně silný odklon od kariéry směrem k jistotě. Směřuje mírně k tradičnímu pólu a ukotvenosti, ještě mírněji potom směřuje k hédonismu a oportunistu. Ve čtvrtém faktoru (dimenzi) potom vykazuje druhý nejvyšší příklon ke kolektivismu. Mírně se kloní k levici. Lze o nich mluvit jako o "**přízpusobivých tradicionalistech**".

**Klastr šestý**, s nejnižším věkovým průměrem ze všech, je charakteristický mírným příklonem ke kariéře. V dalších faktorových dimenzích pak nejsilněji ze všech shluků směřuje ke "kladným" pólům těchto dimenzí. Jednak je tedy velice silně zaměřený na moderní flexibilitu a nonkonformitu. Nejsilněji tíhne také k hédonismu a oportunistu, což je vzhledem k zaměření na kariéru poněkud paradoxní situace, v níž se může odrážet touha mladých po kariérních úspěších, ovšem oproštěná od ochoty tvrdě na sobě pracovat, na jejímž místě se ale reálně objevuje spíše touha po hédonistickém životě a zábavě. Ve čtvrté dimenzi potom vykazuje nejvyšší příklon ke kolektivistickému pólu. Ze všech shluků je tento "nejméně vzdělaný", v tomto případě jde však i o souvislost s nejnižším průměrným věkem respondentů, z nichž značná část ještě nemusela plně dokončit své vzdělání. Tento shluk by mohl být nazván jako "**nonkonformní oportunisté**".

Při pohledu na výsledky analýzy jako na celek lze konstatovat vliv věku na vývoj a krystalizaci hodnotových orientací. Ač to samozřejmě neplatí stoprocentně a bez výjimek, mladí lidé jsou spíše těmi, kdo usilují o kariéru a vyznávají spíše moderní, flexibilní hodnoty, stejně jako hodnoty hédonistické a morálně ambivalentní. S rostoucím věkem pak přibývá těch, kteří se obracejí k hodnotám tradičnějším, roste u nich uvědomění si důležitosti rodiny a jistoty ve všeobecném slova smyslu. Podobným způsobem krystalizují hodnoty morální a spotřební směrem od ambivalence a hédonismu spíše směrem k zásadovosti a skromnosti, roste i chápání důležitosti práce na sobě v kontrastu k využívání volného času pouze pro zábavu.

V náznacích se potvrzuje i jakýsi implicitní předpoklad o tom, že ženy jsou v celkovém pohledu spíše těmi, kdo usilují o hodnoty tradiční a rodinné, v míře zřetelně vyšší než jak je

tomu u mužů, pro které je zase o něco důležitější kariéra. I přes obecnou tendenci chápat v současné době prolínání mužských a ženských rolí jako jakýsi trend, tradiční rozdělení rolí mezi pohlavími je tedy stále pozorovatelné i zde, a pravděpodobně, i přes zvyšující se procento žen usilujících o kariéru na úkor rodiny, tomu tak ještě dlouhou dobu zůstane.

V další části práce, v typologiích z jednotlivých let, budou probrány vztahy typů respondentů s dalšími sociodemografickými údaji. Spíše než o hlubokou analýzu půjde o ilustraci rozdílů mezi těmito typy.

### 6.2.1. Typologie v roce 2005

Výsledky shlukové analýzy, zdroje pro typologii, jsou v tomto roce specifické zahrnutím respondentů ve věkové kategorii 15-18 let do analýzy. V dalších dvou výzkumech již tato věková skupina zastoupena nebyla. Lze to považovat za přínos - můžeme tak lépe porozumět strukturaci a vývoji hodnotových orientací v závislosti na věku. Věkový průměr shluků tak oproti výše uvedeným výsledkům klesne, v některých případech i velmi rapidně, a právě u těchto shluků bude patrná o něco větší hodnotová vyhraněnost.

Tab. 8: Centra shluků v roce 2005, vstupními proměnnými jsou kvazi-faktorové skóry

| Název faktoru        | minus                    | 2005 Centra shluků (kvaziFS) |       |       |       |       |       | plus                             | Název faktoru        |
|----------------------|--------------------------|------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|----------------------------------|----------------------|
|                      |                          | 1                            | 2     | 3     | 4     | 5     | 6     |                                  |                      |
| <b>QFS1</b>          | vstoupit do politiky     | -0.5                         | -0.93 | 0.58  | 0.46  | 0.96  | -0.77 | držet se od politiky co nejdál   |                      |
| <b>Kariéra</b>       | usilovat o řídicí funkci |                              |       |       |       |       |       | vyhýbat se řídicí funkci         | <b>"Ne-Kariéra"</b>  |
| <b>Ambice</b>        | podnikat                 | -                            | ---   | ++    | +     | +++   | ---   | nechat se zaměstnat              | <b>Klidný život</b>  |
| <b>Ochota risk.</b>  | snažit se být známý      |                              |       |       |       |       |       | snažit se být nenápadný          | <b>Jistota</b>       |
| <b>QFS2</b>          | věnovat se hlavně práci  | 0.58                         | -0.27 | -1.01 | 0.74  | -0.67 | 1.09  | nebát se na čas nepracovat       |                      |
| <b>Tradiční</b>      | být věrný své firmě      |                              |       |       |       |       |       | zkusit pracovat ve více firmách  | <b>Moderní</b>       |
| <b>Konformita</b>    | žít na jednom místě      | +                            | -     | ---   | ++    | --    | +++   | měnit bydliště podle potřeby     | <b>Nonkonformita</b> |
| <b>Ukotvenost</b>    | věnovat se rodině        |                              |       |       |       |       |       | ne rodina za každou cenu         | <b>Neukotvenost</b>  |
| <b>QFS3</b>          | trvat na pravidlech      | -0.29                        | -0.29 | -0.8  | 0.7   | 0.12  | 1.31  | řešit věci dle situace a potřeby |                      |
| <b>Zásadovost</b>    | pro pravdu se i obětovat |                              |       |       |       |       |       | něříkat pravdu za každou cenu    | <b>Oportunismus</b>  |
| <b>Skromnost</b>     | žít skromně a šetrně     | --                           | -     | ---   | ++    | +     | +++   | dopřát si příjemný život, luxus  | <b>Hédonismus</b>    |
|                      | obětovat volný čas       |                              |       |       |       |       |       | ve volném čase se hlavně bavit   |                      |
| <b>QFS4</b>          | trvat vždy na svém       | -0.87                        | 0.3   | -0.75 | -0.07 | 1.01  | 1.08  | přizpůsobit se ostatním          |                      |
| <b>Individualis.</b> | spoléhat se na sebe      | ---                          | +     | --    | -     | ++    | +++   | využívat kontakty a známosti     | <b>Kolektivismus</b> |
| <b>Věk</b>           | (mean) (Soubor 40)       | 39                           | 40    | 49    | 35    | 42    | 31    | ANOVA signifikantní              |                      |
| <b>Pohlaví</b>       | Muž %                    | 56                           | 55    | 41    | 47    | 41    | 61    |                                  |                      |
|                      | Žena %                   | 44                           | 45    | 59    | 53    | 59    | 39    |                                  |                      |
| <b>Vzdělání</b>      | (mean) (Soubor 2,60)     | 2,67                         | 2,86  | 2,51  | 2,46  | 2,57  | 2,49  | Anova signifikantní              |                      |
| <b>polit.orien.</b>  | (mean) (Soubor 0)        | -0.08                        | 0.28  | -0.34 | 0.03  | -0.14 | 0.33  | Anova signifikantní              |                      |

Shluková struktura (tab. 8) je v roce 2005 téměř úplně stejná jako u analýzy provedené na spojeném souboru za použití kvazi-faktorových skóre. Jediným rozdílem je odlišná hodnota prvního faktorového skóre u shluku čtvrtého. V celkové analýze byl pojmenován "hédonističtí kariéristé", což v tomto případě úplně neplatí, jelikož zde shluk vykazuje spíše odklon od kariéry. Přes tento rozdíl lze celé řešení považovat za ekvivalentní s tím, jež bylo provedené na spojeném datovém souboru. Statisticky významné rozdíly mezi počtem mužů a žen se objevují ve stejných shlucích, v tomto případě jsou však ještě zřetelnější, především u nejmladšího, šestého shluku "nonkonformních oportunistů". Rozložení shluků zůstává stejné i ve vztahu k dalším sociodemografickým ukazatelům, stejně tak i ve vztahu k politické orientaci. Pokud analyzujeme vztahy shluků s dalšími sociodemografickými údaji, dostaneme v zásadě očekávatelné výsledky.

Z hlediska **rodinného stavu** respondentů je ve shluku čtvrtém (hédonističtí kariéristé<sup>59</sup>) a šestém (nonkonformní oportunisté) relativně nejvíce svobodných, relativně nejvyšší zastoupení ženatých/vdaných je potom u shluků druhého (tradiční kariéristé), třetího (zakotvení vyznavači klidného života a jistoty) a pátého (přizpůsobivý tradicionalisté). Relativně nejvyšší počet rozvedených a ovdovělých je potom u "nejstaršího" třetího shluku. V ostatních případech, jak ukázala analýza v kontingenční tabulce<sup>60</sup>, počty odpovídají nulové hypotéze o nezávislosti daných proměnných<sup>61</sup>.

V otázce subjektivního zařazení se do **stratifikačních společenských vrstev**<sup>62</sup> se relativně nejvyšší počet respondentů z vyšší střední vrstvy<sup>63</sup> objevuje u klastru druhého (tradiční kariéristé), nejvdělanějšího a nejvíce zaměřeného na kariéru, což jistě není překvapující. Stejně tak není překvapující nejvyšší zastoupení respondentů z nižší vrstvy ve shluku třetím

---

<sup>59</sup> I přes skutečnost, že se shluky mohou v jednotlivých letech číselně i interpretačně odklánět od původního řešení provedeném na spojeném datovém souboru, pro účely přehlednosti a lepší srozumitelnosti pro čtenáře, používám u všech řešení stejné názvy klastrů. Změny ve výsledcích a interpretaci budou probrány v úvodní části každého řešení.

<sup>60</sup> Statistika chí-kvadrát zamítla nulovou hypotézu o nezávislosti proměnných na 95 % hladině statistické významnosti. Kontingenční koeficient (dále jen CC) jako míra těsnosti vztahu proměnných vyšel 0,33.

<sup>61</sup> Pro všechny analýzy v této práci (není-li uvedeno jinak) je pro testování závislosti, rozdílnosti průměrů atd. používána hladina statistické významnosti 95 %.

<sup>62</sup> Chí-kvadrát zamítl hypotézu o nezávislosti. CC 0,23, Eta 0,21.

<sup>63</sup> Tuto vrstvu lze brát v zásadě jako nejvyšší, jelikož do "skutečné" vyšší vrstvy se zařadili pouze dva respondenti, což je zanedbatelné číslo, navíc se tím znemožňovalo použití analýzy v kontingenční tabulce a z toho důvodu byli z analýzy vyřazeni. Nicméně, tito dva respondenti patří do shluku druhého a šestého.

(zakotvení vyznavači klidného života). Další výraznější rozdíly se již ve vztahu těchto proměnných neukázaly.

K asociaci shluků se **socioekonomickým postavením respondentů**<sup>64</sup>: Zaměstnanci jsou v nejvyšší míře (80,5 %) zastoupeni ve shluku pátém (přízpůsobivý tradicionalisté), u ostatních shluků se v této kategorii neukazují žádné odchylky od náhodného rozložení respondentů. Relativně nejvíce podnikatelů je pak ve shluku druhém (tradiční kariéristé) a prvním (zásadoví individualisté). Důchodci jsou relativně nejvíce zastoupeni (dle očekávání) ve shluku třetím (zakotvení vyznavači klidného života). Za shluky "studentské a učňovské" lze pak považovat čtvrtý (hédonističtí kariéristé) a šestý (nonkonformní oportunisté).

### 6.2.2 Typologie v roce 2007

Na struktuře shluků (tab. 9) z řešení pro rok 2007 můžeme při srovnání s výše uvedeným celkovým řešením vidět některé zásadní rozdíly, podle názoru autora této práce může jít o následek dvou skutečností. Jednak lze uvažovat o určité změně ve struktuře hodnotových orientací, zadruhé pak jde o daň, kterou je nutné zaplatit při použití techniky tak silně explorativního charakteru, jakou shluková analýza bezpochyby je. Zřejmě půjde o souhrn obou faktorů.

Tab. 9: Centra shluků v roce 2007, vstupními proměnnými jsou kvazi-faktorové skóry

| Název faktoru        | minus                    | 2007 Centra shluků (kvaziFS) |       |       |       |       |      | plus                             | Název faktoru        |
|----------------------|--------------------------|------------------------------|-------|-------|-------|-------|------|----------------------------------|----------------------|
|                      |                          | 1                            | 2     | 3     | 4     | 5     | 6    |                                  |                      |
| <b>FS1</b>           | vstoupit do politiky     | -0.65                        | -0.07 | 1.13  | -0.75 | 0.36  | 1.05 | držet se od politiky co nejdál   |                      |
| <b>Kariéra</b>       | usilovat o řídicí funkci |                              |       |       |       |       |      | vyhýbat se řídicí funkci         | <b>"Ne-Kariéra"</b>  |
| <b>Ambice</b>        | podnikat                 | --                           | -     | +++   | ---   | +     | ++   | nechat se zaměstnat              | <b>Klidný život</b>  |
| <b>Ochota risk.</b>  | snažit se být známý      |                              |       |       |       |       |      | snažit se být nenápadný          | <b>Jistota</b>       |
| <b>FS2</b>           | věnovat se hlavně práci  | -0.33                        | -0.24 | -1.21 | 0.95  | -0.55 | 0.55 | nebát se na čas nepracovat       |                      |
| <b>Tradiční</b>      | být věrný své firmě      |                              |       |       |       |       |      | zkusit pracovat ve více firmách  | <b>Moderní</b>       |
| <b>Konformita</b>    | žít na jednom místě      | -                            | +     | ---   | +++   | --    | ++   | měnit bydliště podle potřeby     | <b>Nonkonformita</b> |
| <b>Ukotvenost</b>    | věnovat se rodině        |                              |       |       |       |       |      | ne rodina za každou cenu         | <b>Neukotvenost</b>  |
| <b>FS3</b>           | trvat na pravidlech      | -0.83                        | -0.46 | -0.44 | 0.77  | -0.49 | 0.74 | řešit věci dle situace a potřeby |                      |
| <b>Zásadovost</b>    | pro pravdu se i obětovat |                              |       |       |       |       |      | něříkat pravdu za každou cenu    | <b>Oportunismus</b>  |
| <b>Skromnost</b>     | žít skromně a šetrně     | ---                          | -     | +     | +++   | --    | ++   | dopřát si příjemný život, luxus  | <b>Hédonismus</b>    |
|                      | obětovat volný čas       |                              |       |       |       |       |      | ve volném čase se hlavně bavit   |                      |
| <b>FS4</b>           | trvat vždy na svém       | -0.78                        | 0.57  | -0.51 | -0.55 | 0.96  | 0.08 | přízpůsobit se ostatním          |                      |
| <b>Individualis.</b> | spoléhát se na sebe      | ---                          | ++    | -     | --    | +++   | +    | využívat kontakty a známosti     | <b>Kolektivismus</b> |
| <b>Věk</b>           | (mean) (Soubor 45,5)     | 47                           | 49    | 53    | 38    | 41    | 43   | ANOVA signifikantní              |                      |
| <b>Pohlaví</b>       | <b>Muž %</b>             | 55                           | 44    | 39    | 53    | 48    | 50   |                                  |                      |
|                      | <b>Žena %</b>            | 45                           | 56    | 61    | 47    | 52    | 50   |                                  |                      |
| <b>Vzdělání</b>      | (mean) (Soubor 2,36)     | 2,56                         | 2,43  | 2,14  | 2,46  | 2,30  | 2,12 | Anova signifikantní              |                      |
| <b>polit.orien.</b>  | (mean) (Soubor 0)        | 0                            | -0.08 | -0.29 | 0.25  | 0.1   | 0.02 | Anova signifikantní              |                      |

<sup>64</sup> Chí-kvadrát opět zamítl nulovou hypotézu o nezávislosti proměnných. CC 0,352.

Oproti struktuře shluků z řešení provedeném na spojeném datovém souboru si lze povšimnout tří nejzásadnějších rozdílů.

U shluku prvního, výše nazvaného "zásadoví individualisté", vidíme ve druhém faktorovém skóru příklon nikoli k nonkonformitě, ale spíše k tradiční konformitě. Nutno ovšem podotknout, že nejde o příklon nikterak silný.

Shluk pátý, "přizpůsobiví tradicionalisté", se v tomto řešení z roku 2007 kloní spíše k zásadovosti a skromnosti, oproti mírnému příklonu k oportunistu a hédonismu v řešení "celkovém".

Nejdramatičtější rozdíl je nakonec vidět u shluku šestého (nelze ho již považovat za ekvivalentní s původním šestým shlukem), který, ač v zásadě zůstává "nonkonformními oportunisty", zde místo mírného příklonu ke kariéře vykazuje naopak velmi silný příklon ke klidnému životu a jistotě. Vzhledem k mnohem vyššímu věkovému průměru tohoto shluku (oproti "celkovému řešení" se u tohoto shluku zvýšil o osm let), jde však o logický posun.

Co se základních sociodemografických údajů a politické orientace týče, shluky jsou i v tomto řešení disjunktní, test ANOVA prokázal statisticky významné rozdíly.

V otázce zastoupení pohlaví v jednotlivých shlucích jsou pak nejmarkantnější rozdíly vidět u shluku prvního - "zásadoví individualisté" (převaha mužů - orientace na kariéru a vysoký individualismus) a třetího - "zakotvení vyznavači klidného života" (naopak převaha žen - silný odklon od kariéry spolu se silnou konformitou a tradičními hodnotami).

Z hlediska věku si lze všimnout markantního rozdílu v hodnotových orientacích u "nejstaršího" a "nejmladšího" shluku, tedy třetího (zakotvení vyznavači klidného života) a čtvrtého (hédonističtí kariéristé), které se dají považovat za naprosto odlišné, zrcadlově komplementární. Potvrzují se tak i zjištění uvedená v kapitole třetí, i zjištění uvedená výše v této kapitole - vliv věku na strukturaci hodnotových orientací aktérů je velmi podstatný a neoddiskutovatelný.

Shluky s nejvyšším vzdělanostním průměrem jsou první (zásadoví individualisté) a čtvrtý (hédonističtí kariéristé), potvrzuje se tak sepětí vzdělanosti a orientace na kariéru. Naopak shluky s nejnižším vzdělanostním průměrem, třetí (zakotvení vyznavači klidného života) a šestý (nonkonformní oportunisté) ukazují spíše odklon od kariéry a ambicí na společenský vzestup.

Z hlediska pravo-levé politické orientace se výrazněji vydělily shluky třetí (zakotvení vyznavači klidného života) a čtvrtý (hédonističtí kariéristé), protikladné z hlediska věku



i hodnotových orientací, jsou tak protikladné i z hlediska politické orientace. U shluků ostatních již není vidět výraznější politická vyhraněnost, oscilují spíše kolem průměru.

Stejně jako u řešení z roku 2005, i zde byla testována asociace mezi shluky a dalšími sociodemografickými údaji: rodinným stavem respondentů, jejich subjektivním sebezařazením do stratifikačních vrstev a jejich socioekonomickým postavením.

Z hlediska **rodinného stavu**<sup>65</sup> je relativně nejvyšší zastoupení ženatých a vdaných u shluku prvního (zásadoví individualisté) a třetího (zakotvení vyznavači klidného života). Relativně nejvíce svobodných potom zahrnují shluky čtvrtý (hédonističtí kariéristé), pátý (přizpůsobivý tradicionalisté) a šestý (nonkonformní oportunisté), přičemž u shluku čtvrtého (díky nízkému věkovému průměru) je toto relativní zastoupení zdaleka nejvyšší. V ostatních kategoriích analýza v kontingenční tabulce ukazuje spíše na náhodné rozdělení respondentů.

Analýza v kontingenční tabulce<sup>66</sup> ukazuje rozdíly mezi shluky také v **sebezařazení do stratifikačních vrstev**. Relativně nejvyšší počet sebezařadivších se do nižší a nižší střední vrstvy se ukazuje nejsilněji u shluku třetího (zakotvení vyznavači klidného života) a dále u šestého (nonkonformní oportunisté). Relativně nejvíce příslušníků střední vrstvy je potom v klastru prvním (zásadoví individualisté) a čtvrtém (hédonističtí kariéristé), přičemž shluk zahrnuje i relativně vysoké zastoupení vyšší střední vrstvy. Horní vrstva musela být opět z analýzy vyřazena pro velice nízké zastoupení, nicméně shluk první (zásadoví individualisté) zahrnuje dva respondenty, kteří se do této vrstvy zařadili, po jednom respondentovi potom shluk třetí, čtvrtý a pátý. U ostatních shluků a vrstev odpovídá rozložení nulové hypotéze. Neochotu respondentů zařadit se do horní vrstvy lze přičíst na vrub všeobecnému a převládajícímu rovnostářství v české společnosti. Lze soudit, že mnozí z těch, kteří se možná vnitřně považují za příslušníky horní stratifikační vrstvy, se to zdráhají při rozhovoru s tazatelem sdělit, možná z jakéhosi pocitu studu, či snad nepatřičnosti, nebo je možné uvažovat o případné ochraně vlastního soukromí, a raději volí variantu o stupeň nižší.

Z hlediska **socioekonomického postavení**<sup>67</sup> respondentů se ukazují (i podle analýzy z roku 2005) očekávatelné souvislosti. Jako podnikatelské shluky lze označit první (zásadoví individualisté) a čtvrtý (hédonističtí kariéristé) - orientace na kariéru a mobilitní vzestup. Relativně nejvyšší zastoupení nezaměstnaných je ve shlucích pátém (přizpůsobivý tradicionalisté) a šestém (nonkonformní oportunisté). Nejvyšší zastoupení důchodců je ve

---

<sup>65</sup> Chí-kvadrát zamítl hypotézu o nezávislosti. CC 0,28.

<sup>66</sup> Chí-kvadrát zamítl nulovou hypotézu o nezávislosti proměnných. CC 0,24, Eta 0,23.

<sup>67</sup> Chí-kvadrát zamítl nulovou hypotézu. CC 0,31.

shlucích druhém (tradiční kariéristé) a nejsilněji ve třetím (zakotvení vyznavači klidného života). Shluky "studentskými" jsou potom čtvrtý (hédonističtí kariéristé) a pátý (přizpůsobivý tradicionalisté). V kategorii zaměstnaných se ukazuje relativně nižší zastoupení u shluku prvního (zásadoví individualisté).

### 6.2.3 Typologie v roce 2012

U shlukové struktury z roku 2012, jak můžeme snadno přehlédnout v níže uvedené tabulce, došlo v některých případech (oproti řešení z roku 2007) k návratu (nebo opětovné shodě) ke struktuře tak, jak se objevila u celkového řešení.

Tab. 10: Centra shluků v roce 2012, vstupními proměnnými jsou kvazi-faktorové skóry

| Název faktoru        | minus                    | 2012 Centra shluků (kvaziFS) |       |       |      |       |       | plus                             | Název faktoru        |
|----------------------|--------------------------|------------------------------|-------|-------|------|-------|-------|----------------------------------|----------------------|
|                      |                          | 1                            | 2     | 3     | 4    | 5     | 6     |                                  |                      |
| <b>FS1</b>           | vstoupit do politiky     | -0.4                         | -0.42 | 0.67  | -1   | 1     | -0.04 | držet se od politiky co nejdál   |                      |
| <b>Kariéra</b>       | usilovat o řídicí funkci |                              |       |       |      |       |       | vyhýbat se řídicí funkci         | <b>"Ne-Kariéra"</b>  |
| <b>Ambice</b>        | podnikat                 | -                            | --    | ++    | ---  | +++   | +     | nechat se zaměstnat              | <b>Klidný život</b>  |
| <b>Ochota risk.</b>  | snažit se být známý      |                              |       |       |      |       |       | snažit se být nenápadný          | <b>Jistota</b>       |
| <b>FS2</b>           | věnovat se hlavně práci  | -0.68                        | 0.03  | 0.48  | 0.31 | -0.98 | 1.5   | nebát se na čas nepracovat       |                      |
| <b>Tradiční</b>      | být věrný své firmě      |                              |       |       |      |       |       | zkusit pracovat ve více firmách  | <b>Moderní</b>       |
| <b>Konformita</b>    | žít na jednom místě      | -                            | --    | +     | ++   | ---   | +++   | měnit bydliště podle potřeby     | <b>Nonkonformita</b> |
| <b>Ukotvenost</b>    | věnovat se rodině        |                              |       |       |      |       |       | ne rodina za každou cenu         | <b>Neukotvenost</b>  |
| <b>FS3</b>           | trvat na pravidlech      | -1.2                         | -0.06 | -0.25 | 0.38 | 0.08  | 1.52  | řešit věci dle situace a potřeby |                      |
| <b>Zásadovost</b>    | pro pravdu se i obětovat |                              |       |       |      |       |       | něříkat pravdu za každou cenu    | <b>Oportunismus</b>  |
| <b>Skromnost</b>     | žít skromně a šetrně     | ---                          | +     | --    | ++   | -     | +++   | dopřát si příjemný život, luxus  | <b>Hédonismus</b>    |
|                      | obětovat volný čas       |                              |       |       |      |       |       | ve volném čase se hlavně bavit   |                      |
| <b>FS4</b>           | trvat vždy na svém       | -0.84                        | 1.04  | -0.5  | -0.5 | 0.04  | 1.1   | přizpůsobit se ostatním          |                      |
| <b>Individualis.</b> | spoléhat se na sebe      | ---                          | ++    | --    | -    | +     | +++   | využívat kontakty a známosti     | <b>Kolektivismus</b> |
| <b>Věk</b>           | (mean) (Soubor 46)       | 50                           | 43    | 49    | 42   | 51    | 36    | ANOVA signifikantní              |                      |
| <b>Pohlaví</b>       | Muž %                    | 51                           | 44    | 44    | 56   | 42    | 58    |                                  |                      |
|                      | Žena %                   | 49                           | 56    | 56    | 44   | 58    | 42    |                                  |                      |
| <b>Vzdělání</b>      | (mean) (Soubor 2,54)     | 2,70                         | 2,60  | 2,35  | 2,75 | 2,44  | 2,31  | Anova signifikantní              |                      |
| <b>polit.orien.</b>  | (mean) (Soubor 0)        | -0.12                        | 0.15  | -0.18 | 0.22 | -0.22 | 0.21  | Anova signifikantní              |                      |

V případech jiných shluků zase naopak došlo k odlišným posunům, které se v řešeních z let 2005 a 2007 neobjevily. Dále se tak potvrzuje jednak nestabilita použití shlukové analýzy na datech z jiných let, ale také nevýhoda použití kvazi-faktorových skóru. Ač se jejich konstrukcí podařilo obejít nestabilitu faktorů z faktorových analýz provedených v jednotlivých letech, nestabilita struktury se pak projeví u shlukové analýzy.

Struktura čtvrtého (hédonističtí kariéristé), pátého (přizpůsobivý tradicionalisté) a šestého shluku (nonkonformní oportunisté) je naprosto shodná s celkovým řešením, provedeným na spojeném datovém souboru.

Opět se objevuje v plné síle shluk "nonkoformních oportunistů" (šestý shluk), charakteristický mírným příklonem ke kariéře, velmi vysokou nonkonformitou a neukotveností, silně hédonistický, se silnou tendencí ke kolektivismu. V tomto shluku je relativně vyšší zastoupení mužů, je nejméně vzdělaný - což je opět spjato s nejnižším věkovým průměrem ze všech shluků. Věk je i faktorem, který v tomto případě ovlivňuje tendenci k pravicové politické orientaci<sup>68</sup>.

Shluk pátý, "přizpůsobivých tradicionalistů", již v tomto případě není tolik přizpůsobivý, nicméně velice mírná tendence ke kladnému pólu u čtvrtého kvazi-faktorového skóru zůstává zachována. Shluk je oproti minulým řešením "nejstarší", pravděpodobně (jak bude popsáno níže) se řada respondentů v předchozích řešení zařazených do shluku třetího, přesunula do tohoto pátého shluku. Tomu by odpovídalo i vyšší zastoupení žen, mírně nižší vzdělanost a nejlevicovější politický postoj.

Shluk čtvrtý, "hédonistických kariéristů" je v tomto řešení ze všech shluků nejsilněji nakloněn kariéře, čímž kopíruje svou tendenci z roku 2007, není však již tak bezvýhradně hédonistický. Vykazuje relativně vyšší zastoupení mužů, druhý nejnižší věkový průměr, nejvyšší míru vzdělání a nejpravicovější politický postoj. Znovu se tak ukazuje sepětí vzdělání a zaměřenosti na kariéru a mobilitní společenský vzestup.

V řešení z tohoto roku došlo v zásadě k "rozpuštění" shluku třetího "zakotvených vyznavačů klidu". Shluková analýza pravděpodobně rozřadila respondenty, které bychom podle předchozích výsledků očekávali v tomto shluku, do shluků jiných - např. pátého "přizpůsobivých tradicionalistů". Od předchozích řešení, kdy byl tento shluk velmi silně tradicionalistický, vidíme zde naopak orientaci na moderní nonkonformitu. Shluk je stále druhý nejméně vzdělaný, spíše levicově orientovaný, mírně v něm převažuje zastoupení žen, ale již nevykazuje nejvyšší věkový průměr ze všech shluků, jak tomu bylo v předchozích řešeních. Je možné, že u respondentů došlo v průběhu let k určitému hodnotovému posunu a třeba i vzhledem k ekonomické krizi, jež začala v roce 2008 a svým způsobem přetrvává dodnes, přehodnotili tito "vyznavací klidu" své hodnotové orientace, stali se flexibilnějšími, případně došlo i k hlubší změně v jejich hodnotovém nastavení.

Shluk druhý, "tradičních kariéristů" se také proměnil. Především došlo k zásadnímu oslabení orientace na tradiční konformitu a také k oslabení zásadovosti. Shluk je třetí

---

<sup>68</sup> Politickou orientaci jednotlivých klastrů je nutno brát s rezervou a reflektovaně, především vzhledem k dobovým politickým poměrům. V zásadě tak může nastat situace, kdy shluk (ač hodnotovou strukturou shodný) v průběhu let mírně změní politickou orientaci kupříkladu z důvodu nespokojenosti s pravicovou, resp. levicovou vládou.

nejmladší, mírně nad vzdělanostním průměrem výběrového souboru a mírně pravicově orientovaný.

Shluk první, "zásadových individualistů", má potom úplně stejnou strukturu jako v řešení z roku 2007 a skutečně "dělá čest svému jménu", obzvláště v tomto řešení je v individualismu a zásadovosti daleko před všemi ostatními uskupeními, jež shluková analýza vytvořila. Oproti roku 2005 se toto uskupení respondentů silně přeorientovalo na tradicionalismus, půjde zřejmě o důsledek změněného ekonomického klimatu v naší zemi. Jelikož se totiž jedná o shluk s věkovým průměrem 50 let, nelze u něj očekávat vysokou míru flexibility, vzhledem k současné vyšší nezaměstnanosti<sup>69</sup>. Přesto je u tohoto shluku patrná orientace na kariéru, což nepřekvapí s ohledem na druhý nejvyšší vzdělanostní průměr.

Z hlediska **rodinného stavu respondentů**<sup>70</sup> je relativně nejvíce ženatých/vdaných ve shluku prvním (zásadoví individualisté) a pátém (přizpůsobivý tradicionalisté). V předchozích řešeních byli ženatí/vdané nejvíce zastoupeny ve shluku třetím (zakotvení vyznavači klidného života), zde jich je naopak relativně (ačkoli ne statisticky významně) méně. To by mohlo podpořit hypotézu o částečném "rozpuštění" třetího shluku do shluků jiných. Relativně nejvyšší zastoupení rozvedených a ovdovělých je potom ve shlucích třetím (zakotvení vyznavači klidného života) a pátém (přizpůsobivý tradicionalisté). Shluk svobodných je potom pátý, díky nejnižšímu věkovému průměru zcela očekávatelně. U těch, jež žijí nesezdaně v páru se u žádného shluku neobjevila výraznější odchylka od náhodného rozdělení.

V otázce **sebezařazení do stratifikačních vrstev**<sup>71</sup> je relativně nejvyšší zastoupení nižší vrstvy ve shluku pátém (přizpůsobivý tradicionalisté) a šestém (nonkonformní oportunisté). Nižší střední vrstva má potom významné zastoupení ve shlucích třetím (zakotvení vyznavači klidného života) a pátém (přizpůsobivý tradicionalisté). Nejvyšší relativní podíl sebezařadivších se do střední vrstvy je potom ve shluku druhém (tradiční kariéristé). Velmi významný podíl příslušníků vyšší střední vrstvy se potom objevuje u shluku čtvrtého (hédonističtí kariéristé), což vzhledem k vysoké orientaci na kariéru a nejvyšší vzdělanosti

---

<sup>69</sup> V dobách ekonomické prosperity je snadné být flexibilní, naopak v dobách ekonomické nejistoty a nestability je dobré si udržet to, co nám jistotu poskytuje (např. stálá pracovní pozice).

<sup>70</sup> Chí-kvadrát zamítl nezávislost proměnných. CC 0,32.

<sup>71</sup> Chí-kvadrát zamítl nulovou hypotézu. CC 0,25, Eta 0,2.

tohoto klastru nepřekvapí. Horní vrstva byla opět z analýzy vyřazena z důvodu naprosto marginálního zastoupení.

Z hlediska **socioekonomického postavení respondentů**<sup>72</sup> je relativně nejvyšší zastoupení zaměstnanců ve shluku pátém, což odpovídá tradičnímu a konformnímu zaměření tohoto shluku "přizpůsobivých tradicionalistů". Nejvyšší zastoupení podnikatelů vykazuje shluk čtvrtý (hédonističtí kariéristé), což také dobře koresponduje s orientací na kariéru a moderní flexibilitu. Výrazné zastoupení nezaměstnaných je vidět u shluku šestého (nonkonformní oportunisté), což je jistě logické, vzhledem k nejnižšímu věkovému průměru tohoto shluku a současné ekonomické situaci. Relativní nejvyšší zastoupení respondentů v domácnosti vidíme u shluku druhého (tradiční kariéristé). Významný podíl důchodců vykazuje shluk třetí (zakotvení vyznavači klidného života), což je charakteristika, v níž se i přes rozdíly (případně posuny) v hodnotové struktuře podobá odpovídajícím shlukům z řešení z jiných let i celkového řešení. Nejvyšší relativní zastoupení studentů se potom objevuje u shluků čtvrtého (hédonističtí kariéristé) a šestého (nonkonformní oportunisté).

### 6.3. Shrnutí typologie

Ke shrnutí této kapitoly (předchozí - šesté), v zásadě hlavní kapitoly celé této práce, lze přistoupit ve dvou rovinách. Jednak v rovině zhodnocení použití zvolených metod, zadruhé potom v rovině zhodnocení faktických výsledků vzniklých jejich aplikací.

Z hlediska použitých metod stojí za zmínku především použití tzv. kvazi-faktorových skóreů (jejichž vytvoření je blíže popsáno v kapitole 6.1). Za hlavní výhodu takového přístupu lze považovat především otevření možnosti dále s těmito kvazi-faktorovými skóreými pracovat a konstruovat tak porovnatelné typologie respondentů, které bychom za přísného respektování zavedených postupů prakticky nemohli vytvořit. Jako nevýhoda se naopak (a zcela logicky) ukazuje zahrnutí "empirického šumu" do těchto typologií, rozdíly mezi výsledky faktorových analýz baterie položek ze tří let se totiž přenesou díky kvazi-faktorovým skóreům do vytvořené typologie.

Shluková analýza se potom ukázala právě ve spojení s kvazi-faktorovými skóreými jako dobrý explorační a heuristický nástroj. Tyto výhody však jsou zároveň i slabinou této metody, její silná explorativnost nechává výzkumníka vždy na pochybách, zda vytvořené klastry jsou

---

<sup>72</sup> Chí-kvadrát zamítl nulovou hypotézu o nezávislosti proměnných. CC 0,31.

skutečně typy, alespoň v náznacích odpovídající společenské realitě, nebo víceméně nahodilým rozřazením respondentů do s realitou nekorespondujících skupin. Tato ambivalence je však podle názoru autora nedílnou součástí explorativního přístupu a lze ji překonat reflexí získaných výsledků, interpretací směřující spíše poukazováním na náznaky, než na "jisté" skutečnosti.

V rovině zhodnocení faktických výsledků analýz stojí jistě za zmínku nejobecnější zjištění o velice dobré schopnosti vstupní baterie otázek diferencovat mezi respondenty. Vzniklé shluky jsou disjunktní jak po stránce zastoupení hodnot měřených zmíněnou baterií, tak po stránce sociodemografických údajů<sup>73</sup>. V obecné rovině vývoje hodnot se v zásadě potvrzují souvislosti těchto hodnot se sociodemografickými údaji tak, jak byly zmíněny ve třetí kapitole. I v naší analýze si bylo možné povšimnout podstatného vlivu věku na strukturaci hodnotových orientací. Mladší věkové kategorie jsou tak oproti kategoriím starším zaměřeny spíše na hodnoty moderní flexibility a nonkonformity, hédonismu a oportunistu, kariéru a hodnoty společenského vzestupu. Starší věkové kategorie preferují oproti mladším spíše hodnoty tradiční konformity - ukotvenosti, skromnosti a zásadovosti, logicky ubývá flexibility a ochoty riskovat na vzestupu po stratifikačním společenském žebříčku.

Podobně se potvrzuje i strukturace hodnot podle vzdělání, vyšší vzdělání je spjaté s orientací na kariéru a společenský vzestup, skromnost a zásadovost. Nižší vzdělání oproti tomu mírně implikuje hédonismus, tradiční konformitu a spíše odklon od kariéry.

Vliv věku na vyznávané hodnoty se v případě naší analýzy odehrává v mezích očekávatelného. Kariérami "tahouny" bývají v o něco větší míře muži, u nichž je toto zaměření spojeno s hodnotami moderní flexibility, hédonismu a oportunistu, ženy zase naopak viditelněji inklinují k tradičnějším a konformějším hodnotám, větší skromnosti a zásadovosti.

Z hlediska socioekonomického postavení lze konstatovat sepětí hodnot tradice, jistoty, konformity a skromnosti nejčastěji se zaměstnaneckým postavením respondentů. U podnikatelů převažuje logicky orientace na kariéru a mobilní vzestup a mírně také na

---

<sup>73</sup> Nabízí se otázka, proč nebyly v této práci uvedené i analýzy shluků s jinými, než sociodemografickými údaji. Důvodem je především rozsáhlost prováděných analýz, respektive jejich náročnost z hlediska nutnosti zkoumat (latentní) vlivy sociodemografických údajů. Např. byla provedena řada analýz souvislostí shluků a jejich dalších postojů (očekávaný vývoj v oblasti ekonomiky, kultury atd., postoje k morální ambivalenci, postoje ke globalizaci), nicméně v interpretaci výsledků vždy převládala spíše tendence vidět souvislost mezi sociodemografickou strukturou daného shluku a jeho postojem, než souvislost mezi jeho hodnotovou orientací a těmito postoji. Proto jsou tak souvislosti jednotlivých typů respondentů s dalšími meritorními proměnnými spíše námětem k dalším hlubším analýzám, jež by samy o sobě mohly být základem pro další diplomovou práci.

hédonismus. Shluky s nejvyšším zastoupením důchodců potom vykazují očekávatelný nejvýraznější odklon od kariéry směrem k jistotě a tradičním hodnotám, omezení hédonismu a spíše zásadovost.

Takové jsou obecné poznatky o strukturaci hodnot v naší společnosti tak, jak byly zjištěny v rámci analýz provedených v empirické části této práce. Specifikace typologie respondentů je detailně popsána v podkapitole 6.2. a navíc bude opětovně zmíněna v samotném závěru práce, který bezprostředně následuje, samotná typologie a její charakteristika je totiž hlavním výstupem celé této diplomové práce.

## Závěr

Hlavním tématem celé této práce byly hodnoty a problematika jejich strukturace zejména v české společnosti. V teoretické části práce, jež slouží především jako uvedení do problematiky hodnot z pohledu sociologie, byly uvedeny nejprve (první kapitola) základní definice hodnot, sociologická terminologie pojící se s problematikou a také specifikace hodnot a jejich významu z pohledu sociologie. Poté bylo z pohledu autora práce nutné a neodmyslitelné uvést (kapitola druhá) v současné sociologii nejznámější teoreticko-empirické přístupy ke zkoumání hodnot, spojené se jmény čtyř autorů: M. Rokeache, G. Hofstedeho, S.H. Schwartz a R. Ingleharta. Jako přechod mezi teoretickou a empirickou částí práce posloužila potom třetí kapitola, ve které byly stručně probrány výsledky výzkumů hodnot "ad-hoc" provedených v bývalém Československu a poté v České republice od 70. let minulého století do současnosti.

Těžištěm práce je potom její empirická část<sup>74</sup>, se kterou se pojí i hlavní cíle práce. Prvním obecným cílem bylo přispět alespoň dílčím způsobem k porozumnění strukturaci hodnotových orientací a jejich vývoji ve společnosti České republiky. Dvěma specifitějšími cíli potom byly jednak postižení vývoje některých hodnotových orientací v čase, druhým specifickým cílem potom tvorba alespoň částečně srovnatelné hodnotové typologie respondentů a postižení vývoje a proměny této typologie v čase, v tomto případě ve třech výzkumech z let 2005, 2007 a 2012. Tyto cíle byly v empirické části práce v zásadě zcela naplněny. V kapitole 5.1. byly uvedeny poměrně dlouhé časové řady položek použitých posléze k sofistikovanějším analýzám. To umožnilo vytvoření základní představy o vývoji hodnot měřených baterií otázek víceméně (v závislosti na přítomnosti nebo absenci jednotlivých položek ve výzkumech staršího data) od roku 1995 až do roku 2012. Cíl postižení vývoje strukturace hodnotových orientací byl potom naplněn jednak v kapitole 5.2. prezentací a interpretací výstupů z faktorových analýz aplikovaných na data z výzkumů z let 2005, 2007, a 2012, druhotně potom tvorbou typologie na základě použití tzv. kvazi-faktorových skóru (jejichž tvorba je objasněna v kapitole 6.1.) a explorativní shlukové analýzy, přičemž tvorbou srovnatelné typologie byl naplněn i druhý specifický cíl.

V závěru práce bude také dobré zmínit některé faktické výsledky analýz a vrátit se podrobněji i k hodnotové typologii respondentů, již lze považovat za hlavní výstup celé práce.

---

<sup>74</sup> Prvotním záměrem bylo přistoupit k datům explorativně a heuristicky, vzhledem k tomu nebyly v úvodu práce ani v jejím průběhu vysloveny nějaké hypotézy, které by bylo potřeba testovat. Cílem bylo spíše nalezení předem nespécifikovaných zajímavých souvislostí.



U vývoje hodnot měřených jednotlivými položkami, tedy u časových řad uvedených v kapitole 5.1. lze poukázat na zjištění významného vlivu ekonomických faktorů na vývoj jednotlivých hodnot.

Dalším podstatným zjištěním je celková nestabilita hodnotových struktur v české společnosti z hlediska vývoje v čase. Výsledky faktorových analýz provedených na datových souborech z let 2005, 2007 a 2012 ukazují sice výraznou stabilitu prvního faktoru, který zahrnuje dimenzi kariérních hodnot, ostatní faktory však již tak bezvýhradně stabilní v čase nejsou a mění se dokonce i počet vydělených faktorů. To ukazuje na neustálou strukturaci hodnot ve společnosti ČR.

Na nestabilitu (možná by bylo vhodnější hovořit spíše o neustálém vývoji) hodnotových struktur ve společnosti ukazují i výsledky shlukové analýzy, v nichž se tato nestabilita objevila v zásadě jako replikace nestability faktorové struktury.

Výsledky shlukové analýzy byly v empirické části prezentovány celkem pětkrát, pokaždé i s podporou grafického řešení pro lepší přehlednost. Dvakrát (z reálných faktorových skóru a ze skóru kvazi-faktorových) byla provedena shluková analýza na datovém souboru spojujícím soubory z let 2005, 2007 a 2012. Samotné spojení datových souborů do jednoho umožnilo získat stabilnější podobu hodnotových struktur, a řešení pravděpodobně bylo i statisticky přesnější a spolehlivější. Zopakováním postupu získání kvazi-faktorových skóru bylo možné provést shlukovou analýzu v zásadě stejně ve všech třech sledovaných letech a následně srovnávat výsledky z jednotlivých let jak mezi sebou, tak s řešením provedeném na spojeném datovém souboru.

Výsledkem shlukových analýz je typologie respondentů založená na rozdílech v hodnotových orientacích jednotlivých shluků. Těžištěm interpretace typologie byl výsledek faktorové analýzy provedené za použití kvazi-faktorových skóru vytvořených ve spojeném datovém souboru. Výsledné typy respondentů (jejichž počet byl autorem práce po uvážení stanoven na šest) jsou odlišné (disjunktní) jak z hlediska hodnotových orientací, tak i sociodemografických údajů. Krátce si zde tyto typy připomeneme, jejich detailnější popis, vývoj a proměny v čase jsou detailněji popsány v kapitole 6.2, proto zde budou tyto rozsáhlejší medailonky jednotlivých typů vynechány. Jednotlivé shluky byly s nadsázkou pojmenovány tak, aby vynikla jejich charakteristika a ty vlastnosti, jež jsou pro ně typické a odlišují je od typů ostatních. V analýze se tak objevil shluk první, tvoří typ "zásadových individualistů". Shluk druhý potom tvoří hodnotový typ "tradičních kariéristů". Klastř třetí je potom hodnotovým typem nazvaným "zakotvení vyznavači klidného života a jistoty". Shluk

čtvrtý je typem "hédonistických kariéristů" Pátý shluk lze vidět jako typ "přizpůsobivých tradicionalistů". A konečně shluk šestý byl jako sociální hodnotový typ nazván jako "nonkonformní oportunisté".

Z hlediska posunu v hodnotové orientaci se jako nejzajímavější z celé analýzy jeví proměna shluku "zakotvených vyznavačů klidného života a jistoty". V řešení "celkovém", a posléze i v roce 2005 i v roce 2007, se jevil tento hodnotový typ jako nejstabilnější. V těchto řešeních vždy vykazoval nejvyšší příklon k hodnotám klidu a jistoty (tedy největší odmítnutí kariérního růstu a mobilitního vzestupu) a zároveň nejsilnější příklon k hodnotám konformity a tradiční ukotvenosti. Z hlediska sociodemografických údajů pak byl v těchto řešeních charakteristický nejvyšším věkovým průměrem, nižším vzděláním, nejlevicovější politickou orientací a vyšším zastoupením žen. Ve výsledcích z roku 2012 se však tento shluk jakoby "rozpuštěl" a "rozmělnil" mezi shluky ostatní (což analýzy se sociodemografickými údaji potvrzují). Je tak možné, že rozmezí čtyř let (2007-2012), ve kterém došlo k radikálním změnám v ekonomické situaci země donutilo tuto skupinu lidí charakterizovaných uvedenými sociodemografickými údaji podobně radikálně změnit své hodnotové zaměření. Takto formulované zjištění je ovšem zároveň v zásadě i jednou z hypotéz (autor této práce považuje vynořivší se hypotézy za relevantní produkt explorativně-heuristické analýzy), která vzešla z provedené explorativní analýzy, a která by si do budoucna zasluhovala hlubší empirické prověření.

Za další hypotézu, jež se v průběhu analýzy objevila, je otázka po dlouhodobé reliabilitě použití kvótního výběru - a to specificky právě ve vztahu k měření hodnotových orientací. Nejsou vlastně hodnoty určitým druhem kvót, které nelze při výběru respondentů zohlednit, ale jejichž nezahrnutí do procesu výběru poté způsobuje nestabilitu ve struktuře naměřených hodnot? Tato otázka je položena tak široce, a její ověření by vyžadovalo tak nesmírné (finanční, časové, organizační a jiné) prostředky, že pravděpodobně nebude nikdy možné ji zodpovědět. To ovšem neznamená, že nemůže být vznesena.

Samotný přístup použitý pro analýzu hodnotových struktur české společnosti je vlastně branou otevírající prostor pro další zkoumání. Jak již bylo řečeno - hlubší analýza nalezených hodnotových typů s meritorními proměnnými by jistě mohla pomoci těmto hodnotovým typům lépe porozumět.

Zvolený přístup analýzy jistě - alespoň v případě autora práce, probouzí zvědavost, jak se bude tato hodnotová typologie respondentů dále vyvíjet. Za předpokladu využití baterie měřicí hodnoty ve stejné formě i ve výzkumech realizovaných v dalších letech.

Tato práce snad v rámci možností zvoleného přístupu a v rámci "ad-hoc" pojetí hodnot poskytla informace, které mohou pomoci k pochopení tak široké problematiky, jakou hodnoty ve společnosti a jejich v čase proměnlivá strukturace bezpochyby je.

## **Seznam použité literatury:**

Bauman, Z. 2010. *Umění života*. Praha: Academia.

Bearden, W. O., R. G. Netemeyer. 2011. *Handbook of Marketing Scales: Multi-Item Measures for Marketing and Consumer Behavior Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Berger, P. L., T. Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality (pojednání o sociologii věděni)*. Brno: CDK.

Braitwaith, V. A., H. G. Law. 1985. „Structure of human values: Testing the adequacy of the Rokeach Value Survey.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 49 (1): 250 – 263.

Debats, D. L., B. F. Bartelds. 1996. „The structure of human values: a principal components analysis of the Rokeach Value Survey (RVS).“ Pp. 47 – 55 in D. L. Debats. *Meaning in life (Psychometric, clinical and phenomenological aspects)* [online]. Publikovaná disertační práce. Rijksuniversiteit Groningen. [cit. 15. 6. 2012] Dostupné z: <<http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CD4QFjAB&url=http%3A%2F%2Fdissertations.ub.rug.nl%2FFILES%2Ffaculties%2Fgmw%2F1996%2Fd.l.h.m.debats%2Fthesis.pdf&ei=PtsrUKXBCcjP4QTq64DQBw&usg=AFQjCNH-grgyEwjsxaGRJQ5BHb4ogdRkSg>>.

Hofstede, G. 1995. „Multilevel Research of Human Systems: Flowers, Bouquets and Gardens.“ *Human Systems Management* 14 (3): 207-217.

Hofstede, G. 1999. *Kultury a organizace: Software lidské mysli*. Praha: FF UK.

Hofstede, G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Hofstede, G. 2011. „Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context.“ *Online Readings in Psychology and Culture*, Unit 2 [online]. Dostupné z: <<http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/8>>.

Hofstede, G., G. J. Hofstede, M. Minkov, H. Vinken. 2008. *Value Survey Modul 2008 Manual (VSM 08)* [online]. [cit. 20. 6. 2012] Dostupné z: <<http://geerthofstede.nl/vsm-08>>.

Horáková, N. 2005. „Co je pro nás v životě důležité?“ *Naše společnost* 2005/2 [online]: 8 – 12 [cit. 10. 6. 2012]. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné z: <[http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase\\_spolecnost/100045s\\_horakova-hodnoty.pdf](http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100045s_horakova-hodnoty.pdf)>.

Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Prudký, L. a kol. 2009. *Inventura Hodnot: Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve*

společnosti České republiky. Praha: Academia.

Rabušic, L. 2000. „Je česká společnost „postmaterialistická“?“ *Sociologický časopis* 36 (1): 3-22.

Rokeach, M. 1973. *The nature of human values*. New York: Free Press.

Rokeach, M. 1976. „The nature of human values and value systems.“ in E. P. Hollander, R. G. Hunt (eds.): *Current Perspectives in Social Psychology*. New York : Oxford University Press.

Rokeach, M. 1979. *Understanding Human Values. Individual and Societal*. New York : The Free Press.

Řeháková, B. 2001. „Změna hodnot v České republice a Inglehartova hodnotová typologie.“ *Sociální studia 6: České hodnoty 1991 – 1999*: 47 - 71.

Řeháková, B. 2006. „Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S. H. Schwartze.“ *Sociologický časopis* 42 (1): 107 - 128.

Samovar, L. A., R. E. Porter, E. R. McDaniel. 2010. *Communication between cultures*. Wadsworth: Cengage learning.

Schwartz, S. H., W. Bilsky. 1987. „Toward a universal psychological structure of human Values.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 53 (3): 550 – 562.

Schwartz, S. H. 1992. „Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries.“ Pp. 1 – 65 in M. Zanna (ed.). *Advances in Experimental Social Psychology*. New York: Academic Press.

Schwartz, S. H. 2006. „Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic Human Values: Theory, measurement, and applications].“ *Revue française de Sociologie* [online v anglické verzi pod názvem „Basic Human Values: An Overview“] 42 [cit. 7. 6. 2012]: 249 - 288. Dostupné z: <[http://www.ccsr.ac.uk/qmss/seminars/2009-06-10/documents/Shalom\\_Schwartz\\_1.pdf](http://www.ccsr.ac.uk/qmss/seminars/2009-06-10/documents/Shalom_Schwartz_1.pdf)>.

Tuček, M. 2004. „Empirické posouzení rozdílů a shod v mentalitách vybraných socioprofesionálních skupin (Komparace výsledků z výzkumů Aktér 2001 a Aktér 2003).“ Pp. 65 – 83 in M. Tuček; M. Sedláčková; J. Černý. *Zdroje utváření skupinových mentalit v České republice po roce 1989*. Praha: SOÚ AV ČR.

Tuček, M. 2011. „Jaké hodnoty jsou pro nás důležité?“ Tisková zpráva CVVM. *Naše společnost 2011/5* [online]: 1 – 5 [cit. 10. 6. 2012]. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné z: <[http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101160s\\_ov110621.pdf](http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101160s_ov110621.pdf)>.

Velký sociologický slovník. 1996. Praha: Karolinum.

Weber, M. 2003. *Autorita, etika, společnost*. Praha: Mladá Fronta.